

Հեղեղեղ

Աշխարհագրական քարտեզ

~

91(075)

C-39

02 DEC 2011

31(075)

1909թ. ԵՆԴՀԱՆՈՒՐ ԳԵՂԵՍԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

1/0

214

ԴԱՍԱԳԻՐՔ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

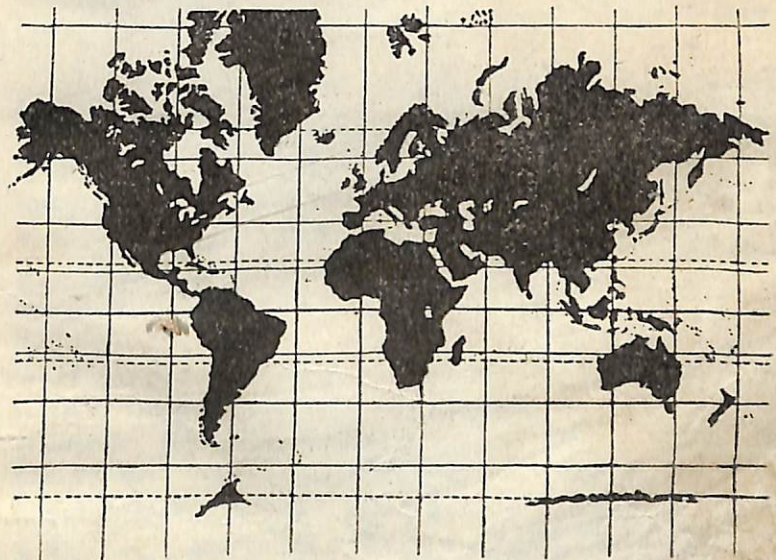
ԱՄԻՆ, ԱՓՐԻԿԱ, ԱՄԵՐԻԿԱ ԵՒ ԱՆՍՏՐԱԼԻԱ

(5-րդ տարուայ դասընթաց)

ՀՍՏ ԻՒԱՆՈՎԻ ԵՒ ԿՐՈՒԹԵՐԻ

Փոխադրեց

ԱՐՏԱՇԵՍ ԱԲԵՂԵԱՆ

ԹԻՖԼԻՍ

ԵՒԵՏՐԱՇԱՐԺ ՏՊ. Ծ. Ն. ԱՂԱՆԵԱՆՑԻ ՊՈԼԻՑ. 7.
1908

11 6 .04. 2013

20617

ՓՈԽԱԴՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ

ալ տարի մենք լոյս ընծայեցինք Աշխարհագրութեան դա-
ւաջին, բնական, մասը—փոխադրելով գլխաւորապէս Իւս-
ուկուսներ անելով Կրուբերի դասագրքից: Մենք կազմել ու
այդ դասագրքին նաև Կովկասի համառօտ աշխարհագրու-
սագրքի այդ մասը պարունակում էր չորրորդ, մասամբ նաև
չորրորդ ուսման նիւթը: Եւ փորձը ցոյց տուեց, որ չենք սխալ-
ագրութեան ընտրութիւնը կատարելիս:

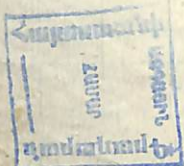
Լոյս ենք ընծայում դասագրքի երկրորդ մասը—Ասիայի,
Ամերիկայի և Աւստրալիայի աշխարհագրութիւնը, որ կազ-
մւորուայ (Բ. դասարանի) ուսման նիւթը: Այս մասը ևս
ու ուղեցոյց ենք ընդունել մեզ համար Իւսուկի դասագրքից:
և յաւելուսներ արել ենք Ա. Կրուբերի, Ս. Գրիգորի, Ա.

Ս. Չեֆրանովի միացեալ աշխատանքով լոյս տեսած դա-
րոշ լրացուսներ էլ արել ենք՝ գերմանական դպրոցներում
Daniel-ի աշխարհագրութեան դասագրքի 82-րդ տպագրու-

փոխադրած դատագիրքը նպատակադրել է.—նախ՝ որ դասըն-
թամանակակից գիտութեան համապատասխան, երկրորդ՝
բացատրութիւնը լինի պարզ և տրամաբանական,—աշա-
ացնի այն պատճառական կապը, որ կայ աշխարհագրական
երևոյթների մէջ—մակերևոյթի կազմութեան և ուղղման,
բուսականութեան, բուսական և կենդանական աշխարհների,
մուտքի և նրա ազգաբնակչութեան կենցաղավարութեան
նա:

Գրքի ծրագիրը հետեւեալն է.—նախ՝ ամեն մի աշխարհամասի
ուում է «ընդհանուր նկարագրութիւն», որ պարունակում է
համասի վերաբերեալ ընդհանուր տեղեկութիւններ—նրա
եծութիւնը, ասիերի գծագրութիւնը, կլիման, գետերը և
ուկանութիւնը, կենդանական աշխարհը, ազգաբնակչութիւնը:
ը նկարագրութիւնների» մէջ մի-մի գլուխ էլ յատկացրած
աշխարհամասի հետազօտման պատմութեան, որ շատ է
ւմ աշակերտներին:

հանուր նկարագրութիւնից» յետոյ գալիս է ամեն մի աշխար-

6485-2011

Ասիայի ափերը շատ են կտրտուած ծոփերով և ծ
Արեւելեան կողմից Ասիան ողողում է Մեծ
դաղ ովկիանոսով, որ գոյացնում է նաև ափերի մօ
ծոփեր. ինչպէս են՝ Բեիկգեան, Ախսեան, Եաս
Դեղին, Արեւելեան-Չինական և Հարաւային-Չինական
Հարաւում Ասիան ողողում է Հնդկական
սով. սա ևս գոյացնում է ծոփեր և մեծ ծոցե
րից նշանաւոր են՝ Բենգալեան, Արաբական, Պա
ցիփը և Կարմիր ծովը:

Արեմտեան Կողմից Ասիայի ասիերը ողողու-
լանիսան ուղիւնոսի մասեր կազմող Սեւ եւ Միջի
ծովերը:

Հիւսիսում Ասիան ողողում է Հիւսիսային
ցեալով կիսագոտով, որ գոյացնում է միայն մի ծով՝
ծովը:

Ասիայի ամերիկ շատ կտրտուելուց է, որ առաջ
բազմաթիւ կղզիներ և թերակղզիներ, որոն
սին կազմում են Ասիայի մակերևոյթի $1/4$
Ամենամեծ թերակղզիները գտնոււմ են հարաւում,
Աւսթիա, Հնդկաստան, Հնդկաստան. այդ թերակղզիներ
աւելի փոքր են՝ Փոքր Ասիան, Կորեան և Կապասեր

Սախայի կղզիներին մեծ մասը ցամաքա-
գում ունի. այդ կղզիները զտնւում են զլսաւորա-
լաւում, մայր ցամաքից ոչ հեռու: Նշանաւոր են՝ Մ-
արշիպելագը, Սախային, Լատափախան և Յւլուն կղզի:

Ասիայի կղզիները, բոլորը միասին վերցրած, տասնորակէս այնչափ տարածութիւն, որչափ միայն թերակղզին:

3. ԱՄԻԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ

Եւրոպային Ասիան աւելի մօտ է զտնուում, քան մի ու
խարհամաս: Փոքր Ասիան և Միջերկրական ծովի մօտերքը

ստիական երկրները ամենաշին ժամանակներից ծանօթ էին
պղինձին: Հնուց ծանօթ էին սրանց նաև Արաբիան և Հնդկաս-
տանը, հետո առևտրական յարաբերութիւն ունէին: Սակայն
և մնացած տարածութեան մասին եւրոպացիները ոչ մի գաղա-
ւունքին նոյնիսկ 12-րդ դարում Քրիստոսից յետոյ:

3-րդ դարի վերջում Մարկո Պոլո անունով իտալացի (վենետիկացի) յայտնի վաճառական-ճանապարհորդը իր հօր և հօրեղբոր խոսքերով մի ուղևորութիւն Միջին Ասիայով դէպի Չինաստան։ Այստեղ ապրեց նա 17 տարի և յետոյ ծովով վերադարձաւ Եւրոպա՝ Հնդկաչինի և Հնդկաստանի ամիրի մօտով։ Բուն ճանապարհորդութիւնը, գնալ-գալու ժամանակամիջոցը, տեւեց 7 տարի։

Մարկո Պօլօն իր ճանապարհորդութիւնը նկարագրեց այնպէս
որ և հետաքրքիր կերպով, որ շատ եւրոպացիների մէջ ցանկու-
տաջ եկաւ աւելի մօտիկից և լաւ ճանաչելու այն հարուստ, փար-
րկրները, որ տեսել էր Մարկո Պօլօն: Սակայն ամենքին էլ վա-
ւա՛ւ էին թէ ցամաքային և թէ ծովային ճանապարհների դժուա-
րւոյնները: *) Գտնել ծովային ճանապարհ դէպի Հնդկաստան,
այն հարցը, որ սկսեց զբաղեցնել եւրոպացի ծովագնացներին:

5-րդ դարի վերջում Կողումբուր (դարձեալ խաւացի), համոզուա
վ որ երկիրը գունդի ձև ունի, ճանապարհ ընկաւ Եւրոպայի
ստան՝ Ատլանտեան ովկիանոսով միշտ զգլի արեւմուտք դիմելով
ճանապարհին Կողումբուր գտաւ Ամերիկան, բայց Հնդկաստան

ամարեա Կոլոմբոսի հետ միաժամանակ՝ Վասկո-դե-Գամա անու
ղորմազալացի ծովագնացը ճանապարհ ընկաւ դէպի Հնդկաստան
կայի շուրջը պտտելով: Այդ ճանապարհորդութիւնը անցաւ յա
ստնուեց ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան:

Հռուսով իսպանացի Մագելլանը գտաւ մի երկրորդ ճանապարհ՝ և
Հնդկաստան: Աշխարհի շուրջը կատարելիք իր ճանապարհոր-
դան միջոցին Մագելլանը անցաւ Ամերիկայի հարաւով և գտաւ
Ասիա տանող ճանապարհը՝ արեւելքից: Այս ճանապարհորդու-
միջոցին գտնուեցին Ֆիլիպպինեան կղզիները: Սրանից յետո՛ւ
եւրոպացիները սկսեցին աւելի շուտ-շուտ ծովով ճանապարհոր-
դելի Հարաւային և Արեւելեան Ասիայի ափերը: Պորտուգալացի
և իսպանացիները բազմաթիւ գաղութներ սկսեցին հիմնել Հնդկ-
ստանում և Հնդկական արշիպելագի կղզիներում: 17-րդ դարու
գորացան, գերիշխող դարձան անգլիացիները և հոլլանդացիները

*) Սուէզի ջրանցքը այն ժամանակ դեռ չէր, իսկ Աֆրիկայի շրջը դեռ ոչ ոք չէր անցել:

որոնք իսպանացիների և պորտուգալացիների ձեռքից շատ դաղթա-
վայրեր խլեցին: Քանի աւելի էին շատանում եւրոպացիների կալուած-
ները Ասիայում, քանի աւելի էր զարգանում առևտուրը, այնչափ էլ
աւելի ու աւելի էին ծանօթանում եւրոպացիները Ասիայի զանազան,
գլխաւորապէս ծովափնեայ մասերի հետ:

16-րդ դարում ուռւա կազակները կարելով անցան Ուրալեան
լեռները և գտան Սիբիրը, որի մասին մինչև այն ժամանակ եւրոպացի-
ները ամենևին բան չգիտէին: Տիրելով սկզբում արևմտեան Սիբիրը՝
կազակները աւելի ու աւելի շարժուեցին դէպի արևելք և հասան Մեծ
Ովկիանոսի ափերին: 1648 թուականին կազակ Սեմեօն Կեմենը գտաւ
Ասիայի ամենաարեւելեան հրուանդանը, որն և այժմ նրա անունով է
կոչւում:

Սակայն Դեմենի գիւտը երկար ժամանակ անձանօթ էր մնում եւ-
րոպային: Ռուսաց Պետրոս Մեծ կայսրը դեռ չգիտէր՝ Ասիան միացած
է Ամերիկայի հետ, թէ՛ բաժանւում է նրանից նեղուցով: Ահա այս
հարցի լուծումը Պետրոս Մեծը յանձնարարեց ուստական նաւատորմի
նաւապետ Բերինգին: Հարկաւոր պատրաստութիւնները տեսնելով Պե-
տրոսը բարձրացրեց իր յաւանքը և հասաւ կամջատկաւ, այնտեղ նա մի նաւ
չէր, որով և ծով դուրս եկաւ, ուսումնասիրեց այն ծովը և նեղուցը՝
որոնք այժմ նրա անունով (Բերինգեան) են կոչւում:

Այդ ժամանակներում նաև յաջողուեց Զեյսկին անունով մի ուռւ
ճանապարհորդի ցամաքային ճանապարհով հասնել մինչև Ասիայի
ամենահիւսիսային հրուանդանը, որն և այժմ նրա անունով է կոչւում:

Այսպէս ուրեմն՝ եւրոպացիներին ամենից առաջ յայտնի դարձաւ
Ասիան: Դեռ անձանօթ էր մնում կենդրոնական Ասիան, Մարկո Պո-
լո-ից յետոյ երկար ժամանակ եւրոպացիներին ոչ ոք չէր ճանապար-
հորդները հիւսիսից, իսկ անգլիացի ճանապարհորդները հարաւից սկսե-
ցին մուտք գործել կենդրոնական Ասիա և ուսումնասիրել այն: Մեծ
ծառայութիւններ է մատուցել այդ բանում ուռւ ճանապարհորդ Պրո-
շարին, որ չորս անգամ է ճանապարհորդել կենդրոնական Ասիա:
Նա ձեռնարկեց նաև 5-րդ ճանապարհորդութեան, սակայն ոյժերը
սպառուել էին արդէն, նա մեռաւ Տեան-Շան սարի ստորոտում:

Ներկայումս էլ կան Ասիայում այնպիսի վայրեր, որտեղ դեռ ևս
չեն եղել եւրոպացի ճանապարհորդներ, — Արաբիայի և Իրանի բարձ-
մեծ կղզիների խորքերը:

4. ԱՍԻԱՅԻ ՄԱԿԵՐԵՒՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ասիան իր մակերեսով ի կազմութեամբ ամենաբարձրն է
հինգ աշխարհամասերի մէջ: Ասիայում են գտնւում երկրա-
շնդի ամենաբարձր սարերը և բարձրաւանդակները. սակայն
այնտեղ են գտնւում նաև ամենաընդարձակ հարթութիւնները:
Հարթութիւնները կազմում են Ասիայի ամբողջ մակերեսի
ընդամենը $\frac{1}{4}$ մասը, իսկ բարձրութիւնները՝ $\frac{3}{4}$ մասը: Բարձ-
րութիւնները տարածւում են մայր ցամաքի միջին մասում,
որոնցից գլխաւորները բաղկացած են լեռնաշղթաներից
Հեռնաշղթաների մէջ նկատելի է որոշ կանոնաւորութիւն. այ-
սինքն՝ ամեն մի շղթայ աղեղի նմանութիւն ունի, որի դուրս
ցցուած մասը նայում է կամ դէպի Մեծ և կամ դէպի Հընդ-
կական ովկիանոսը:

Դէպի Մեծ ովկիանոսն են նայում՝ Բայկալեան, Ես-
թոնովեան, Սաւալեան, Խիմնան, Զիւսկան լեռները և այլն:
Դուրս ցցուած մասով դէպի հարաւ (հնդկական Ովկիա-
նոս) են նայում՝ Սալեանեան, Ալթայեան, Տեան-Շան, Կուկ-
լուն, Կարակորում, Հիմալայեան, / Հիմալայա, Հարալային-
իւսանի լեռները և այլն: Ասիայի և եւրոպայի մէջ է բնկնում
Կովկասեան լեռնաշղթան:

Ամենաբարձր սարերն են (ոչ միայն Ասիայում, այլ նաև
ամբողջ երկրագնդի վրայ) Հիմալայեան և Կարակորում սա-
րերը: Հիմալայեան սարերի ամենաբարձր գագաթն է Էւերես-
համարեա $8\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութեամբ ովկիանոսի մակերե-
ւոյթից. իսկ Կարակորումի գագաթը՝ Գոլմի-Օսէն, $8\frac{1}{2}$ վերս-
տից բարձր է:

Հիմալայեան և Կարակորում սարերի ամբողջ տարածու-
թեան վրայ ծածկուած են յաւիտենական ձիւն և սառցարան-
ներ: *) Ձեան սահմանը գտնւում է $4\frac{1}{2}$ վերստ բարձրութեան
վրայ: Մնացած սարերից շատերի գագաթներն ևս $7\frac{1}{2}$ վերստ
բարձրութեան են հասնում և մշտապէս ձիւնով են ծածկուած:

*) Դրանից է առաջ եկել և «Հիմալայ» անունը, որ նշանակում է «ձիւնների
այլուն իր»:

Լեռնաշղթաների մեծ կուտակում ենք տեսնում մենք Պամիր կոչուած լեռնային երկրում, որտեղ իրար են կպչում Կարակորում, Կուէն-Լուն, Տեան-Շան և Հինդուկուշ սարերը:

Նոյնը նաև Տիբեթ բարձրաւանդակը (սարահարթը)։ Նրա սահմաններն են՝ հարաւից Հիմալայեան, հիւսիսից Կուէն-Լուն սարերը։ Իսկ բարձրաւանդակի կենդրոնական մասը կտրտուած է բազմաթիւ լեռնաշղթաներով, որոնք զուգահեռական են ձգուած Հիմալայեան սարերին։ Տիբեթը ամենաբարձր սարահարթն է երկրագնդի վրայ։ Նրա միջին բարձրութիւնը 4 վերստից աւելի է:

Արեւմտեան Ասիայում նշանաւոր են՝ Հայաստանի, Փոքր Ասիայի և Իրանի բարձրաւանդակները։ Սրանք իրենց կազմութեամբ նման են արեւելեան Ասիայի սարահարթերին, միայն թէ նրանցից աւելի ցածր են:

Նշանաւոր են նաև Դեկանի (Հնդկաստանում) և Աւստրալիայի բարձրաւանդակները, որոնք իրենց կազմութեամբ տարբերում են վերոյիշեալ սարահարթերից—հողակոշտերից են բաղկացած և նման են Աֆրիկայի սարահարթերին:

Ասիայի դաշտավայրերը տարածւում են մայր ցամաքի ծայրերում. ամենամեծ դաշտավայրը գտնւում է հիւսիս-արեւմուտքում: Նրա հիւսիսային մասը կոչւում է Սիբիրի դաշտավայր և ընկած է գէպի Հիւս. Սառուցեալ ովկիանոսը, իսկ հարաւային մասը կոչւում է Աւալո-Կուսպիական կամ Թուրանի դաշտավայր և ընկած է գէպի Կասպից ծովը: Ծովի մօտերքը դաշտավայրը տեղ-տեղ ովկիանոսի մակերևոյթից ցածր է:

Աւալո-Կասպիական դաշտավայրի տեղը առաջ ծով է եղել, որ տարածուել է Ասիայի և Եւրոպայի մէջ: Այդ ծովի ֆոնտաներն են Կասպից և Արալեան լճերը: Կասպից լիճը կամ ծովը այն աստիճան նստել է ժամանակի ընթացքում, որ այժմ ովկիանոսի մակերևոյթից 10 սաժէնից աւելի ցածր է:

Ասիայի ֆնացած դաշտավայրերը մեծ չեն: Նրանք առաջ ծովերի ծոցեր են եղել, մեծ գետերը շրջակայ սարերից դաշտերի ընթացքում հող, աւաղ, տիղմ են քշել բերել, լցրել ծո-

ցերը ու նրանցից այդպիսով դաշտավայրեր գոյացրել: Այսպէս են օրինակ՝ Միջագետքի դաշտավայրը, որ գոյացրել են Տիգրիս և Եփրատ գետերը, Հնդկաստանի դաշտավայրը, որ գոյացրել են Ինդոս, Գանգէս և Բրահմապուտրա գետերը, Չինական դաշտավայրը, որ գոյացրել է Դեղին գետը:

Ասիայի կղզիները մեծ մասով ցամաքային ծագում ունեն, ուստի և նրանց մակերևոյթի կազմութիւնը նոյնն է, ինչ որ մայր ցամաքի՝ նրանց մօտ գտնուող մասերը: Այսպէս՝ Յիւլի կղզին նոյնպիսի հողակոշտ մակերևոյթ ունի, ինչ որ նրա մօտ գտնուող Դեկանը: Ասիայի արեւելեան ծայրերին մօտ գտնուող Եապոնական և այլ կղզիները ներկայացնում են լեռնաշղթաներ, ձգուած ովկիանոսի մէջ:

5. ԿԼԻՄԱՆ

Ասիան, չհաշուած նրա ամենահարաւային կղզիները, ամբողջապէս հիւսիսային կիսագնդում է գտնւում:

Նա շատ մեծ է, մակերևոյթի կազմութիւնն էլ բազմազան է: Ահա սրանք են պատճառը, որ Ասիայի կլիման ևս բազմազան է, տարբեր մասերում միանգամայն տարբեր կլիմայով: Ասիայի $\frac{1}{5}$ մասը գտնւում է ցուրտ գօտում, $\frac{1}{5}$ -ը տաք գօտում, իսկ ամենամեծ մասը, $\frac{3}{5}$ -ը, գտնւում է բարեխառն գօտում:

Նայելով կլիմային՝ Ասիան բաժանւում է 5 շրջանի.— 1) Հիւսիսային Ասիա, 2) Կենդրոնական Ասիա, 3) Հարաւային Ասիա, 4) Արեւելեան Ասիա և 5) Արեւմտեան Ասիա,— Պամիրից արեւմուտք ընկնող բոլոր երկրները:

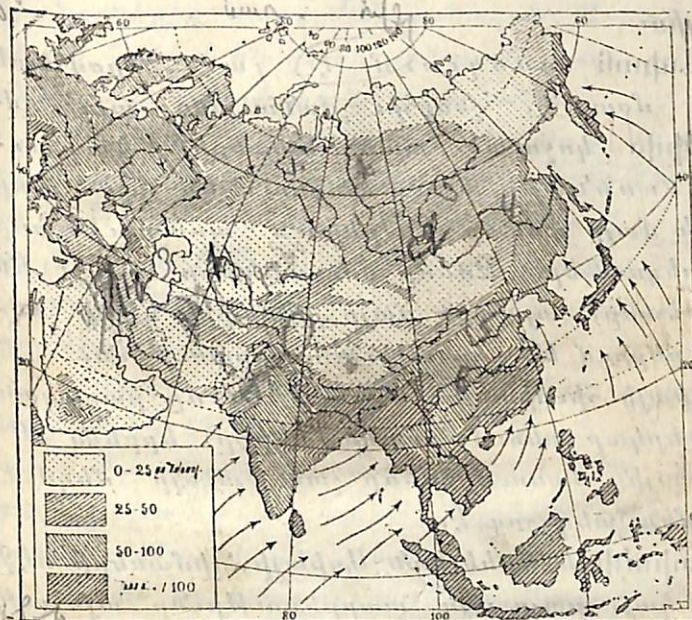
Հիւսիսային Ասիայում է գտնւում ամբողջ Սիբիրը: Այս շրջանի կլիման ցուրտ է: Արեւալի շատ թոյլ է տաքացնում այդ շրջանը: Բեկռային շրջանակից հիւսիս ձմեռ ժամանակ լինում է բեկռային գիշեր (կամ խաւար), որի միջոցին արեւակը երկար ժամանակ չէ երևում և երկիրը լուսաւորւում է միայն լուսնով, աստղերով և հիւսիսափայլով: Չիլիս-կին հրուանդանի վրայ բեկռային գիշերը տևում է ամբողջ

4 ամիս շարունակ: Այս պատճառով էլ ձմեռը Հիւս. Ասիայում խիստ ցուրտ է լինում. սառնամանիքները հասնում են երբեմն մինչև 60° , իսկ Լենայի գետաբերանում նոյն իսկ 70° : Հոգը սառչում է այնչափ խորը, որ ամառը միայն երեսից է հալչում, և այս՝ ոչ միայն հեռաւոր հիւսիսում (տունդրաներում), այլ մինչև անգամ Բայկալեան լճի մօտ, որտեղ արդէն անտառներ կան: Թէպէտ ամառը Հիւսիսային Ասիայում տաք է լինում, բայց տարուայ տաքութեան միջին աստիճանը այնուամենայնիւ շատ ցածր է լինում, այսինքն՝ Սիբիրի մեծագոյն մասում 0° -ից էլ ցածր: Հիւսիսային Ասիան խոնաւութիւն ստանում է Սառուցեալ ովկիանոսից, որից և միայն ցուրտ ու չոր քամիները կարողանում են սակաւ քանակութեամբ գոլորշի բերել այդ կողմերը: Մեծ և Հնդկական ովկիանոսներից հիւսիսային Ասիան կտրուած է բարձր սարերով և բարձրաւանդակներով: Սրբաւանդում Ատլանտեան ովկիանոսից նա բաժանուած է Ուրալեան սարերով և Եւրոպայի մայր ցամաքով, դրա համար էլ այդ ովկիանոսից քամիները բերած մթնոլորտային տեղումները զգալի չափով պակասում, քչանում են: Այս է պատճառը որ հիւսիսային Ասիայի կլիման ցուրտ լինելով՝ նաև չոր է, ցամա-

կենդրոնական Ասիան ունի բարձր մակերևոյթ, հեռու է գտնւում ովկիանոսներից և չըջապատուած է բարձր սարերով, որոնք չեն թողնում ծովային քամիներին փչել դէպի կլիման շատ չոր է, տեղի չոր և ցամաքային, քան Հիւս. Ասիայի կլիման: Չափազանց սակաւ է պատահում, որ երկ- ժամանակ սարահարթերը անարգել կերպով տաքանում են բարձր երկնակամարում գտնուող արեգակով, բայց գիշերներն էլ նոյն արագութեամբ սառչում են, ցերեկները յաճախ ան- տանելի շոգ է լինում, իսկ գիշերները՝ սառնամանիք: Չմեռն էլ, երբ արեգակը ցածր է թեքուած, լինում է շատ ցուրտ և դաժան: Այսպիսով՝ կենդրոնական Ասիայի կլիման խիստ

ցամաքային է, — ձմեռները սաստիկ սառնամանիքներ են լինում, իսկ ամառները՝ սաստիկ շոգեր:

Հարաւային Ասիան (այսինքն՝ Հնդկաստանը, Հնդկաչինը և Մալայեան արշիպելագը) ունի տաք կլիմայ: Ամառ ժա- մանակ արեգակը գտնւում է ուղղակի մարդու գլխավերև և

Նկ. 2. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Ասիայում: Սլաքները ցույց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենաշատ մթնոլորտային տեղումներ են բերում:

շատ սաստիկ է այրում: Նոյն- իսկ ձմեռուայ ամիսներին արեգակը բա- ւականին բար- ձրանում է հօ- րիզոնի վրայ: Այնպիսի ձմեռ- ներ, ինչպէս մեր երկրում են, այնտեղ ա- մենեին չեն լի- նում, և եր- կիրը երբէք չէ ծածկ-

ուայ ամիսների մէջ համարեա տարբերութիւն չկայ և տար- ուայ տաքութեան միջին աստիճանը ամեն տեղ 20° -ից բարձր է *):

*) Այսպէս՝ Սումատրայի հարաւային մասում ամենաշոգ ամառայ տաքութեան միջին աստիճանն է 27° , իսկ ամենացուրտ ամառանը՝ 26° :

ցամաքը աւելի շատ է տաքացած լինում քան ովկիանոսը, փչում են ովկիանոսից դէպի մայր ցամաք: Ձմեռը մուսսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ, մայր ցամաքից դէպի ովկիանոս: Մթնոլորտային տեղումներ բերում են միայն ովկիանոսից փչող (ամառը) մուսսոնները. այդ պատճառով էլ Հարաւային Ասիայում ամառները շատ յաճախ և յորդ անձրևներ են գալիս:

Արեւելեան Ասիան ոռոգւում է լաւ, որովհետեւ Մեծ Ովկիանոսը մօտ է, շնորհիւ մանաւանդ այդ ովկիանոսի Կուրօ-Սիլօ կոչուած տաք հոսանքի: Հարաւարեւելեան մուսսոնները փչում անցնում են յիշած տաք հոսանքի վրայով և մայր ցամաք են բերում առատութեամբ մթնոլորտային տեղումներ: Ձմեռը մուսսոնները փչում են հակառակ ուղղութեամբ, այսինքն մայր ցամաքից դէպի ովկիանոս, ուստի և բերում են չորութիւն ու ցրտութիւն:

Արեւելեան Ասիայի հիւսիսային մասում ձմեռը բաւական խիստ է լինում և երկար տևում, սառնամանիքը երբեմն 20° է հասնում: Հարաւային մասում ձմեռը շատ աւելի մեղմ է լինում: Ամառը ամեն քանակ շոգ է:

Արեւմտեան Ասիայի և Արեւելեան Ասիայի կլիմաների մէջ ևս տարբերութիւն կայ, բայց այդ տարբերութիւնը այնչափ աչքի ընկնող չէ, ինչպէս Հիւսիսի և Հարաւի մէջ: Արեւմտեան թէ Արեւելեան թէ Արեւմուտքում հաւասարապէս բարձր է լինում հորիզոնի վրայ, միայն թէ Արեւելքը ողողւում է հսկայական ովկիանոսով, մինչ Արեւմուտքը՝ միայն Արաբական, Կարմիր և Միջերկրական ծովերով. այն ևս կայ, որ Արեւմուտքը հարեան է Աֆրիկայի չոր մասին: Այս պատճառով էլ Արեւմտեան Ասիայի (այսինքն Իրանի, Արաբիայի և Փոքր Ասիայի) կլիման չոր է: Ամառը այնտեղ սաստիկ շոգեր և երաշտներ են լինում, յաճախ 50° տաք է սնում: Ձմեռը եղանակը ցուրտ է. յաճախ անձրևներ են գալիս և սարերի լանջերը ծածկւում են ձիւնով:

Ասիայի կլիման էլ ցոյց է տալիս այնպիսի աչքի ընկնող հակապատկերներ, ինչպէս որ նրա մակերևութի կազմութիւնը, — դա-

ման ցուրտ՝ հիւսիսում, իսկ այրող շոգ՝ հարաւում: Հափազանց չորութիւն կենդրոնական Ասիայում, իսկ առատ խոնավութիւն՝ Հարաւային և Արեւելեան Ասիայում:

6. ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ

Ասիայի բոլոր մեծ գետերը իրենց սկիզբն են առնում ովկիանոսներից հեռու, կենդրոնական Ասիայի բարձրութիւններից և հոսում են դէպի զանազան կողմեր: Ասիայի գետերից մեծ մասը շատ երկայն է և ջրառատ:

Ասիայի հիւսիսային մասով դէպի Սառուցեալ ովկիանոս են հոսում հետեւեալ գետերը՝ Օբ (Իրտիս վտակով), Ենիսէյ և Լենա: Օբ գետը Իրտիշ վտակի հետ միասին ամենաերկայն գետն է Ասիայում¹⁾. Նրա ջրաբաշխն էլ (այսինքն այն տարածութիւնը, որ ջուր է մատակարարում գետին) ամենաբնական է:

Թէպէտ Հիւսիսային Ասիայում սակաւ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում, բայց և այնպէս այնտեղ հոսող գետերը ջրառատ են. պատճառը այն է, որ ջուրը սակաւ է գոլորշիանում ցուրտ կլիմայի շնորհիւ: Այս գետերը իրենց ընթացքի մեծ մասում հոսում են հանգարտ (ինչպէս) և յարմար են նաւագնացութեան համար: Ափսոս միայն, որ Սառուցեալ ովկիանոսը, ուր թափւում են այդ գետերը, միշտ լիքն է լինում սառույցով. հէնց իրենք գետերն էլ երկար ժամանակով սառչում են, իսկ գարնանը նրանք գոլորշիանում և փերից:

Մեծ են նմանապէս այն գետերը, որոնք հոսում են դէպի Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս: Սրանք են՝ Ամուր, Դեյլին (կամ Հոանգո), Կապոյս (կամ Եանցեգձեան) գետերը: Ամենից աւելի ջրառատ լինում են այս գետերը ամառը:

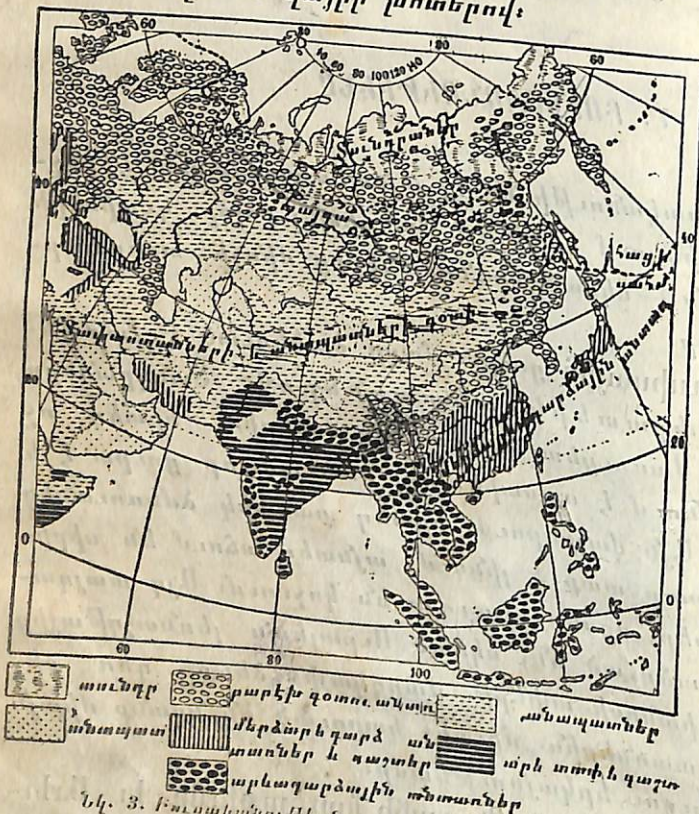
¹⁾ Եթէ Իրտիշը համարենք Օբի գլխաւոր վտակը, այդ դէպքում նրա երկայնութիւնը կանի 5,000 վերստից աւելի: Նրանից աւելի երկայն են երկրագնդի վրայ միայն հետեւեալ երեք գետերը — Միսսիսիպի Միսսուրիի հետ (Հիւս. Ամերիկայում), Նեղոս (Աֆրիկայում) և Ամազոն (Հար. Ամերիկայում):

Այս գօտում անտառներ պատահում են միայն սարերի լանջերին և գետերի ափերին գտնուող ովազիսներում:

Ովազիսներում լաւ են աճում պտղատու ծառեր, ինչպէս օրինակ՝ խնձորենի, դեղձի, ծիրանի ծառ. իսկ արևմտեան Ասիայում աճում են մշտադալար ծառեր, օրինակ՝ ձիթենի. Իրանի հարաւում և Արաբիայում աճում է փիւնիկեան արմաւենին:

Հասաւային Ասիայում, որտեղ կլիման տաք է և ոռոգումը առատ, աճում են արեւադարձային անտառներ: Սրանք ծածկում են Հնդկաստանի և Հնդկաչինի ամենախոնավ տեղերը և Մալայեան արշիպելագը:

Հարաւային Ասիայի աւելի չոր մասերում տարածւում են արեւադարձային տափաստաններ, որոնք Սաւանն են կոչւում, խիտ ծածկուած վայրի խոտերով:

Նկ. 3. Բնականութեան տարածումը Ասիայում:

Օգտակար բոյսերով Ասիան հարուստ է մնացած բո-

լոր աշխարհամասերից: Ասիայում են գտնուել մարդու ձեռքով առաջին անգամ, վայրի դրութեան մէջ, բազմաթիւ նշանաւոր

Նկ. 4. Սաւանն:

վարունգի հայրենիքն է, իսկ Արեւելեան Ասիան՝ թէյի ծառի հայրենիքը:

8. ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

Ասիայի կենդանական աշխարհը շատ հարուստ է: Կենդանիների բազմատեսակութեամբ Ասիան առաջին տեղն է բռնում բոլոր աշխարհամասերի մէջ: Այնտեղ պատահում են եւրոպական-Ասիական, Հնդկական, Աֆրիկայի և նոյնիսկ Աւստրալիայի շրջանների կենդանիներ. միայն թէ եւրոպական-ասիական և հնդկական շրջանների կենդանիներն են ցրուած ընդարձակ տարածութեան վրայ: Ամբողջ կենդանիների և արեւելեան Ասիայի, նաեւ հիւսիսային և արեւմտեան Ասիայի մեծ մասին յատուկ են եւրոպական-ասիական շրջանի կենդանիներ:

Տունդրաներում ամառ ժամանակ ցրուած են լինում շատ տեսակ կենդանիներ, յատկապէս թռչուններ, որոնք հազիւ երաժնեւորվ Հարաւային Ասիայից շուտ են դէպի Սաւաննա Ովկիանոսի ափերը: Այստեղ նրանց զբաւող մուկներ և առատութիւնն է, որտեղ կան ամեն տեսակ ձկներ և բոյ-

սեր: Աշնանը նրանք կրկին թռչում գնում են դէպի տաք երկիրներ: Ձմեռը տունդրաներում սակաւաթիւ կենդանիներ են միայն մնում — սպիտակ կաքաւներ, բեռնային աղուէսներ, հիւսիսային եղջերուներ: սրանք էլ մեծ մասով ձմեռը դէպի Տայգա են չլուծ:

Նկ. 5. 1-ին ցորեն, 2, 3-դարի, 4-վարակ, 5-կոբեկ, 6-հաճար:

նաև անտառային թռչուններ — մայրի հաւեր, փայտմորիկներ, և այլն:

Տափաստաններում (ստէպ) ապրում են բազմաթիւ կրծող և սմբակաւոր կենդանիներ, որոնք սնւում են քուն մտնում, իսկ սմբակաւորները խոտ են ճարում ձեռն տակից, որ բարակ շերտով միայն ծածկում է ասիական տափաստանները:

Արեւմտեան Ասիայի տափաստաններում ապրում են թէ սմբակաւոր և թէ կրծող կենդանիներ, միայն թէ աւելի պակաս քանակութեամբ, պատճառն այն է, որ այնտեղ աւելի շատ մարդ է ապրում և բաւականաչափ գիշատիչ գազան-

ներ ևս կան: Սրանցից մի քանիսը Աֆրիկայի շրջանի ծագում ունեն, օրինակ՝ բորենին, շագալը: Արաբիայում և տեղ-տեղ Իրանում պատահում է նոյն իսկ առիւծ:

Հարաւային Ասիայում, արեւադարձային անտառներում և սաւաննե-րում կան շատ բազմաթիւ և բազմազան կենդանիներ: Նրանցից շատերը ապրում են

Նկ. 6. բրինձ:

Նկ. 7. բամբակ:

միայն արեւադարձային գօտում և անկարող են դիմանալ բարեխառն երկրների ցրտին: Այսպէս են, օրինակ, մարդանման կապիկները և հաստակաշի-

հն դէպքերում փիղը, ռնգեղջիւրը և տապիրը¹⁾:

Արեւելեան Ասիան այնչափ խիտ է մարդկային բնակութեամբ և այնչափ է մշակուած, որ վայրի կ'ենդանիները այնտեղ համարեա թէ ոչնչացրուած են:

Նկ. 8. բանան:

Համարեա բոլոր ընտանի կենդանիները Ասիայից են դուրս եկել, որոնք և ներկայումս ծառայում են մարդ-

1) Գիշակեր կենդանիներից Հար. Ասի. ամենաուժեղն է բենգալեան վագրը: Կան բազմաթիւ թռչնաւոր օճեր, կօկորդիլոսներ և այլն:

կանց բոլոր աշխարհամասերում: Մարդիկ նրանց առաջին անգամ Ասիայում գտան վայրի վիճակի մէջ և ընտանեցւորին

Նկ. 9. Տապիր:

նրանց յօգուտ ամբողջ մարդկութեան Այսպէս, ասիական տափաստաններից են ծագում ձին և ուղտը: Կենդանական Ասիայի տափաստաններում նրանք մինչև օրս էլ մնում են վայրի վիճակի մէջ:

Ասիայից են ծագում՝ եղջիւրաւոր խոշոր անասունները, ոչխարը, այծը և խոզը: Տիբե

տում և մօտակայ երկրներում մարդուն ծառայում է նաև ամենատեղը ընտանի կենդանիներից — հնդկական փիղը:

9. ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ասիայում ապրում են 800 միլիոնից աւելի մարդիկ, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան կէսից աւելին: Քանի որ Ասիայի մակերեսի տարածութիւնը մօտաւորապէս 40 միլիոն քառակուսի վերստ է, ապա կնշանակէ, որ 1

Նկ. 10. Օրանգուտանգ:

քառ. վերստի վրայ Ասիայում ապրում է միջին հաշուով մօտ 20 հոգի:

Ամենից աւելի պակաս են բնակուած տունգրաները, որտեղ մարդ շատ դժուարութեամբ է կարողանում ապրուստի միջոցներ գտնել. երկրագործութեամբ պարապել այնտեղ անհնարին է. իսկ ընտանի կենդանիներից այնտեղ ծառայում են մարդուն միայն հիւսիսային եղջերուները և լծկան շները:

Նկ. 11. Բենգալական վագր՝ եղեգնուտաներում:

Սակայն բնակութիւն կայ նաև Սիբիրի տայգայում: Այդ անտառների խորքերում հազուադէպ անգամ միայն կարելի է տեսնել թափառաշրջիկ որսորդներ (օրինակ տունգուսներ), միայն մեծ գետերի հոսանքի վրայ և Սիբիրի երկաթուղու երկայնութեաբ ձգուած են ուսս գաղթականների գիւղեր: Մեծ աշխատանք թափելով միայն նրանք կտրտում են խիտ անտառները, մաքրում հողը ծառերի արմատներից և վարում այն: Սիբիրի հիւսիսային կէսում միանգամայն անկարելի բան է երկրագործութեամբ պարապելը: Ասիայի տափաստանները շատ չոր են. երկրա-

գործութեան համար անյարմար են նրանք մեծ մասով. այդ պատճառով էլ այնտեղ ապրում են, գլխաւորապէս, քոչուր-խաշնարածներ, օրինակ մոնղոլներ, կիրգիզներ, —որոնք արօտատեղեր փնտրելով անդադար մի տեղից ուրիշ տեղ են թափառում: Այսպէս՝ հօտերը արածացնելու համար քոչուրներին անհրաժեշտ են ընդարձակ տարածութիւններ՝ ուստի և նրանց տափաստանները շատ սակաւ են բնակուած:

Տափաստաններից էլ աւելի պակաս բնակութիւն կայ հաստատած անապատներում, որտեղ մարդ ապրել կարող է միմիայն ովազիւններում:

Բոլորովին այլ բան ենք տեսնում մենք Ասիայի հարաւում և արեւելեան մասում, որտեղ ամբողջ մարդկութեան կէսն է ապրում և որտեղ ազգաբնակչութիւնը վերին աստիճանի խիտ է: Հնդկաստանի և Չինաստանի հարթութիւններում ազգաբնակչութեան խտութիւնը հասնում է մինչև 200 (և նոյն իսկ աւելի) մարդու 1 քառ. վերստի վրայ: Այսպիսի խիտ ազգաբնակչութեան պատճառը երկրի տաք, խոնավ և արգաւանդ լինելն է, որ առատօրէն վարձատրում է մարդու աշխատանքը: Անյիշատակ ժամանակներից սկսած այնտեղ ապրում են հաստատաբնակ երկրագործ ժողովուրդներն — հնդիկներ, չինացիներ և ուրիշ ժողովուրդներ:

Ասիայի ժողովուրդների մեծ մասը պատկանում է դեղին ցեղին: Այդ ազգութիւնները կազմում են Ասիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան կէսից աւելին և բռնում են նրա տարածութեան $\frac{3}{4}$ -ը (տես փոքր քարտէսը): Դեղին ցեղին պատկանելի են և մալայցիները:

Սպիտակ ցեղը բնակուած է Հնդկաստանում, Արեւմեան և մասամբ Հիւսիսային Ասիայում: Այդ ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդներն են — հնդիկները, պարսիկները, արաբները և ռուսները:

Սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդները իրենց լեզուն նա-

յելով բաժանում են երկու խմբի — արիացիներ և սեմիտներ: Արիացիների թուին են պատկանում հնդիկները, պարսիկները, հայերը, նաև ռուսները (և մնացած համարեա բոլոր եւրոպական ժողովուրդները): Սեմիտների թուին են պատկանում արաբները, հրէաները (և մի քանի աֆրիկացի ժողովուրդներ):

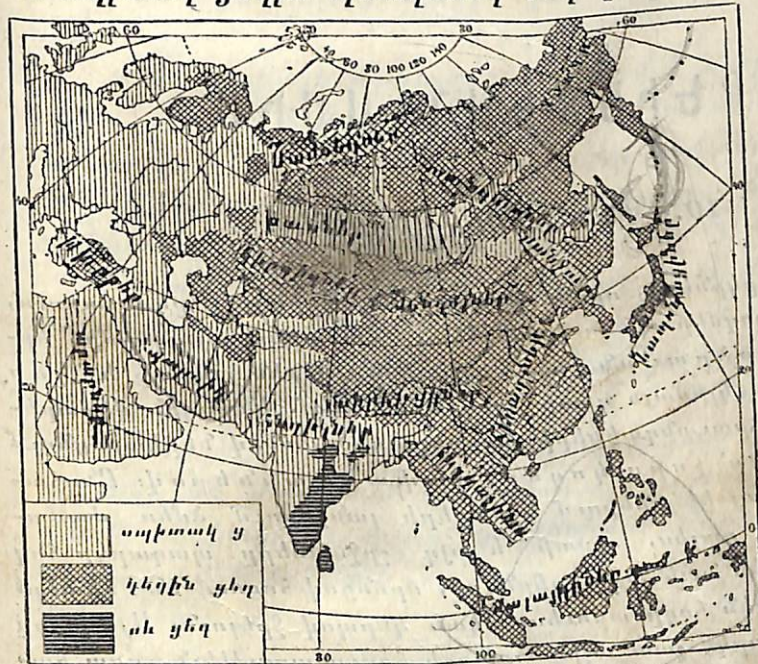
Սև ցեղը Ասիայում շատ փոքր տարածութիւն է միայն բռնում՝ Հնդկաստանի հարաւում Յէյլոնում, որտեղ ապրում են Դրաւիդներ:

Վերջիւսից այստեղ դեղին, սպիտակ և սև ցեղերի առանձնացակոթիւններ:

Ձանազան ցեղերի պատկանող մի քանի ազգութիւններ Ասիայի որոշ մասերում սաստիկ խառնուել են իրար հետ: Այսպէս՝ Դեկանում և Յէյլոնում դրաւիտները խառնուել են հնդիկների հետ, Փոքր Ասիայում թիւրքերը կամ տաճիկները (որոնք դեղին ցեղին են պատկանում) խառնուել են սպիտակ ցեղին պատկանող ժողովուրդների հետ:

Թէպէտ եւ-

րօպացիները շատ վաղուց է, որ ծանօթացել են ամբողջ Ասիային, բայց էլի նրանք կարողացել են տիրել նրա տարածութեան մեծ մասին: Ասիայի $\frac{1}{3}$ -ից աւելին հէնց Ռուսիային է պատկանում. հնդկաստանն ու Հնդկ-

Նկ. 12. Ցեղերի տարածումը Ասիայում:

կաշնի մի մասը պատկանում է Անգլիային. Հնդկաստանի մի մասը պատկանում է Պարսիսիային, և այլն:

Եւրոպացիները կալուածները Ասիայում (նաեւ Աֆրիկայում, Ամերիկայում և Աւստրալիայում) կոչուում են Եւրոպական գաղթավայրեր: Սիբիրն էլ կարելի է կոչել ռուսական գաղթավայր Ասիայում, բայց որովհետեւ նա սերտ միացած է բուն Ռուսիային, ռուսի աւելի ճիշտ է համարել նրան միայն մի մասը ռուսական կայսրութեան:

Ասիայի անկախ պետութիւնները բռնուում են այդ մայր ցամաքի տարածութեան կէսից պակասը: Նրանցից ամենանշանաւորներն են՝ Չինաստանը, Եւպոնիան և Պարսկաստանը. բացի այդ պետութիւններից՝ Ասիայում է գտնուում նաեւ Թիւրքիայի կամ Տաճկաստանի մեծագոյն մասը:

ԱՐԵՒՍՏԵԱՆ ԱՍԻԱ

10. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

Այն բոլոր երկրները, որոնք ընկած են Ասիայի Արեւմուտքում, շատ ընդհանուր կողմեր ունեն իրար հետ: Համարեա այդ բոլոր երկրներն էլ բարձրաւանդակներ են, ունեն տաք և չոր ընդհանուր կտորը: Բարձրաւանդակների խորքերը մեծ մասով ներկայացնում են անապատներ՝ չոր և կոշտ տափաստաններով: Ընդհանակը ծովափնեայ երկրներում և սարերի լանջերում ձմեռ ժամանակ շատ անձրեւ է գալիս, ռուսի և այդ շրջանները պտղաբեր հող ունեն: Պտղաբեր են նաեւ այն երկրները, որոնցով հոսում են գետեր. սրանք նպաստում են հողը արուեստական կերպով ջրելուն: Այս բանը պահանջում է ի հարկէ շատ աշխատանք և հողատարութիւն, դրա հաւերկրի մասին այսպէս հոգալ կարելի է միայն խաղաղ ժամանակ: Աւերիչ պատերազմները, որոնք յաճախ էին մղւում հին ժամանակները Արեւմտեան Ասիայում, կործանում-ոչնչացնում էին յիշած ջրանցքները

և նման ձեռնարկները: Այժմ էլ, շնորհիւ տիրող քաղաքական քայքայիչ պայմանների, այդ երկրները աւերւում են: Այս է պատճառը, որ Արեւմտեան Ասիայում մենք հանդիպում ենք այնպիսի երկրների, որոնք հնում եղել են ծաղկած, կերակրել են միլիոնաւոր մարդիկ,—այն ինչ ներկայումս կարողանում են սնել միայն սահմանափակ թուով թափառաշրջիկ ցեղերի: Այսպէս է դրութիւնը մանաւանդ Միջագետքում, իսկ աւելի պակաս չափով՝ նաեւ ամբողջ Արեւմտեան Ասիայում—Փոքր Ասիայում, Հայաստանում, Ասորիքում (Սիրիա), Պաղեստինում և Պարսկաստանում:

11. ՓՈՔՐ ԱՍԻԱ ԵՒ ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Փոքր Ասիա թերակղզին յիշեցնում է Ասիա մայր ցամաքը՝ փոքրացրած չափով: Այդ երկիրը բարձրաւանդակ է, շրջապատուած լեռնաշղթաներով: Հիւսիսային սահմանում ընկնում են Պոնտոսի լեռները, իսկ հարաւում Տաւրոսի լեռները:

Փոքր Ասիայի արեւելեան կողմում է տարածւում Հայաստանը, որտեղ հանգած հրաբխային լեռներ շատ կան: Այդ լեռներից ամենաբարձրն է Արարատ կամ Մասիս սարը՝ ծովի մակերևոյթից 5 վերստ բարձրութեամբ. Մասիսի գագաթը ծածկուած է յաւիտենական ձիւնով:

Հայաստանում են իրենց սկիզբը առնում և որոշ տարածութեան վրայ հոսում Տիգրիս, Եփրատ և Երասխ գետերը: Լճերից նշանաւոր են Վանայ և Ուրմիայի աղի լճերը:

Փոքր Ասիայի և Հայաստանի կլիման համեմատաբար խոնավ է: Այդ երկրներում բաւական շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափւում, որովհետեւ այնտեղ հասնում են Ատլանտիկական օդերի փչող քամիները: Միայն Փոքր Ասիայի տեւան ովկիանոսից փչող քամիները: Միայն Փոքր Ասիայի ներսերում է կլիման չոր բայց էլի յարմար է խաշնարածութեան համար:

Փարնանը, ձիւնը հալչելուց յետոյ, Փոքր Ասիայի և Հայաստանի հողը շատ խոնավութիւն է ծծում, այդ պատճառով էլ սարերի ստորոտներում աղբիւրներ են բղխում, և հովիտներով գետակներ հոսում: Սարերի լանջերը գարնանը ծածկ-

ւում են կանաչ խոտով, բայց ամառուայ սկզբում արդէն չորանում է խոտը: Անտառներ քիչ կան. միայն Պոնտոս լեռների հիւսիսային լանջերը ծածկուած են ստուերախիտ կաղնու և հաճարի անտառներով: Աւելի հեռուն հարաւում տարածւում են տափաստաններ և աղոտ հող ունեցող անապատներ: Տաւրոսի լանջերում և թերակղզու արեւմտեան ծայրերում միայն պատահում են մշտականաչ մրտենիների և դափնիների ցածրիկ թփուտներ:

Հնումը Փոքր Ասիան և Հայաստանը աւելի մեծ ազգաբնակչութիւն են ունեցել, քան այժմ: Մինչև այժմ էլ այդ երկրներում պահուել են հնութիւնից մնացած շատ յիշատակարաններ — տաճարների, շրանցքների, թագաւորական գերեզմանների մնացորդներ և հին ամրոցների ու ամբողջ քաղաքների աւերակներ:

Ներկայումս էլ Փոքր Ասիան թիւրքիայի ամենակարևոր և ամենալաւ բնակուած մասն է կազմում: Ազգաբնակչութեան մեծ մասը թիւրքերը կամ տաճիկներն են, որոնց թիւը այստեղ մօտ 9 միլիոնի է հասնում:

Թիւրքերը նուաճեցին Փոքր Ասիան դեռ 11-րդ դարում թ. յ. իսկ 15-րդ դարում նրանք իրենց իշխանութիւնը տարածեցին նաև Արևմտեան Ասիայի հարևան երկրների, հիւսիս—արևելեան Աֆրիկայի, և հարաւ—արևելեան Եւրոպայի վրայ: Այժմ թիւրքիան ամենաթոյլ, յետ մնացած պետութիւններից մէկն է. չնորհիւ թիւրքական տիրապետութեան էլ երկիրը հետզհետէ դատարկուել է: Ժամանակի ընթացքում թիւրքիան կորցրել է իր տիրապետած երկրների մի մասը, իսկ Ասիայում այժմ բաւական երկրների վրայ դեռ իշխում է նա: Թիւրքիային են պատկանում հետեւեալ երկրները — Փոքր Ասիա, Հայաստան, Միջագետք, Ասորիք՝ Պաղեստինի հետ եւ Արաբիայի մի մասը:

Թիւրքերը հետևում են մահմեդական կրօնի սիւննի դաւանութեան: Թիւրքերը թէև մոնղոլական ծագում ունեն, բայց դարերի ընթացքում նրանք խառնուել են սպիտակ ցեղին պատկանող զանազան ժողովուրդների հետ և ներկա-

յումս մոնղոլական գծեր շատ քիչ կան նրանցում: Թիւրքերը պարապում են գլխաւորապէս երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ: Արտերում ցանում են ամենից շատ՝ ցորեն և գարի. բացի հացահատիկներից նրանք մշակում են նաև ծխախոտ ու խաշխաշ: [Ափրոնի (օպիում) գործածութիւնը աւելի ու աւելի է տարածւում թիւրքերի մէջ]: Այգեգործութեան մէջ յատկապէս խաղողի մշակութիւնը կարևոր տեղ է բռնում: Արևմտեան մասում զարգացած է նաև թթենիների մշակութիւնը, որի հետ և կապուած է որոշ չափով տարածուած մետաքսագործութիւնը: Թերակղզու ներսերում, աւելի չոր տեղեր, թիւրքերը զբաղւում են նաև անասնաբուծութեամբ: Յայտնի են մանաւանդ Անգորայի այծերը,¹⁾ որոնք տալիս են թանգարժէք, մետաքսանման բուրդ:

Արդիւնագործութիւնը շատ քիչ է զարգացած: Երկրում ծախւում են գլխաւորապէս եւրոպական գործարանային ապրանքները: Եւրոպական ապրանքների վաճառումը աւելի սկսուեց տարածուել թիւրքիայում մանաւանդ այն ժամանակից սկսած, երբ եւրոպացիները, գլխաւորապէս գերմանացիները, երկաթուղային գծեր անցկացրին այնտեղ — ծովափնեայ Զմիւռնիա և Սկիւտարի (վերջինս Կոստանդնուպոլսի մի արուարձանն է ասիական ափում) քաղաքներից դէպի Անգորա: Այստեղից էլ այժմ մի երկայն երկաթուղային գիծ է անց կացնւում դէպի Բաղդադ՝ Միջագետքում:

Փոքր Ասիայի նաւահանգիստներից նշանաւոր են Զմիւռնիան, Տրապիզոնը և Սկիւտարին: Զմիւռնիան գտնւում է Միջերկրական ծովի ափին. բնակիչների մեծ մասը յոյներ են. կան նաև շատ հայեր: Տրապիզոնը գտնւում է Սև ծովի ափին: Սկիւտարին Բոսֆորի ափին է և գտնւում է Թիւրքիայի մայրաքաղաք Կոստանդնուպոլսի դիմացը՝ Փոքր-ասիական հողի վրայ:

¹⁾ Այդ այծերը ամենից շատ պահւում են Անգորա քաղաքի շրջակայքում, ուստի և կոչւում են Անգորայի այծեր:

Ներկայումս էլ Թիւրքիայում ապրանքների տեղափոխութիւնը տեղի է ունենում ուղիների կարաւաններով: Արտահանւում են գլխաւորապէս ցորեն, մրգեր, ծխախոտ և բուրդ, իսկ ներմուծւում են՝ եւրոպական գործարանային ապրանքներ:

Փոքր Ասիայի ծովափնեայ վայրերում և Եգէյեան ծովի կղզիներում ապրում են յոյները: Յոյները շատ ընդունակ են առևտրական գործերում. նրանց ձեռքին է գտնւում Փոքր Ասիայի առևտրի մեծ մասը: Յոյները պարապում են նաև այգեգործութեամբ և սպունգներ որսալով Եգէյեան ծովում:

Հայաստանում բացի Թիւրքերից ապրում են նաև շատ հայեր: Հայերի Թիւրք այնտեղ հասնում է մօտ $2^{1/2}$ միլիոնի: Մեծ մասը հայ-լուսաւորչական դաւանութեան է հետևում. կան նաև կաթոլիկ ու բողոքական հայեր: Հայերի մեծ մասը պարապում է երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ, թէպէտ նրանց այդ զբաղմունքները շատ խանգարւում են կլիմայի խստութիւնից և քրդական յարձակումներից:

Քրդերը ապրում են Հայաստանի հարաւ-արևելեան կողմը ընկած լեռնային երկրում, որ Քրդաստան է կոչւում: Քրդերը մեծ մասով Թափառաշրջիկ կեանք են վարում ու պարապում են անասնապահութեամբ. քրդերից շատ շատերը զբաղմունք են դարձրել իրենց համար աւազակութիւնը: Թիւրք կառավարութիւնը հովանաւորում է նրանց, որոնք և յաճախ յարձակւում են խաղաղ ժողովուրդների, գլխաւորապէս հայերի վրայ, թալանում նրանց ու սպանում, բոլորովին անպատիժ կերպով:

Հայաստանում, ուսումնական սահմանի մօտերը, կան մի քանի ամրոցներ. նրանց մէջ ամենամոռւր բերդը Էրզրումն է, որն և ամենամեծ քաղաքն է Հայաստանում: Նշանաւոր է չայաստանում նաև Վան քաղաքը, Վանայ լճի հարաւ-արևելեան ափին:

Փոքր Ասիայից հարաւ գտնւում է Նիպրոս կղզին, որի բնակիչները յոյներ են: Այդ կղզին առաջ Թիւրքերին էր պատկանում, իսկ այժմ անգլիացիների ձեռքին է գտնւում, որոնք կարճ ժամանակուայ ընթացքում կարողացան բարձրացնել ազգաբնակչութեան վիճակը:

12. ՄԻՋԱԳԵՏՔ

Տիգրիս և Եփրատ գետերը դուրս գալով հայկական բարձրաւանդակից՝ հոսում են դէպի հարաւ մի դաշտավայրի միջով, որ կոչւում է Միջագետք: Այս դաշտավայրը գոյացել է յիշած գետերի բերած հողից և տիղմից:

Հնումը Միջագետքը, մանաւանդ նրա հարաւային մասը, խիտ ազգաբնակչութիւն է ունեցել: Քրիստոսից համարեա 2,000 տարի առաջ այնտեղ գտնւում էին հին աշխարհի ամենագորեղ պետութիւններից երկուսը—Ասորեստանը (Assiria) և Բաբելոնիան: Վերջինիս մայրաքաղաքը, Բաբելոնը, մօտ մէկ միլիոն բնակիչ է ունեցել:

Միջագետքը ծաղկած ժամանակ կտրուած է եղել բազմաթիւ ջրանցքներով, որոնցով արուեստական կերպով ջրուել են արտերը. հողը եղել է արգաւանդ, բարեբեր և կերակրել է բազմաթիւ ազգաբնակչութիւն:

Սակայն այդ հնումը ծաղկած և բարեբեր երկիրը այժմ անապատ է ներկայացնում: Այնտեղ, ուր առաջ ջրանցքներով ոռոգուող հողի վրայ մշակւում էին փարթամ այգիներ և արտեր, այժմ ոչնչացրւած են ջրանցքները, հողը աւազոտ է և ճահճոտ, վատառողջ և անյարմար բնակութեան համար: Առաջուայ մեծ և ծաղկած քաղաքներից այժմ աւերակներ են միայն մնացել: Ճանապարհորդներին և զինականներին գրաւում են մանաւանդ Բաբելոնի աւերակները:

Միջագետքը այժմ շատ սակաւ է բնակուած: Բնակիչները նստակեաց արաբներ են, որոնք ապրում են գետերի ափերին և ովազիաներում: Նրանք պարապում են փիւնիկեան արմաւենիների մշակութեամբ և անասնապահութեամբ: Կան նաև Բեդվիններ, որոնք աւազակութեամբ են պարապում:

Միջագետքը ամենակարճ ճանապարհն է Հնդկաստանից և հարաւային Պարսկաստանից դէպի Եւրոպա, այդ պատճառով էլ մեծ է Միջագետքի առևտրական նշանակութիւնը, որն աւելի ևս կմեծանայ, երբ կառուցուի արդէն նախագծուած երկաթուղին (գլխաւորապէս գերմանացիների նախաձեռնութեամբ) դէպի երկրի մայրաքաղաքը՝ Բաղդադ: Նշանաւոր է

Միջագետքում նաև Մոսուլ քաղաքը: Երկուսն էլ գտնւում են Տիգրիսի վրայ:

13. ԱՐԱԲԻՍ

Արաբիան երկրագնդի ամենամեծ թերակղզին է (միայն 2 անգամ փոքր Եւրոպական Ռուսիայից): Արաբիան ներկայացնում է մի ընդարձակ բարձրաւանդակ, բաղկացած հողակոշտերից: Իր բնութեամբ և կազմութեամբ Արաբիան աւելի նման է Հիւս. Աֆրիկայի, քան Ասիայի բարձրաւանդակներին: Արաբիայի մեծագոյն մասը գտնւում է տաք գոտւում և ներկայացնում է աւազոտ անապատ, մանաւանդ հարաւային մասում: Գետեր համարեա թէ չկան այնտեղ: Մեծքները գալիս են սակաւ, այն էլ միայն ամենաբարձր վայրերում: Եղած ովաղիսներն էլ շատ քիչ են:

Միայն ծովափնեայ մասերում անձրևներ են գալիս և այնտեղ կարելի է մշակել հողը, ի հարկէ արուեստական կերպով ջրելով: Արաբիայի ամենալաւ մասն են կազմում Հեջազը և Նմէնը (կամ երջանիկ Արաբիան),—կարմիր ծովի ափին:

Այնտեղ, սարերի լանջերին, տարածւում են լաւ արօտատեղիներ. մշակւում են նաև փիւնիկեան արմաւենիներ, ալացիաներ (որոնք տալիս են խէժ՝ գումմի-արաբիկ) և սուրճի ծառեր: Սարերից հոսող փոքրիկ գետակների հովիտներում ծաղկում են նաև այգիներ և արտեր:

Արաբիայի բնակիչները արաբներ են (մօտ 3 ¹/₂ միլ.), որոնց մի մասը նստակեաց է, իսկ միւս մասը՝ թափառաշրջիկ: Վերջիները կոչւում են բեդուիններ, որոնք պարապում են անասնապահութեամբ: Նրանք պահում են ձիերի, ուղտերի և ոչխարների ամենալաւ տեսակները: Յայտնի է ամեն տեղ արաբական ձին: Բեդուինները յաճախ յարձակւում են անապատով անցնող կարաւանների և նստակեաց արաբների գիւղերի վրայ: Նստակեաց արաբները ապրում են գետակների ափերին կամ անապատում եղած ովաղիսներում: Նրանք պարապում են փիւնիկեան արմաւեն-

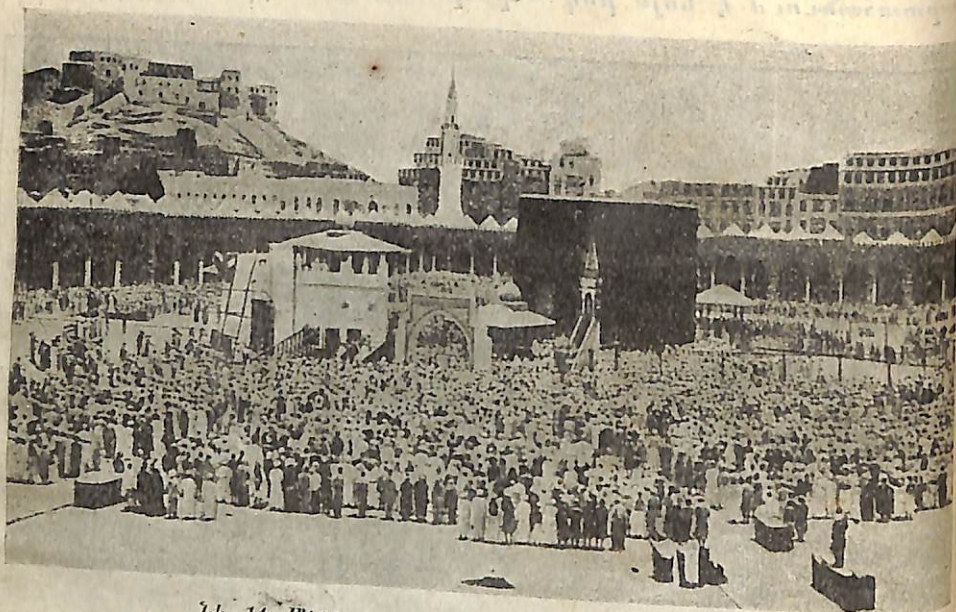
իներ, աւաքճի ծառ տնկելով, մշակում են բրինձ և ուրիշ հացահատիկներ,—ի հարկէ արուեստական կերպով հողը ջրելով: Արաբիայում այնչափ շատ սուրճ է պատրաստւում, որ արտահանւում է նոյն իսկ Եւրոպա:

Նկ. 13.—Բեդուիններ, նրանց բնակարանը և զգեստը:

Արաբները պատերազմասէր և քաջ ժողովուրդ են: 7-րդ դարում Գ. յ. Նրանց մեջ գուրս եկաւ Մահմէդ մարգարէն և հիմք դրեց մահմեդական կրօնին: Այդ կրօնը արաբները ղենքի ոյժով տարածեցին Արեւմտեան Ասիայում և Հիւսիսային Աֆրիկայում: Սակայն արաբների գորութիւնը տեւական չեղաւ. Նրանք ընկան թիւրքերի իշխանութեան տակ, որոնք և տիրեցին նոյնիսկ Արաբիայի ամենալաւ մասերը Հեջազը և Նմէնը: Թիւրքերի ձեռքում է այժմ նաև մահմեդականութեան հետեւեալ երկու սրբազան քաղաքները—Մեկկա՝ Մահմեդի ծննդավայրը, և Մեդինա, որտեղ գտնւում է Մահմեդի գերեզմանը:

Արաբները ընդունակ ժողովուրդ են: Նրանք միշին դարերում հիմնեցին խոշոր պետութիւններ Արեւմտեան Ասիայում և Հիւս. Աֆրիկայում և ամենաառաջագէտ ժողովուրդներից մէկն էին. ունէին հարուստ գրականութիւն, ընտիր բանաստեղծութիւն և նշանաւոր հաստատութիւններ:

Նկ. 14. Մեկկա. քառանկիւնի սե շէնքն է՝ Քաարա:

Մահմեդական կրօնը, որ Արաբիայից դուրս եկաւ, ներկայումս մօտ 200 միլիոն հետևողներ ունի: Նրանք բաժանուած են երկու դաւանութեան—սիւննի և շիա: Առաջին դաւանութեան հետևողները բացի իրենց ընդունում են նաև դանազան կանոններ և աւանդութիւններ, որոնք հաւաքուել և պահուել են Մահմեդի մահուանից յետոյ: Շիա դաւանութեան հետևողները ընդունում են միմիայն զուրանը: Արեւմտեան Ասիայի մահմեդականներից շիային են հետևում պարսիկները և Ասորպատականի թուրքերի (թաթարների) մեծ մասը: Մնացած մահմեդականները սիւննի են:

Աշխարհի բոլոր կողմերում ապրող մահմեդականները ամեն օր աղօթելիս իրենց երեսը դարձնում են դէպի Մեկկա, Մահմեդի ծնողաւորը: Տարեկան 100 հազար հոգուց աւելի մարդիկ (հաջիններ) ուխտ են գնում Մեկկա, աղօթելու Քաարա սրբավայրում և ծունը դնելու «Սեքարին»: Վերջինս մահմեդականութեան գլխաւոր սրբութիւնն է համարւում, որը, նրանց հաւատալով, երկնքից է ընկած Քաարայի հրեշտակապետի ձեռքով: Քրիստոնեաներին արգելւում է, մահմեդական երկրագործ, Մեկկա մտնել: Մինչև այժմ այնտեղ եղել են միայն սա-

ղաւթիւ եւրոպացի ճանապարհորդներ: Մեկկայի նաւահանգիստն է Քիդդա:

Արաբիայի խորքերը շատ քիչ են ուսումնասիրուած: Նրա հարաւ-արեւմտեան անկիւնը գրաւել են անգլիացիները: Նրանք այդ մասում շինել են և լաւ ամրացրել Ադէնը, որ նշանաւոր նաւահանգիստ է եւրոպայից դէպի Հնդկաստան և յետ գնացող նաւերի համար:

Արաբիայի հարաւ-արեւելեան ծայրում ընկնում է մի արաբական պետութիւն, որ Օման է կոչւում. սրա նաւահանգիստն է Մասկատ: Այդ պետութիւնը գտնւում է անգլիական հովանաւորութեան տակ:

Արաբիայի մնացած մասերում ապրում են արաբական մանր ցեղեր, որոնք կառավարւում են իրենց շէյխերի ձեռքով: Այդ ցեղերը յաճախ կռիւներ են մղում իրար դէմ:

14. ԱՍՈՐԻՅ ԵՒ ՊԱՂԵՍՏԻՆ

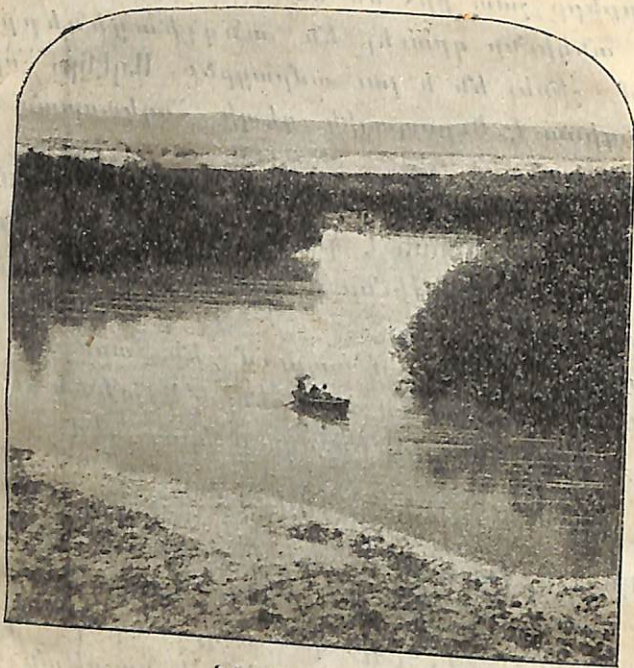
Ասորիքը (Сирія) և Պաղեստինը ներկայացնում են մի փոքր շարունակութիւն Արաբիայի բարձրաւանդակի և բաղկացած են հողակոշտերից: Միջերկրական ծովի ափով, հիւսիսից դէպի հարաւ, ընկած է Լիբանանի լեռնաշղթան (3 վերստ). սա բաժանուած է մի ընդարձակ հովիտով արեւելեան կողմն ընկած Անտիլիբանան լեռնաշղթայից:

Հին ժամանակներում Ասորիքը [Сирія, ՀՀփոթել Ասորիստանի (Ассирия) հետ, որ գտնւում էր Միջագետքում], ինչպէս օր. Փոքր Ասիան, ամենահարուստ և ամենաբերրի երկրներից մէկն էր: Ասորիքը ունէր շատ առեւտրական քաղաքներ: Այժմ էլ այնտեղ ամեն մի քաղաքով լի վրայ կարելի է հանդիպել հին քաղաքակրթութեան մնացորդների,—հողմէական, արաբական և քրիստոնէական հնութիւնների աւերակներ: Ներկայումս նաւահանգիստները խանգարուած են, երկրի մեծ մասն էլ ներկայացնում է անապատ, որտեղ թափառաշրջիկ կեանք են վարում տրաք-բեդուինները: Միայն Միջերկրականի ծովափը և Անտիլիբանանի արեւելեան լանջերը, որտեղ կան շատ ուղղիւսներ, յարմար են նստակեաց բնակութեան համար:

Լիբանանի և Անտիլիբանանի մէջ ընկած ընդարձակ հովիտով է հոսում Յարդանան գետը, որը հոսում է դէպի Մեդիալ ծովը ¹⁾ (190 սաժէն ցածր ուղիւնոսի մակարեւոյթից):

¹⁾ Մեդիալ ծովը մի լիճ է, որի ջուրը շատ աւելի հարուստ է

Ասորիքի և Պաղեստինի բնակիչների մեծ մասը արաբներ և նրանց ցեղակից ասորիներ են (հրէաները իրենց հայրենիք Պաղեստինից ցրուել են աշխարհի բոլոր կողմերը և այժմ քիչ հրէաներ են ապրում Պաղեստինում)։

Նկ. 15 Յորդանան։

Ասորիքի բնանի ստորոտներում, ծաղկում է և մեծաքսագործութիւնը։ Արաբները պարապում են նաեւ երկրագործութեամբ։ Բայց որովհետեւ ամառը Ասորիքում և Պաղեստինում անձրևներ չեն գալիս, ուստի և ցանքսը անում են աշնանը, որ արտերը ջրուէն աշնանային և ձմեռային անձրևներով։ Հունձը լինում է գարնան սկզբին։

Արհեստները և առևտուրը կենդրոնացած են քաղաքներում։ Ասորիքի ամենանշանաւոր քաղաքն է Դամասկոս։ Սա երկաթուղով միացած է Բէյրութ նաւահանգստի հետ։ Պաղեստինի գլխաւոր քաղաքն է Երուսաղէմ, որ ունի մօտ 50 հազար բնակիչ և երկաթուղով միացած է Եաֆֆա (Յոպպէ) նաւահանգստի հետ։

աղով, քան սովորական ծովային ջրերը, այնպէս որ այդ ջրում չեն կարող ապրիլ ոչ կենդանիներ, ոչ էլ բոյսեր։ Ղրա համար էլ կոչւում է Մեռեալ ծով։

Հնումը Պաղեստինը ունեցել է մինչև 4 միլիոն բնակիչ, իսկ ներկայումս՝ 400 հազարից էլ պակաս։ Յորդանանի արևելեան կողմը ընկած մասը կատարեալ անապատ է, որտեղ թափառում են սակաւաթիւ բեղուններ։

Նկ. 16 Երուսաղէմ։

Երուսաղէմը քրիստոնեաների, հրէաների և մահմեդականների համար սրբազան քաղաք է։ Ամեն տարի տասնեակ հազարաւոր քրիստոնեաներ ուխտ են գնում Երուսաղէմ։ Երուսաղէմի գլխաւոր սրբութիւնը Յիսուսի գերեզմանն է, որի վրայ կառուցուած է մի եկեղեցի և պատկանում է բոլոր քրիստոնէական դաւանութիւններին և որտեղ անդադար ժամապաշտութիւն է լինում զանազան լեզուներով։ Երուսաղէմում է գտնւում նաեւ հայկական Ս. Յակոբայ վանքը, որ ունի միաբանութիւն։

Պաղեստինից հարաւ է ընկնում Սինայի թերակղզին, որ քարքարոտ մի անապատ է։ Այնտեղ թափառում են բեղուններ, ուր մշտական բնակութիւն չկայ։ Այնտեղ է գտնւում Մովսիսի սարը, որի ստորոտում կայ մի քրիստոնէական վանք, իսկ սարի կատարի վրայ՝ եկեղեցի և մզկիթ։ Մովսիսի սարի գագաթից հրաշալի տեսարան է բացւում դէպի Կարմիր ծովը և Աֆրիկայի ափերը։

15. Ի Ր Ա Ն

Հայաստանից դէպի հարաւ-արևելք գտնւում է Իրանի քարձրաւանդակը։ Իրանը շատ աւելի մեծ է Փոքր Ասիա-

յից և շրջապատուած է աւելի բարձր սարերով: Ամենաբարձրը-
ները գտնուում են հիւսիսում—Հինգուկուռ և Էլբուրս: Էլբուրս
լեռների ամենաբարձր գագաթն է Դեմալենդ, որ մօտ 5¹/₂
վերստ բարձրութիւն ունի, նա հանգած հրաբուխ է:

Նկ. 17 Տաճար Յիսուսի գերեզմանի վրայ:

նում աճում են միայն Էլբուրսի հիւսիսային լանջերում որ-
տեղ մթնոլորտային տեղումներ շատ են թափւում. անտառ-
ներ կան նաև Հինգուկուռի հովիտներում: Իսկ Իրանի ամե-
նաբնդարձակ մասը անապատ է, ծածկուած գեղին աւազով
կամ աղի շերտով, որը արևի տակ փայլում է ինչպէս ձիւն:

Մարդկային բնակութեան համար Իրանում ամենից յար-
մար են գետակների և գետերի ափերը: Ծիշտ է, այդ գետերը
ջրառատ չեն և համարեա բոլորն էլ կորչում են աւազուտնե-
րի և աղի ճահճուտների մէջ, ինչպէս օրինակ Հիլմենդ գետը:
բայց և այնպէս այդ գետերի ափերին կարելի է պարապել
երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ, գետե-

Իրանի կլիման չոր
է. ամառը այնտեղ
սաստիկ շոգեր են ա-
նում, լինում են եր-
կարատե երաշտներ:
հազուադէպ են երե-
ւում երկնքում ամ-
պեր և օդը լցուած է
լինում փոշով: Ձմեռը
եղանակը խոնաւ ու
ցուրտ է լինում և
սարերի լանջերը ծած-
կւում են ձիւնով:
Գարնանը ձիւնը հալ-
չում է և ձիւնի տակից
բանում է խոտ, որը
սակայն շուտ է չո-
րանում:

Անտառներ Իրա-

րից բերուող ջրանցքների միջոցով արտերը արուեստական
կերպով ջրելով: Որպէսզի ջուրը գուր տեղը չգոլորշիանայ, Իրա-
նի ժողովուրդները՝ պարսիկները և աֆղանները այդ ջը-
րանցքները յաճախ գետնի տակ են շինում, երբեմն շա-
ւորը, մինչև 50 սաժէն և աւելի: Այդպիսի ստորերկրեայ ջը-
րանցքները Իրանում կոչւում են «կանառներ» և յաճախ ըն-
կած են մի քանի տասնեակ վերստ երկայնութեան վրայ:

Իրանի դաշտերում ցանում են բրինձ, ցորեն և գարի:
Վերջին ժամանակներս սկսել են մշակել նաև բամբակ և
խաշխաշ (ափրոն պատրաստելու համար): Այգիներում
աճում են դեղձի, ծիրանի ծառեր, փիւնիկեան արմաւենիներ,
նշի ծառ, խաղողի որթ, կայն: Միրգ շատ է ստացւում Իրա-
նի այգիներից. յայտնի են Իրանի չորացրած մրգերը:

Սարերի լանջերին, որտեղ խոտ է բանում, ապրում են
թափառաշրջիկ անասնապահներ, որոնք պահում են ձի,
ուղտ, ոչխար և այծ: Խոշոր եղջիրաւոր անասունների համար
Իրանի արօտատեղիները յարմար չեն:

Իրանի բարձրաւանդակի վրայ գտնուում են երեք պետու-
թիւններ—Պարսկաստան, Աֆղանիստան և Բելուջիստան:

16. ՊԱՐՍԿԱՍՏԱՆ

Իրանի բարձրաւանդակի արեւմտեան, ամենամեծ, մասը
բռնում է Պարսկաստանը (որը 3 անգամ փոքր է Եւրոպական
Ռուսաստանից), որ ունի մօտ 9 միլիոն բնակիչ: Ազգաբնա-
կութեան մեծ մասը պարսիկներ են. նրանք սպիտակ ցե-
ղին են պատկանում. ցեղակից են հնդիկներին և հայերին: Պար-
սիկները բոլորն էլ մահմեդական են (շիա): Նրանց կառա-
վարում է շահը, որ համարւում է Մահմեդի փոխանորդ:

Հնումը Պարսկաստանը ամենագորեղ թագաւորութիւննե-
րից մէկն է եղել, իսկ այժմ, Թիւրքիայի նման, ամենայեա-
տեմնացներից է: Կառավարութեան ձևը շատ վատ է: Ժողո-
վուրդը ծանրաբեռնուած է մեծամեծ հարկերով: Շահի նշա-
նակած պաշտօնեաները հաւաքում են ժողովրդից տուրքեր և

դատում նրանց իրենց քմահաճոյքի համաձայն, որովհետև Պարսկաստանում համարեա գոյութիւն չունի օրէնք ասած բանը: ¹⁾ Ժողովուրդը աղքատ է, թշուառ վիճակի մէջ: Մշակուող հողը համարւում է սեփականութիւն շահի կամ զանազան կալուածատէրերի, սրանք իրենց են վերցնում հնձի մեծ մասը: Ժողովրդական կըրթ ու թիւն ասած բանը չկայ. եղած ուսումնարաններում էլ սովորեցնում են միայն Ղորան կարգալ:

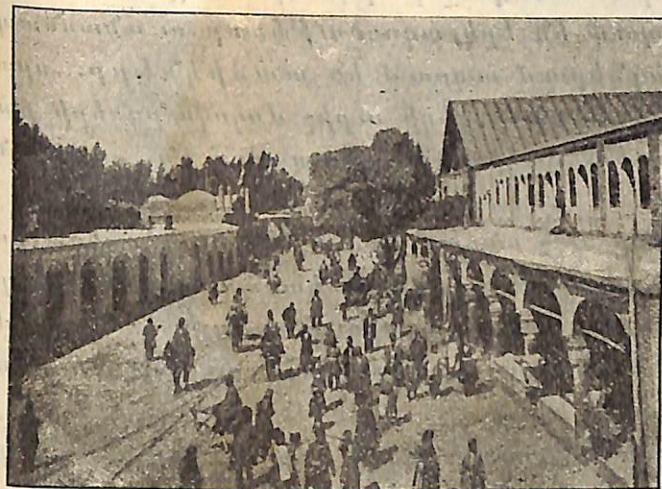
Նկ. 18. Պարսիկ կին:

Նկ. 19. Պարսկական կտոր:

Երկաթուղիներ չկան Պարսկաստանում: Ապրանքների տեղափոխութիւնը կատարւում է ուղտերով և ձիերով, որոնցից կարաւաններ են կազմւում: Արտաքին առևտուրը գտնւում է օտարերկրացիների ձեռքին: Սրանցից գերիշխում են՝ հիւսիսում ռուսները, իսկ հարաւում աւգլիացիները: Ռուսները Պարսկաստանից արտահանում են՝ բամբակ, բրինձ, չորացրած միրգ, գորգ, ներմուծում են՝ ճութեղէն, շաքար և ուրիշ, ռուսական գործարա-

նային ապրանքներ: Պարսկաստանի մայրաքաղաքը և ամենաշահնաւոր առևտրական կենդրոնն է՝ Թէհրան: Սա գտնւում է էլբուրս սարի հարաւային ստորոտում, որի լանջերից քաղաքը ստորերկրեայ ջրանցքների միջոցով ջուր է ստանում:

Նկ. 20. Փողոց Թէհրանում:

Միւս քաղաքներից նշանաւոր են՝ Ռաշադ, Բուշիրը, Թաւրիզը և Մեշէզը: Ռաւսի վրայով է կատարւում առևտուրը Ռուսաստանի հետ, Բուխարի վրայով՝ Անգլիայի հետ, իսկ Թաւրիզի վրայով Թիւրքիայի հետ: Թաւրիզում է նստում պարսից թագաժառանգը: Այնտեղ կան մօտ 800 տուն հայեր. ունեն իրենց դպրոցները, բարեգործական ընկերութիւնները: Այնտեղ է նստում Ատրպատականի հայոց առաջնորդը: Մեշէզը պարսիկների սրբազան քաղաքն է, ուր ամեն տարի բազմաթիւ ուխտաւորներ են գնում Պարսկաստանի բոլոր ծայրերից և հարեան երկրներից: Մնացած քաղաքներից յիշատակութեան արժանի է Սպահանը, երկրի հին մայրաքաղաքը: Այդ քաղաքի մօտ է գտնւում հայաբնակ Նոր-Ջուղա քաղաքը, որի բնակիչները գաղթել են Շահ Աբասի օրով: Նոր Ջուղայում հայերը ունեն դպրոցներ, բարեգործական ընկերութիւններ: Այնտեղ է նստում Պարսկաստանի և հնդկաստանի հայոց առաջնորդը:

17. ԱՅՂԱՆԻՍՏԱՆ

Իրանի հիւսիս—արևելեան մասը, Հինգուկուշ լեռները և Պաֆրի արևմտեան մասը բռնում է Աֆղանիստան տէրու-

¹⁾ Ընդհատ է, ներկայ շահը խոտապել է երկրին սահմանադրութիւն, և այժմ Թէհրանում կայ պարլամենտ (մէճլիս), բայց նոր սահմանադրութիւնը դեռ ևս ամուր հիմքերի վրայ չէ դրուած. երկրը այժմ անիշխանական դրութեան մէջ է:

Թիւնը: Բնակիչները կազմում են պարսիկներին ցեղակից աֆղանները և տաճիկները: Աֆղանները սպիտակ ցեղին են պատկանում, բայց խառնուած են ուրիշ ժողովուրդների հետ: Նրանք մահմեդական են, պատերազմասէր: Ապրում են գիւղերում և պարապում են երկրագործութեամբ ու անասնապահութեամբ: Քաղաքներում ապրում են տաճիկները. սրանք պարսիկների և մոնղոլական ցեղի ուրիշ ժողովուրդների խառնուրդ ժողովուրդ են: Տաճիկները պարապում են արհեստներով և առևտրով:

Աֆղանիստանը $1\frac{1}{2}$ միլիոն մեծ է Գերմանիայից, բայց բիշ է բնակուած (4 միլիոն): Երկիրը կառավարում է էմիրը՝ որ ապրում է Կաբուլ մայրաքաղաքում, անգլիական սահմանին մօտ: Միւս նշանաւոր քաղաքն է Հերատ, որ գտնւում է ոռոգական սահմանին մօտ:

Իրանի բարձրաւանդակի հարաւ—արեւելեան մասը կոչւում է Բելուջիստան, որ պատկանում է անգլիացիներին՝ Բելուջիստանը Իրանի բարձրաւանդակի ամենամայի, սակաւաբնակ մասն է: Բնակիչները մահմեդական են, կիսավայրենի և վարում են թափառաշրջիկ կեանք: Նրանց կառավարում են իրենց խաները, որոնք այժմ ուժիկ են ստանում Անգլիայից: Անգլիացիները երկաթուղային գծեր են անցկացրել երկրով և շինել են Կաբուլ—ամրոցը:

18. ԽԻՎԱ ԵՒ ԲՈՒԽԱՐԱ

Ամու-Դարիա գետի երկայնութեամբ ընկնում են Ռուսաստանի գերիշխանութեան տակ գտնուող երկու երկրներ—Խիվա և Բուխարա: Իրենց բնութեամբ նրանք յիշեցնում են Հիւսիսային Իրանը և Արեւելեան Թուրքեստանը: Այդ երկրները կլիման չոր է, ամառը շոգ է լինում, իսկ ցմեռը՝ բուսական ցուրտ: Անտառներ քիչ կան: Դաշտերը և այգիները արուեստական կերպով են ջրւում, ջրանցքներով ջուր բերւում է Ամու-Դարիայից կամ ուրիշ գետերից, որոնք հոսում են Պամիրի և Տեան-Շանի սարերից: Դաշտերում ցանում են բրինձ, ցորեն,

բամբակ: Այգիներում աճում են դեղձի, ծիրանի ծառեր: Տեան-Շանի լանջերում կան լաւ արօտաանդիներ, որոնք կերակրում են թափառաշրջիկների հօտերը:

Այդ տէրութիւններում ապրում են թիւրք—թաթարական ժողովուրդներ, ինչպէս օրինակ՝ ուզբէկներ, սարթեր, նաև սպիտակ ցեղին պաականոյ ժողովուրդներ օրինակ՝ պարսիկներին ցեղակից տաճիկներ: Ուզբէկները տիրող ժողովուրդն են:

Խիվայի գլխաւոր քաղաքն է Խիվա, իսկ Բուխարայի գլխաւոր քաղաքը՝ Բուխարա:

ԿԵՆԴՐՈՆԱԿԱՆ ԱՍԻԱ

19. ԸՆԴՆԱՆՈՒՐ ԱԿԵԱՐԻ

Կենդրոնական Ասիան տարածւում է Հիմալայեան լեռներից մինչև Սայեանեան լեռները և Պամիրից մինչև Խինհան: Կենդրոնական Ասիան չորս կողմից սարերով շրջապատուած լինելով ունի չոր կլիմայ. մակերևոյթի չկ. 21. Բելուջիստանի խան: Կազմութիւնն էլ անասնապատային է, մանաւանդ միջին մասում, որտեղ տարածւում է խանխայ ցածրութիւնը, որ չինարէն է և նշանակում է «չորացած ծով»: Հին ժամանակներում, յիւաւի, այդ ցածրութիւնը ծածկուած է հեղե ջրով, իսկ այժմ անապատ է. սրա արեւմտեան մասը աւազոտ է, իսկ արեւելեան մասը քարաքարոտ անապատ է և կոչւում է Գօրի կամ Համօ: Գօրի անապատից հիւսիս ընկնում է Մոնղոլական տափաստանը, որ ծածկուած է ցածրիկ խոտով: Դարնանը այդ տափաստանը կանաչում է և ծածկուած գոյնզգոյն ծաղիկներով. բայց այդ երկար չէ տևում. ամառը սկսուելուն պէս տափաստանը չորանում է և ծածկուած փոշով: Հողագործութեան համար Մոնղոլական տափաստանը անյարմար է, որովհետև չափազանց չոր է: Մարդկային բնակութեան համար անյարմար է նմանապէս Տիբեթի բարձրաւանդակը, որ ամենաբարձր լեռնոտ երկիրն է երկրագնդի վրայ: Տիբեթի լեռների գագաթները ծածկուած են ձիւնով: Սարերի լանջերը միայն ծածկուած են լինում աննշան խոտով: Անտառ համա-

րեա թէ ոչ մի տեղ չկայ. հովիտներում կան աղի լճեր: Կլիման էլ խիստ ցամաքային է: Չմեռները սաստիկ սառնամանիքներ են լինում, մինչև 40° ցրտութիւն, ամառներն էլ՝ սաստիկ շոգեր են անում: Կրկնել «կլիմայ» դասի (յօդ. 5) կենդր. Ասիային վերաբերող կտորը: Կենդրոնական Ասիան բռնում է ամբողջ Ասիայի $\frac{1}{6}$ մասը, սակայն շատ նոսր է բնակուած: Այնտեղ ապրում են ընդամենը մօտ 6 միլիոն բնակիչ: Կենդրոնական Ասիայի մասերն են կազմում—Տիբեթ, Արևելեան Թուրքեստան և Վոնդուխ:

20. Տ Ի Բ Ե Տ

Տիբեթի բնակիչներն են մոնղոլական ծագում ունեցող տանգուտները և տիբեթացիները: Տանգուտները թափառաշրջիկ խաշնարածներ են: Բացի ոչխարից և ձիուց նրանք պահում են նաև եակ (լեռնային ցուլ): Այս կենդանին գործ է ածում նստելու կամ բեռնակրութեան համար: Նա հեշտութեամբ կարող է սար բարձրանալ նոյնիսկ շատ ծանր բեռ վրան: Տանգուտները ապրում են սև վրաններում, պատրաստուած եակ կենդանու բրդից:

Տիբեթացիները մեծ մասով նստակեաց կեանք են անցկացնում: Լեռնային հովիտներում նրանք մշակում են գարի և ցորեն, ապրում են քարաշէն տներում: Տիբեթացիները խառնուրդ ժողովուրդ են. մասամբ նման են մոնղոլներին, մասամբ էլ չինացիներին: Չինացիներից են փոխ առել նրանք իրենց քաղաքակրթութիւնը—տներ շինելու եղանակը, հող մշակելու—ձևը նոյնիսկ զգեստները: Իրենց միւս հարեաններից, հնդկներից, փոխ են առել իրենց կրօնը՝ բուդդիստականութիւնը:

Բուդդիստական կրօնը ծագել է 6-րդ դարում Բրիստոսից առաջ: Այդ կրօնի հիմնադիրն էր հնդկական մի իշխանի որդի՝ Սակիա-Մունին կամ Բուդհա անունով: Բուդդիստի հետևողները հալածուեցին Հնդկաստանից և տարածուեցին Կենդրոնական և Արևելեան Ասիայի ամբողջ տարածութեամբ: Այժմ այս կրօնին հետևում են երկրաշնորհ վրայ ապրող թուով մարդիկ, քան որևէ ուրիշ կրօնի:

Բուդդիստականութիւնը առանձին և աւելի ազդեցութիւն է ունեցել Տիբեթի ազգաբնակչութեան վրայ: Համարեա ամեն մի ընտանիքի միջից դուրս է գալիս մի հոգևորական: Հոգևորականները Տիբեթում

առում կոչւում են լամաներ: Տիբեթում կան բազմաթիւ վանքեր, որոնցում ապրում է ազգաբնակչութեան համարեա $\frac{1}{8}$ մասը:

Տիբեթի և ընդհանրապէս բոլոր բուդդիստականների կրօնապետը կոչւում է Դալայ-Լամա, որ համարւում է Բուդդիստի մարմնացումը և փոխանորդը այս աշխարհի վրայ: Դալայ-Լաման և նրան շրջապատողներն են կառավարում Տիբեթը, որը սակայն գտնւում է Չինաստանի գերիշխանութեան տակ: Դալայ-Լաման ապրում է երկրի մայրաքաղաք Լհասայում (25,000 բնակիչ):

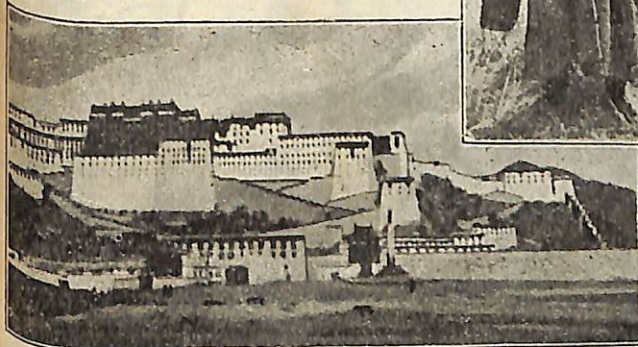
Դալայ-Լամային երկրպագելու համար ամեն տարի հազարաւոր ուխտաւորներ են գնում Լհասա՝ ոչ միայն Կենդրոնական Ասիայից, այլ նաև Արևելեան և Հարաւային Ասիայից: Բայց եւրոպացիների մօտքը Լհասա արգելուած է:

Այդ քաղաքի մըշտական բնակիչների մեծ մասը կրօնաւորներից է բաղկացած:

21. ԱՐԵՒԵ-ԼԵՍՆ ԹՈՒՐ-ՔԵՍՏՍՆ

Արևելեան

Թուրքեստանը իր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանի $\frac{1}{3}$ -ին, սակայն ու-

Նկ. 22. Լամա: Վանք Լհասայում, որտեղ ապրում է Դալայ-Լաման: Նա հազիւ մէկ միլիոնից աւելի բնակիչ: Բնակիչների մեծ մասը նստակեաց կեանք է վարում, ապրում է ուղիղներում, սարերի ստորոտներում, Թաքիմ և ուրիշ գետերի ափերին: Բնակիչների մեծ մասը թուրք-թաթարներ են: Սրանք

փորել են անհամար ջրանցքներ, որոնցով և գետերից ջուր են բերում իրենց դաշտերը և այգիները ջրելու համար։ Այնտեղ ստացւում են լաւ ցորեն, ձմեռուկ, սեխ և ուրիշ տեսակ մրգեր—ծիրան, դեղձ և այլն։ Բայց որտեղ ջուր չէ հասնում, այնտեղ երկիրը աւազոտ անապատի է փոխւում։

Արեւելեան Թուրքեստանի ամենանշանաւոր քաղաքներն են՝ Եսկենդ և Կազգար։

Արեւելեան Թուրքեստանն ևս պատկանում է չինացիներին և կառավարւում է նրանց պաշտօնեաներով։

22. ՄՈՆԳՈԼԻԱ

Մոնղոլիան Արեւելեան Թուրքեստանից երկու անգամ ավելի մեծ է, բայց նրանից էլ աւելի նոսր է բնակուած, բը-

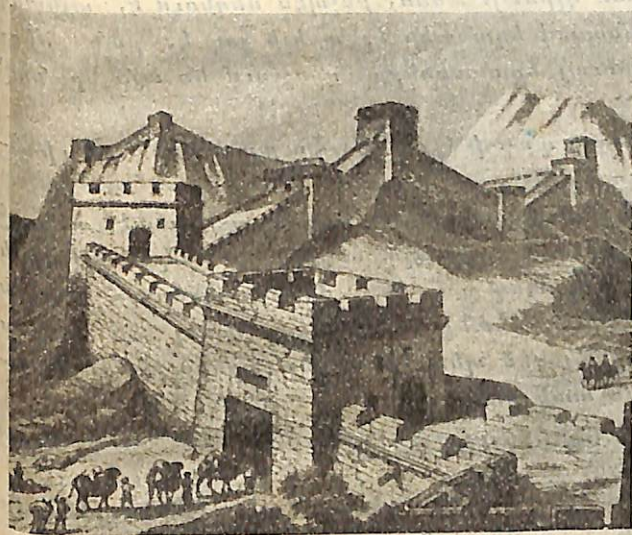
Նկ. 23. Մոնղոլներ։

նակիչների թիւը 2 միլիոնից պակաս է։ Աւազոտ անապատներ զաւնւում են նրա արեւելեան մասում միայն, իսկ երկրի մեծ մասը՝ տափաստան է, շատ սակաւ բուսականութեամբ։

կամ թէ չէ՝ քարքարոտ անապատներ։ Մոնղոլիայի բնակիչները բոլորն էլ թափառաշրջիկ են։

Թափառաշրջիկ մոնղոլները պարապում են անասնապահութեամբ—պահում են ոչխար, ձի և երկսապատ ուղտ։ Նրբ անասունները ուտում-վերջացնում են մի տեղի խոտը, նրանք քոչում են մի ուրիշ—խոտաւէտ տեղ։ Ամառը, երբ դաշտերում չորանում է խոտը, նրանք բարձրանում են Սալանեան, Ալսայեան և Տեան-Շան սարերի լանջերը, որտեղ ամբողջ ամառ արօտատեղիները մնում են կանաչ։

Մշտական, հաստատուն բնակավայրեր Մոնղոլիայում շատ քիչ կան։ Դրանք կամ վանքեր են, որտեղ ապրում են լամաներ (բաղդհայական կրօնաւորներ) կամ փոքրիկ քաղաքներ։ Ամենանշանաւոր քաղաքն է Մոնղոլիայում Ուրգա։ Այստեղ կան բաղդհայական շատ վանքեր և տաճարներ, որտեղ ապրում են հազարաւոր լամաներ և նրանց ամենաբարձր կրօնաւորը, որ կոչւում է բօղդօ։ Ուրգայով են անցնում թէյի կարաւանները, որոնցով մոնղոլները թէյ են փոխադրում Չինաստանից Ռուսաստան, սահմանակից Կեախսա քաղաքի վրայով։

Նկ. 24. Չինական մեծ պալատ։

Մոնղոլները, որ այժմ սակաւթիւ են, հնում եղել են մեծ և շատ պատերազմասէր ազգ։ Կենդրոնական Ասիայից նրանք մեծ հօրդաներով (խրմբերով) դուրս եկան, խուժեցին հարաւարեւելեան Նւրոպա և հարաւարեւմտեան Ասիա ուսուրեցին շատ երկրներ. նրանք տիրեցին Հայաստանը և նոյն իսկ Ռուսաստանը։ Մոնղոլները յաճախակի արշաւանքներ էին գործում չինացիների

վրայ, որոնք և իրենց նրանց դէմ պաշտպանելու համար շինեցին չինական մեծ պարիսպը, որ 2,000 վերստից աւելի երկայնութիւն ունի: Բայց մոնղոլները յետոյ բուդդիստականութիւն ընդունեցին, որ խաղաղութիւն և անգործութիւն է քարոզում: Այսպէս թուացան մոնղոլները և նուաճուեցին չինացիներէր: Այժմ մոնղոլները ենթարկուում են Չինաստանին և նրանց իշխանները չինական կառավարութեանը հարկ են վճարում:

Մոնղոլները ցածրահասակ են, սև, բիզ և կոշտ մազերով: Նրանց գլուխը մեծ է, երեսը՝ լայն, աչքերը թեք: Մոնղոլների դէմքի գծագրութեան մէջ այնչափ աչքի են ընկնում դեղին ցեղի բոլոր առանձնայատկութիւնները, որ յաճախ դեղին ցեղ ասելու փոխարէն ասում են մոնղոլական ցեղ:

ՀԱՐԱԽԱՅԻՆ ԱՍԻԱ

23. ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

Հարաւային Ասիայի մասերն են կազմում—Հնդկաստան, Հնդկաստան և Վալայեան արշիպելագի կղզիները: Այս բոլոր երկրներն էլ համարեա ամբողջովին տաք գոտում են գտնուում. այն մասերն ևս, որոնք արեւադարձից հիւսիս են ընկած, նմանապէս ունեն արեւադարձային, տաք և մեծ մասով խոնաւ կլիմայ: Չմեռ, ինչպէս մեզնում է, այնտեղ չի լինում: Տարուայ ամենադով եղանակն էլ աւելի շոգ է, քան մեզ՝ նում ամառը, իսկ տարուայ եղանակները որոշուում են այն բանով՝ ձիւն դալիս է, թէ ոչ:

Գրկնել «կլիմայ» դասի (յօդ. 5) Հարաւային Ասիային վերաբերող կտորը:

Հարաւային Ասիան բնութեամբ ամենահարուստ մասն է ամբողջ մայր ցամաքի, ունի հարուստ, արեւադարձային բուսականութիւն և շատ խիտ բնակչութիւն: Այստեղ շատ հին ժամանակներում արդէն ազգաբնակչութիւնը նստակեաց կեանք էր վարում, հասել էր բարձր զարգացման և կազմակերպել մեծ պետութիւններ, որոնք յետոյ եւրոպացիների իշխանութեան տակ ընկան:

24. ՀՆԴԿԱՍՏԱՆ

Հնդկաստան կոչուում է այն ընդարձակ (մեծութեամբ համարեա հաւասար եւրոպական Ռուսաստանին) երկիրը, որ արեւելեան կողմից ողողւում է Բենգալեան ծոցով, արեւմուտքից Արաբական ծովով, իսկ հիւսիսային կողմից նրա սահմանն

են կազմում Հիմալայեան, Սուրմանեան և Հնդկաչինի լեռները: Հնդկաստանը շատ հարուստ բնութիւն ունի: Ամառը հարաւարեւմտեան մուսսոնները յորդ անձրևներ են բերում այնտեղ: Մանաւանդ շատ անձրևներ են գալիս Դեկան բարձրաւանդակի արեւմտեան ծայրերում, որոնք աւելի բարձր են, սարերի նման, (1 վերստ) ու կոչուում են Արեւմտեան Հադիս (Արեւելեան Հադիսը՝ $1\frac{1}{2}$ վերստ բարձր): Անձրևներ շատ են գալիս նաև Հիմալայեան սարերի ստորոտներում՝ Բենգալիայում, այսինքն այն արդաւանդ հարթութեան վրայ, որ գոյացել է Գանգէսի, Բրահմապուտրայի և նրանց վտակների բերած հողից և տիղմից: Այդ հարթութեան հիւսիս-արեւմտեան մասում՝ Ինդոսի և նրա վտակ Սեսլեյի մէջ ընկած վայրերում շատ աւելի պակաս, թէև դարձեալ բաւարար չափով, անձրև է գալիս: Իսկ աւելի արեւելք ընկած է Թաւանապատը, որտեղ արդէն շատ հազուադէպ են լինում անձրևներ:

Իր լաւ ոռոգման և տաք կլիմայի շնորհիւ Հնդկաստանը երկրագնդի ամենապտղաւէտ երկրներից մէկն է: Նրա աւելի խոնաւ տեղերում, մանաւանդ Բենգալիայում, առատորէն աճում է բրինձ. համեմատաբար աւելի պակաս խոնաւ տեղերում աճում են՝ ցորեն, բամբակ, կորեկ, բանան և ուրիշ շատ մշակովի բոյսեր:

Շատ հնուց այստեղ ընդարձակ տարածութիւններ, աւելի խոնաւ տեղերում, ծածկուած էին արեւադարձային անտառներով: Այդպիսի անտառներ այժմ էլ կան Հիմալայեան լեռների լանջերում և Արեւմտեան Հադէսի վրայ: Դեկանի վրայ եղած սաւանններն էլ համարեա բոլորը մշակուած դաշտ են այժմ:

Հարուստ է նաև Հնդկաստանի կենդանական աշխարհը: Հնդկաստանի արօտատեղիները կերակրում են միլիոնաւոր անասուններ, մանաւանդ սապատաւոր եզներ (զեբու) և դոմէշներ: Դեռ հին ժամանակներում էլ Հնդկաստանը յայտնի էր ալմաստ և մարգարիտ թանկագին քարերով. այժմ էլ

ալմաստ գնաւում է Դեկանում, իսկ մարգարիտ՝ ծովում, Յէյլոնի եզերքում:

Նկ. 25. Հիմալայան լեռներ:

Թէպէտ իր տարածութեամբ Հնդկաստանը եւրոպական Ռուսաստանից էլ փոքր է, բայց այստեղ ապրում են 300 միլիոն բնակիչներ, այսինքն՝ երկու անգամից էլ աւելի շատ, քան ամբողջ Ռուսաստանում:

Շատ հին ժամանակներում Հնդկաստանում ապրում էին դրաւիդներ, սև ցեղին պատկանող մի ժողովուրդ: 2,000 տարի Քրիստոսի ծննդից առաջ, իրանի բարձրաւանդակից, այստեղ եկան սպիտակ ցեղին պատկանող հնդիկները: Սև դրաւիդներին նրանք դէպի հարաւ քշեցին—Դեկանի բարձրաւանդակը և Յէյլոն կղզին: 15-րդ դարի ղոլները, որ եկել էին կենդրոնական Ասիայից: Նրանք իրենց հպատակեցրին հնդիկներին, հիմնեցին մեծ պետութիւններ և իրենք էլ հաստակեաց դարձան: Սակայն ժամանակի ընթացքում նրանք խառնուեցին հնդիկների հետ և մոռացան նոյն իսկ իրենց լեզուն: Վերջապէս, երբ գտնուեց ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան, այն ժամանակից դէպի այդ երկիրը դիմեցին շատ եւրոպացիներ—սկզբում պորտուգալացիներ, յետոյ ֆրանսիացիներ և անգլիացիներ:

Ներկայումս Հնդկաստանը պատկանում է Անգլիային:

Սրան են պատկանում նաև Հնդկաչին թերակղզու հիւսիս —արեւմտեան մասը և Բեյլուջիստանի արեւելեան մասը: Անգլիական այս

Նկ. 26. Հնդկական շրջանի կենդանիներ:

հնդիկների ազդեցութեան տակ: Նրանց թիւն է մօտ 15 միլիոն: Հնդկաստանի հիւսիս-արեւմտեան մասը և Հնդկական հարթութիւնը բնակուած են սպիտակ ցեղին պատկանող հնդիկ ժողովրդով: Հնդիկների թիւն է մօտ 200 միլիոն: Նրանք են կազմում Հնդկաստանի ազգաբնակչութեան զլխաւոր

բոլոր կալուածները միասին կոչւում են «Բրիտանական Հնդկաստան»: Բրիտանական Հնդկաստանը մակերևոյթի տարածութեամբ համարեա հաւասար է եւրոպայի կէսին և 14 անգամ մեծ է Անգլիայից:

Բրիտանական Հնդկաստանում այժմ ապրում են բոլոր երեք՝ սպիտակ, սև և դեղին ցեղերին պատկանող ժողովուրդներ: Սև ցեղին են պատկանում դրաւիդները, որ ապրում են Հնդկաստանի հարաւ-արեւելեան մասում: Նրանց թիւն է մօտ 40 միլիոն: Հիմալայան լեռների լանջերում և Հնդկաչինում ապրում են դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդներ, որոնք սակայն շատ են փոխուել իրենց հարեան

մասը և բաժանուժ են շատ ցեղերի: Հնդիկները յայտնի են իբրև բարի, մեղմ բնավորութեան տէր ժողովուրդ:

Նկ. 27. Դրավիդ:

Նկ. 28. Հնդկուհի:

Հնդիկները պարապում են երկրագործութեամբ: Խոնավ վայրերում նրանք մշակում են գլխավորապէս բրինձ: Այս բոյսի աճելու համար բաւական չեն նոյնիսկ այն առատ անձրևները, որ տեղում են Բենգալիայում. այդ պատճառով էլ հնդիկները Գանգէս և ուրիշ գետերից փորած ջրանցքներով ջուր են բերում և դաշտերը ջրում: Շնորհիւ այս բանի էլ այստեղ տարեկան երկու անգամ է բրնձի հունձ լինում: Աւելի արևմուտք, որտեղ պակաս անձրև է լինում, յաջողում է տարեկան միայն մէկ հունձ: Ինդոս գետի և նրա վտակների մէջ եղած տարածութեան վրայ հնդիկները գերադասում են մշակել ցորեն, իսկ Դեկանի բարձրաւանդակի վրայ՝ կորեկ:

Բացի հացահատիկներից՝ հնդիկները իրենց դաշտերում մշակում են նաև շատ ուրիշ բոյսեր: Նրանցից ամենանշանաւորներն են՝ բամբակ, ջուտ կամ հնդկական կանեփ, որի թելերից պարան են գործում, խաշխաշ, որից պատրաստում են ափսոն (չինացիների համար):

Այգիներում տնկում են բանան և զանազան տեսակի արմաւենիներ (Գոկոսեան և Փիւնիկեան արմաւենիներ): Հիմալայեան և հարէս լեռների լանջերում վերջերս սկսել են գցել նաև թէյի տնկարաններ (պլանտացիաներ): Յիշու՛ն կղզին համա-

րեա ամբողջովին ծածկուած է թէյի, սուրճի և կինամոնի (լարչինի) տնկարաններով:

Նկ. 29. Փիւնիկեան արմաւենի:

Անասուններ պահում են հնդիկները միայն հողի մշակութեան և բեռնակրութեան համար: Ընտանի կենդանիները նրանք սուրբ են համարում հաւատաւով՝ թէ մեռած մարդու հոգին այս կամ այն կենդանու մէջ բնակութիւն է հաստատում: Նրանք երբէք կենդանի չեն մորթում, նրա միսը չեն ուտում. չեն գործածում նաև կաթնեղէն:

Հնդիկները շատ աղքատ և անապրում: Այդ աղքատութիւնը երկու գլխավոր պատճառ ունի. 1) հնդիկները թուլակազմ են, չեն կարողանում այնպէս աշխատել, ինչպէս եւրոպացիները, և 2) Հնդկաստանը այնչափ շատ ընակիչներ ունի, որ ամեն մէկին հացահատիկի և պտղի հնձի մի չնչին մասն է ընկնում: Եւ երբ հունձը վատ է լինում, — իսկ այդ լինում է ամեն անգամ, երբ մուսսոնները ուշանում են կամ քիչ անձրև են բերում, — այն ժամանակ արդէն Հնդկաստանում սով է լինում, և միլիոնավոր մարդիկ մեռնում են սովամահից:

Արդիւնագործութիւնը շատ քիչ է զարգացած Հնդկաստանում: Վերջերս միայն անգլիացիները սկսել են այնտեղ ևս գործարաններ հիմնել: Ապրանքների մեծ մասը բերում է Անգլիայից: Առևտուրը մեծ է: Ամենից շատ արտահանում են՝ բամբակ, անմշակ դրութեան մէջ, բրինձ, ցորեն, ջուտ — որանք՝ դէպի Եւրոպա, գլխավորապէս՝ Անգլիա. խաշխաշը արտահանում է դէպի Չինաստան:

Հնդիկների մեծ մասի կրօնը հեթանոսական է, գլխավորապէս՝ Բրահմայական: Նրանց գլխավոր աստուածն է՝ Բրահմա — տեղծագործող — աստուածը և տիեզերքի հոգին: Նրանք պաշտում են նաև

ծառերի, սարերի, գետերի և այլ ոգիների: Առանձին յարգանքի առարկայ է Գանգէս գետը, որ սրբազան է համարում: Նրանում լողանալը կրօնական ծէս է: Հնդիկները սրբազան են համարում նաև որոշ կենդանիներ, որովհետև հաւատում են, թէ մեռած մարդկանց հոգիները նրանցում են բնակութիւն հաստատում: Հնդիկների մէջ քիչ չեն նաև մահմեդականներ, մանաւանդ հիւսիսարեւմտքում Իրանի սահմանին մօտ:

Նկ. 30. Կոկոսեան արմաւենի:

Թշնամարտ է վերաբերում ուրիշ կաստայի: Բարձր կաստաներին պատկանողները, օրինակ քրմերը (հոգևորականները) և գինուորականները առում են և հետև պահում իրենց ցածր կաստաներին պատկանողներից, օրինակ երկրագործներից և արհեստավորներից: Կաստաներից դուրս, ամենքից ցածր, համարում են պարիաները, որոնց մերձեանքը սրբապղծութիւն է համարում:

Ներկայումս Հնդկաստանը անգլիացիների իշխանութեան տակ է: Անգլիացիների թիւը այնտեղ 200 հազարից աւելի է—գլխաւորապէս պաշտօնականներ, վաճառականներ, զինուորականներ և այլն: Անգլիացիները շինում են շրանցքներ, կաստանում երկաթուղիներ, փորում են ջրանցքներ, ծաղկեցնում են առևտուրը, հիմնում են դպրոցներ, թուլացնում են կաստաների մէջ եղած հակառակութիւնը, և այլն: Մինչև այժմ սակայն չէ յաջողում նրանց կռիւը խոլերայի, ժանտախտի և մալեարիայի (ճահճային տենդ) դէմ: Այս հիւանդութիւնների բոլոր Հնդկաստանն է, որտեղ ամեն

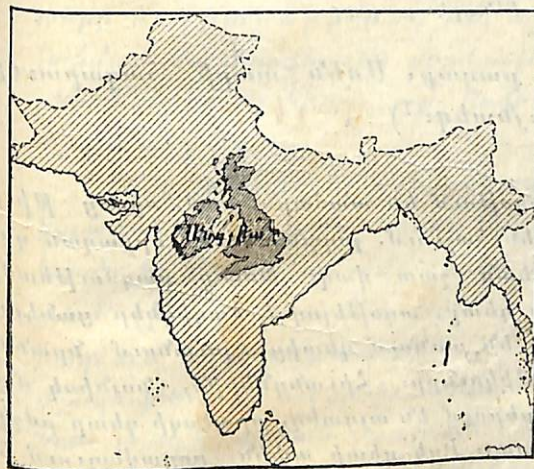
տարի մի քանի միլիոն հնդիկ է մեռնում: Խոլերան մեծ զոհեր է տանում գլխաւորապէս ամառը, խոնաւ ժամանակ, ժանտախտը՝ ձմեռը, չոր ժամանակ, մալեարիան՝ ամբողջ տարին անընդհատ:

Նկ. 31. Սագոսի արմաւենի:

Կառավարչական տեսակէտից Հնդկաստանը բաժանւում է նահանգների, որոնք կառավարւում են անգլիական նահանգապետներով, և առանձին պետութիւնների, որտեղ դեռ բոլորովին չեն կորցրել իրենց իշխանութիւնը տեղական, հնդիկ իշխանները, որ ո՛ւշա են կոչւում: Սրանք էլ առանց անգլիացիների ոչինչ անել չեն կարող, նրանցից են ռոճիկ ստանում: Ամբողջ Հնդկաստանի կառավարութեան գլուխ է կանգնած անգլիական փոխարքան:

Հնդկաստանի գլխաւոր քաղաքը և փոխարքայի աթոռանիստն է Կալկաթան: Երկու հարիւր տարի առաջ Կալկաթայի տեղում ձկնորսների մի փոքրիկ գիւղ էր. իսկ այժմ՝ ամենանշանաւոր նաւահանգիստը և ամենամեծ քաղաքն է (1,300,000 բնակիչներով) Հնդկաստանում: Անգլիացիների շնորհիւ դարձեալ՝ արագօրէն մեծացաւ Բոմբէյը (800 հազար բն.): Այս երկու

Նկ. 32. Անգլ. և Հնդ. համեմատական մեծութիւնը: Նաւահանգիստների վը-

րայով է կատարուում հնդկաստանի համարեա ամբողջ արտա-
քին առևտուրը: Բաւական նշանաւոր են նաև հետեւեալ նա-
ւահանգիստները—Մադրաս, Կարաչի (Ինդոսի գետաբերանի
մօտ) և Կոլումբօ (Յէյլոնոււմ): հնդկաստանի ներսում եղած
քաղաքներից շատ նշանաւոր է Բենարէսը (Գանգէսի վրայ)

Նկ. 33. Բենարէս քաղաքը:

իբրև հնդիկների սրբազան քաղաք: Ամեն տարի հազարաւոր
ուխտաւորներ են գնում այնտեղ: ¹⁾ (աշխարհ)

1) Այդ ուխտաւորները աղօթում են տաճարներում, որոնց թիւը
Բենարէսում հազարից աւելի են հաշւում. լողանում են սրբազան գե-
տում (Գանգէսում), առաւօտեան շատ վաղ: Խուռը բազմութեամբ
հնդիկները մտնում են պղտոր գետը, աղօթելով և ծաղիկներ ցանելով
գետի վրայ: Ապա բռնով ջուր են առնում գետից, լուանում նրանով
ուսերը, գլուխը, կուրծքը և թիկունքը: Հիւանդներին, նոյնիսկ մա-
համերձներին, ազգակիցները բերում են այդտեղ, որպէսզի գետը բժշկե-
նրանց կամ բարի վախճան տայ: Իսկ գետի ափին բոցավառում են
խաբոյկները, որոնց վրայ այրում են մեռածների դիակները: Այրուած-
ների աճիւնը գցում են Գանգէս, որ գետը տանէ Ովկիանոս:

25. ՀնդկԱՁԻՆ

հնդկաչինը մի լեռնային թերակղզի է, որ մի կողմից
ողողւում է Բենգալեան ծոցով և Մալակկայի նեղուցով, իսկ
միւս կողմից՝ Հարաւային-Չինական ծովով (Սիամի և Տոնկի-
նի ծոցեր): Թերակղզու ամբողջ հիւսիսային մասը ծածկուած
է բարձր (2—3 վերստ), գծուարամատչելի լեռներով, որոնք
կազմում են Տիբետի լեռների շարունակութիւնը: Քանի հա-
րաւ են գնում լեռները, այնքան էլ ցածրանում են: Լեռնա-
շղթաներից մէկը ձգւում է գէպի հեռու՝ հարաւ, կազմելով
Մալակկա թերակղզին:

Հարաւ-արեւմտեան մուսսոնները ոռոգում են Հնդկա-
չինը աւելի լաւ, քան Հնդկաստանը: Այս է պատճառը, որ
Հնդկաչինի լեռները բոլորն էլ ծածկուած են արեւադար-
ձային խիտ անտառներով: Այդ անտառներում ապրում
են վայրի փղեր, ռնգեղջիւրներ, տապիրներ, բազմաթիւ կա-
պիկներ: Սակայն այդ անտառները մարդկային կեանքի հա-
մար անյարմար են, որովհետեւ շատ գծուար է մաքրել
նրանց՝ հողագործութեան յարմարեցնելու համար:

Լեռնաշղթաների մէջ ընկած հովիտներով հոսում են հե-
տեւեալ գետերը. Մեկոնգ, Իւաւադայի և ուրիշներ: Այդ գե-
տերի հովիտները նեղ են, այդ պատճառով դրանք ևս ան-
յարմար են մարդկային բնակութեան համար: Միայն գետա-
բերաններից ոչ հեռու այդ հովիտները լայն են, ծածկուած
արգաւանդ հողով:

Հէնց այստեղ էլ կենդրոնացած է հնդկաչինի ազգաբնա-
կութեան մեծագոյն մասը: Այդ ազգաբնակիւթիւնն էլ
խառն է: Արեւմուտքում գերակշռում են հնդիկները, արեւել-
քում՝ չինացիները, իսկ հարաւում՝ մալայցիները: Նրանք բզ-
բաղւում են երկրագործութեամբ, գլխաւորապէս բրնձի
մշակութեամբ: Շնորհիւ առատ անձրևների և բացի դրանից
նաև արուեստական ոռոգման՝ բրնձի հունձը միշտ այնպէս
առատ է լինում որ հնդկաչինից շատ բրինձ է արտահան-
ւում ուրիշ երկրներ:

Լեռների լանջերին, արևադարձային անտառների մէջ, շատ դժուար է մշակել հողը, այդ պատճառով էլ այնտեղի գլխաւոր դրամականներն են՝ անտառային և լեռնային աշխատանքները—փայտ կտրելը և վաճառելն ու հանքերում աշխատելը:

Համարեա ամբողջ հնդկաչինը եււրոպացիների իշխանութեան տակ է: Նրա հիւստարևմտեան մասը կոչւում է Բիրմա, պատկանում է անգլիացիներին, որն և կառավարում է հնդկաստանի փոխարքան:

Իրմայի գլխաւոր նաւահանգիստը և ամենամեծ քաղաքն է՝ Ռանգուն: Ինչպէս միւս նշանաւոր նաւահանգիստները հնդկաչինում, այնպէս նաև այս նաւահանգիստը նշանաւոր է բրնձի և արժէքաւոր փայտեղէնի արտահանութեամբ:

Նկ. 34. Վեդդա:

Անգլիացիներին է պատկանում նաև Մալակկայի հարաւային մասը, որի ծայրում, փոքրիկ կղզու վրայ, գտնւում է անգլիական նշանաւոր Սինգապուր նաւահանգիստը, որը հանգստատեղի է բոլոր այն նաւերի համար, որոնք հնդկական ովկիանոսից դէպ Մեծ ովկիանոսն են գնում, կամ ընդհակառակը:

Հնդկաչինի արևելեան մասը պատկանում է Ֆրանսիային, այնտեղի գլխաւոր նաւահանգիստն է՝ Սայգոն:

Հնդկաչինի կենդրոնում, Անգլիայի և Ֆրանսիայի կալուածների մէջ, գրտնւում է Սիամ անկախ պետութիւնը: Նրա մայրաքաղաքը, և ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է՝ Բանգկոկ (600 հազ. բն.):

26. ՄԱԼԱՅԵԱՆ ԱՐՇԻՊԵԼԱԳ

Մալայեան արշիպելագը գտնւում է Ասիայի և Աւստրալիայի մէջ և կարծես մի կամուրջ լինի՝ ովկիանոսի վրայ զգած: Նա բաղկացած է հետեւեալ կղզիներից—Մեծ Զոնդեան խումբ

(Սումատրա, Եաւա, Բորնէօ, Յեյբէս), Փոքր Զոնդեան, Մոլուկեան և Ֆիլիպպինեան կղզիներ:

Արշիպելագի ծայրերում, այսինքն Հնդկական և Մեծ ովկիանոսների եզերքին, ընկնում են մի շարք հանգած և գործող հրաբուխներ, որոնց մշտական ժայթքումներից մեծամեծ դժբախտութիւններ են առաջանում, մանաւանդ Սումատրայում և Եաւայում: Միայն վերջինիս վրայ եղած հրաբուխների թիւն է՝ 45¹⁾:

Մալայեան արշիպելագի կլիման արևադարձային է և անփոփոխ: Այնտեղ հաւասարապէս տաք է լինում թէ՛ ձմեռուայ և թէ՛ ամառուայ ամիսներին: Մթնոլորտային տեղումներ շատ են պատահում և երաշտ երբէք չի լինում: Այս պատճառով էլ կղզիները ծածկուած են արևադարձային փարթամ անտառներով:

Այդ անտառները այնչափ խիտ են, որ կապիկները կարող են մեծ ճանապարհորդութիւններ անել՝ մի ծառից միւս ծառը թռչելով և երբէք ոտքը դետնին չգնելով: Նրանք այնքան բարձր են, որ մեր երկրի դարևոր կաղնիներից և մայրիներից բաղկացած անտառները նրանց հետ համեմատած կարծէք թիւումներ կամ մանրածառ անտառներ լինեն:

Կենդանիներ, այդ անտառներում շատ կան, մանաւանդ մայր ցամաքին մօտ գտնուող կղզիներում. այնտեղ կան թէ՛ վայրի փղեր, թէ՛ ռնգեղջիւրներ և վագրեր և թէ՛ մարդանման կապիկներ:

Արշիպելագի բնիկ ազգաբնակիւթիւնը կազմում են մալայցիները, որոնց անունով էլ արշիպելագը Մալայեան է կոչւում:

Մալայցիները դեղին ցեղին պատկանող ժողովուրդներից են: Աւելի արևելք ընկնող կղզիների վրայ նրանք խառնուել են պապուա-ների (սև) հետ: Մալայցիները ընդամենը 40 միլլիոն են, որոնցից 25 միլլիոնը Եաւա կղզու վրայ է ապրում: Նրանց մի մասը մինչև այժմ

1) Սումատրայի և Եաւայի մէջ, Զոնդեան նեղուցում, գտնւում է Կրակա-տա ու հրաբուխը, որ երկար ժամանակ համարւում էր հանգած. 1883 թուականին այդ հրաբուխը ուժգին կերպով սկսեց գործել և ժայթքել: Հրաբուխի բերանից դուրս ժայթքեց 30 վերստ բարձրութիւն ունեցող փռու մի սիւն: Ովկիանոսի ալիք-ները Սումատրա և Եաւա կղզիների շատ զիւղեր և քաղաքներ ծովի տակով արին, 40,000 մարդ ոչնչացաւ դրանից: Հրաբուխի սաստիկ ժայթքոցը լսելի եղաւ Ցէյլոն և Փիլիպպինեան կղզիների վրայ:

կիսավայրենի կեանք է անցկացնում: Մալայցիները մեծ մասը զբաղ-
ւում է երկրագործութեամբ, գլխավորապէս բրնձի մշակութեամբ:

Նկ. 35. Մալայական տուն՝ ծառի վրայ:

Նկ. 36. Մալայցի:

Բորնեոյ հարաւ-արեւելեան մասը: Հոլանդական այս գաղութ-

Մալայցիները զբաղւում են նաեւ արմաւենիների (կոկոսեան և սագոսեան), բանանի և արքայախնձորի (անանաս) ծառերի մշակութեամբ: Նըրանք յայտնի են նաեւ իբրեւ ճարպիկ ձկնորսներ և ծովագնացներ:

Բացի մալայցիներից արշիպելագի վրայ ապրում են նաեւ չինացիներ (մօտ $1/2$ միլիոն), որոնք զբաղւում են առևտրով և արհեստներով: Կան նաեւ ոչ շատ եւրոպացի պաշտօնեաներ, զինուորականներ և առևտրականներ:

Կղզիների ծայրերին, ծովափի մօտ, ապրող մալայցիները մեծ մասով մահմեդական են, իսկ կղզիների խորքերում ապրող կիսավայրենիները՝ կռապաշտ:

Բոլորովին անկախ պետութիւններ չկան Մալայեան արշիպելագի վրայ. բոլոր կղզիներն էլ զանազան տէրութիւնների գաղութներ են: Արշիպելագի ամենամեծ և ամենալաւ մասը պատկանում է հոլլանդացիներին Սումատրա, Եաւա, Յելեբէս, Փոֆր-Չոնդեան, Մուլուկեան կղզիները,

ները 46 անգամ մեծ են բուն հոլլանդիայից, իսկ բնակիչների թուով՝ 7 անգամ:

Այդ բոլոր կղզիների մէջ ամենանշանաւորն է՝ Եաւան: Սա երկրագնդի ամենաբերրի և ամենախիտ բնակուած վայրերից մէկն է:

Երկրագործութիւնը ծաղկած է Մալայեան արշիպելագում, մանաւանդ Եաւայում: Հարթ տեղերում մշակում են՝ բրինձ, ծխախոտ, եգիպտացորեն և շաքարեղէգն, իսկ սարերի լանջերին՝ սուրճ, թէյի և խինայի ծառեր:

Եաւայի գլխաւոր քաղաքը և հոլլանդական ընդհանուր-նահանգապետի աթոռանիստն է՝ Բատաւիա:

Նկ. 37. Հոլլանդիայի և նրա Մալայեան կալուածների համամատական մեծութիւնը:

Բորնեո կղզու հիւսիս — արեւմտեան մասը պատկանում է անգլիացիներին, իսկ Ֆիլիպպինեան կղզիները՝ Հիւսիսային Ամերիկայի Միա-

ցեալ-Նահանգներին: Այնտեղի գլխաւոր քաղաքն է՝ Մանիլա:

ԱՐԵՒԵԼԵԱՆ ԱՍԻԱ

Արեւելեան Ասիայի մասերն են կազմում հետեւեալ երկրները—Չինաստան, Մանջուրիա, Կորէա և Եսպոնիա:

[Կրկնել «Կլիմայ» դասի (յօդ. 5.) Արեւելեան Ասիային վերաբերող կտորը]:

Արեւելեան Ասիայում է ապրում մայր ցամաքի (Ասիայի) ամբողջ ազգաբնակչութեան կէսից աւելին, որ ամբողջապէս դեղին ցեղին է պատկանում: Իրենց քաղաքակրթութեամբ Արեւելեան Ասիայի ժողովուրդները ամենահիններից են: Հոյը այստեղ բերրի է և երկրագործութիւնը հասել է ամենաբարձր կատարելագործութեան:

Արեւելեան Ասիայում գտնուող պետութիւններից Չինաստանը և Եսպոնիան պահպանել են իրենց անկախութիւնը:

27. ՉԻՆԱՍՏԱՆ

Չինաստանը բռնում է Արևելեան Ասիայի մեծ մասը. նա տարածւում է Պամիրից մինչև Մեծ ովկիանոս և Ամուրից մինչև Հնդկաչին: Բուն Չինաստանը իր մեծութեամբ հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին, իսկ իր բոլոր կալուածներով (Մանջուրիա, Կենդրոնական Ասիա) միասին՝ ամբողջ Ռուսաստանի կէսին: ¹⁾ Իսկ Չինաստանի բնակիչները 2^{1/2} անգամ աւելի են, քան Ռուսաստանի բնակիչները. — Ռուսաստանում ապրում են ընդամենը մօտ 140 միլիոն բնակիչներ, իսկ Չինաստանում՝ մօտ 350 միլիոն, այսինքն մօտաւորապէս այնքան, որքան ամբողջ Եւրոպայում:

Իր բնութեամբ Չինաստանը բաժանւում է երկու մասի — հիւսիսային և հարաւային: Հիւսիսային Չինաստանում գտնւում է չինական դաշտավայրը: Հողը գեղին է արգաւանդ: Իսկ Հարաւային Չինաստանում հարթութիւններ համարեա չկան. — ամեն տեղ լեռներ են, թէպէտ ոչ բարձր: Այդ լեռների լանջերին աճում են մշտադալար ծառեր: Հարաւային Չինաստանի գետինը կարմրահող է, բաղկացած գլխաւորապէս կարմրաւուն կաւից: Չինաստանի հողը, բայց և այնպէս պողպատեւ չէ, ինչպէս Հիւսիսային Չինաստանի հողը, բայց և այնպէս այդտեղ էլ հունձը լինում է առատ, որովհետև կլիման աւելի տաք է և աւելի խոնավ, քան հիւսիսում: Հիւսիսային Չինաստանում ձմեռը սառնահարաւում գետինը երբեք ձիւնով չէ ծածկւում: Հիւսիսում արտերը տալիս են տարեկան մէկ կամ երկու հունձ, իսկ հարաւում՝ երկու կամ երեք:

Չինաստանում բնակւող ազգութիւնը (չինացիները) պատկանում է դեղին ցեղին: Շատ հնում նրանք ապրում էին Կենդրոնական Ասիայում, բայց վաղուց արդէն, 2,000 տարի Ք. ծն. առաջ, նրանք գաղթեցին այժմեան Չինաստան,

¹⁾ Ռուս-չինական սահմանի երկայնութիւնը 4000 վերստից աւելի է:

հիմնեցին այդ մեծ պետութիւնը և զօրեղ ազդեցութիւն ունեցան հարեան ժողովրդների վրայ:

Նկ. 38. Չինացի:

Չինացիները աչքի են ընկնում իրենց աշխատասիրութեամբ: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է՝ երկրագործութիւնը: Հիւսիսային Չինաստանի արտերը ծածկուած են ցորենի և բակլայի ցանքսերով, իսկ Հարաւային Չինաստանում, լեռնաշղթաների մէջ ընկած հովիտներում, տարածւում են բրնձի արտեր, շաքարեղէգնի անկարաններ և բամբուկի թփուտներ: Բամբակ և խաշխաշ (ափիոն) մշակւում է Չինաստանում ամեն տեղ:

Չինացիները մշակում են իրենց դաշտերը աւելի խնամքով, քան մեր գիւղացիները: Նրանք պարարտեցնում են հողը աղբով և ջրում արտերը՝ ջրանցքներով բերած ջրով, որ անց են կացնում նրանք ամեն տեղ՝ գետերից և գետակներից ջուր բերելու համար: Հունձը այնտեղ լինում է միշտ շատ առատ: Մի փոքր կտոր հողից անգամ չինական գիւղացին ստանում է բաւականաչափ հաց՝ իր ընտանիքը կերակրելու համար:

Երկրագործութիւնը չինացիների մէջ համարւում է ոչ միայն գլխաւոր, այլ նաև ամենայնազի զբաղմունքը: Նրանք ունեն երկրա-

գործութեան տօնը, երբ ինքը Չինաստանի կայսրը որ կոչւում է «երկնքի որդի» վարում է մի կտոր հող:

Չինացիները մեծ հողատարութեամբ զբաղւում են նաև այգեգործութեամբ, մանաւանդ հարաւային Չինաստանում, որտեղ աճում են թուփի և թէյի ծառեր: Թէյի ծառի տերեւներից չինացիները պատրաստում են թէյ, իսկ թթենու տերեւներով կերակրում են մետաքսի որդերին: Չինացիների մէջ կարևոր տեղ է բռնում մետաքսագործութիւնը և թէյի մշակութիւնը: Չինաստանից եւրոպա են արտահանւում մեծ քանակութեամբ թէյ և մետաքս:

Նկ. 39. Թէյի ժողովելը, չորացնելը և բովելը:

Մեծ նշանակութիւն ունի չինացիների համար նաև ձկնորսութիւնը: Չինական ծովերը, գետերը, ջրանցքները և լճակները հարուստ են ձկներով:

Բրինձը, բակլան և ձուկը կազմում են չինացիների սննդի գլխաւոր առարկան: Յաճախ գործ են ածում նրանք նաև խոզի, շան և կատուի միս: Չինական սիրողած ուտելիքների թուին են պատկանում մի քանի տեսակ ծովային որդեր և ծովային ծիծեռնակի բոյնը: Ոգելից խմիչքներ չինացիները համարեա թէ չեն խմում. բայց դրա փո-

խարէն՝ գործ են ածում ափրոն, որ առողջութեան վրայ աւելի վատ է ներգործում, քան սպիրտը:

Անասնապահութիւնը Չինաստանում զարգացած չէ, որովհետեւ բոլոր պէտքական հողերը մշակուած են, և անասունների համար չկան արօտառեղիներ: Կաթի և իւղի մասին չինացիները համարեա ոչինչ չգիտեն, և կաթնատնտեսութեան մասին զաղափար անգամ չունեն: Անասուն քիչ լինելու պատճառով Չինաստանում բեռը կրում են մշակները (կուլի): Հարաւային Չինաստանում նոյն իսկ կառքի համար ճանապարհներ չկան, այլ միայն շաւիղներ՝ ոտքով գնացողների համար. դրա փոխարէն՝ Չինաստանը հարուստ է գետային ճանապարհներով և արուեստական ջրանցքներով, որոնցով երթևեկում են բազմաթիւ նաւեր: Ամենամեծ ջրանցքը (կայսերական) 1,000 վերստից աւելի երկայնութիւն ունի:

Առեւտուրը Չինաստանում շատ եռուն է և չինացիները շատ ընդունակ են առևտրի մէջ: Չինացիների ձեռքին է գտնւում ներքին առևտուրը ոչ միայն բուն Չինաստանում, այլ նաև նրա բոլոր կալուածներում:

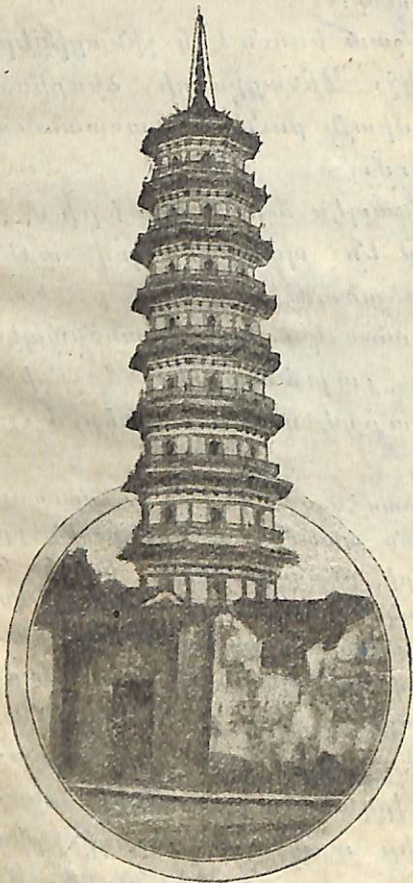
Չինացիները շնորհքով են նմանապէս արհեստների մէջ: Միլլիոնաւոր չինացիներ զբաղւում են պատրաստելով աճեն տեսակ առարկաներ, տնային գործածութեան համար, նաև փարթամութեան (արդուզարդի) առարկաներ: Առանձնապէս շնորհքով պատրաստում են նրանք յախճապակէ («չինի») ամաններ (ափսէներ և այլն), մետաքսէ գործուածքներ, փայտի և փղոսկրի քանդակներ:

Չինացիները ապրում են գլխաւորապէս գիւղերում, մասամբ նաև քաղաքներում: Հողի պահառութեան պատճառով նրանք տները չենւում են իրար շատ մօտ: Չինացիների բնակարանները, ինչպէս և ինչպիսիք, շատ կեղտոտ են: Չինական օգտքները պատած են լինում հաստ պարիսպներով, որոնք առաջնութեամբ ծառայում էին թափառող շինիկների յարձակումներից ժողովուրդը պաշտպանելու համար: Թէպէտ բազմամարդ են չինական քաղաքները, բայց բարեխն չեն:

Կրթութիւնը շատ յարգի է չինացիների մէջ ամենաթաւաճած ժամանակներից սկսած: Ժողովրդական դպրոցներ հիմնել սկսեցին նրանք եւրոպացիներից առաջ: Եւրոպացիներից առաջ են գտել նրանք նաև տպագրութիւնը, կողմնացոյցը և վառօդը: Բայց ինչպէս եղել են հնումը, չինացիները այնպէս էլ մնացել են մինչև մեր օրերը: Ամեն բա-

նում նրանք հնապաշտ են, նոյն իսկ մեզք են համարում փոխել այն կարգերը, որ դրել են իրենց նախնիները:

Իրենց երեսաներին չինացիները սովորեցնում են, գլխաւորապէս յարգել ծնողներին և նախնիներին, որոնց մտքերը նրանց համար սուրբ են: Գիտութիւնները չինացիների մէջ ամենալին չեն զարգացած: Բացի թուաբանութիւնից, որ նրանց հարկաւոր է առեւտրում: Չինացիներն լեզուն, մանաւանդ գրութիւնը, շատ դժուար է. բառերը բոլորը միավանկ են: Գրութիւնն էլ ոչ թէ այբուբենից է բաղկացած, այլ բաղմաթիւ նշաններից, որոնք ամբողջ բառեր են ցոյց տալիս: Սովորել բոլոր նշանները՝ դա քչերին է յաջողում: Մեծամասնութիւնը սովորում է կարդալ միայն սակաւաթիւ գրքեր, որոնք պարունակում են չինական իմաստունների մտքերը:

Նկ. 40. Չինական տաճար:

Տիրապետող կրօն չկայ Չինաստանում, բայց համարեա բոլոր չինացիները երկրպագութիւն են տալիս երկնքին, երկրին քնութեան ոյժերին: Շատերը հետևում են բուդդիստական կրօնին, մանաւանդ հասարակ ժողովուրդը: Աւելի բարձր խաւեր հետևում են Բրիստոսից 5 դար առաջ ապրած չինացի իմաստուն Կոնֆուցիոսի վարդապետութեան: Բոլոր չինացիներն էլ զոհ են բերում իրենց վախճանուած նախնիներին ոգիներին: ¹⁾

Երկիրը կառավարում է կայսրը: Բոլոր չինացիներն են նշանակում «երկնքի» (այսինքն Աստուծոյ որդի): Նրա իշխանութիւնը մարում է անսահման: Իր պէս կառավարութիւնը գտնւում է պալատական մեծամեծներ փոխարքաների և պաշտօնեաների:

(մանդարինների) ձեռքում: Սրանք բոլորը աւելի իրենց անձնական շահին են ծառայում, քան ժողովրդի օգտին:

Նկ. 41. Մանդարին (չինական պաշտօնայ):

Համարձանքով նայել ընդհանրապէս բոլոր օտարերկրացիներին. նոյն իսկ եւրոպացիներին վրայ մինչև վերջին ժամանակներս նրանք արհամարհանքով էին նայում, անպատուաբեր էին համարում իրենց համարձանքով որեւէ բան փոխ առնել նրանցից: Միայն վերջերս, մի քանի անգամ պարտութիւն կրելով եւրոպացիներից, նրանք սկսեցին իրենց զօրքը վարժեցնել եւրոպական ձևով, թոյլ տալին եւրոպացիներին Չինաստանում աշխատանքներ մի քանի երկաթուղային գծեր և մի քանի քաղաքներում էլ գործարաններ հիմնել:

Չինաստանի մայրաքաղաքն է, Բոդվիսանի աթոռանիստը, Պեկին, 1 միլ. աւելի բնակիչներով: Նշանաւոր նաւահանգիստներ են՝ Տեան-Յոնգ (որ Պեկինի հետ երկաթուղով է միացած), Շանհայ և Կալկին: Այդ նաւահանգիստների վրայով են ներմուծւում Չինաստան՝ եւրոպայից և Եասիոնիայից՝ գործարանային ապրանքներ, հնդկաստանից ափսոս և հնդկաչինից,

1) Չինացիները կրօնամուլ ժողովուրդ չեն, այլ համբերատար. յաճախ տարբեր կրօնների հետեւողներ միեւնոյն տաճարում են կատարում իրենց ծէսերը:

բրինձ (թէպէտ չինացիները շատ բրինձ են ցանում, բայց եղածը չի բաւականացնում չինական ամբողջ ժողովրդին կերակրելու համար):

Նկ. 42. Փողոց Պեկինում:

Միւս քաղաքներից նշանաւոր է Նանկինը՝ Կապոյտ գետի վրայ: Այս քաղաքը յայտնի է իբրեւ թէյի մեծ շուկայ, որտեղից շատ թէյ է ուղարկւում Եւրոպա և Ամերիկա՝ ծովային նաւերով: Թէյը և մետաքսը Չինաստանի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են: Նանկին, Կապոյտ գետի մօտ, նշանաւոր է բամբակի առևտրով:

Եւրոպացիները, նոյնիսկ ամերիկացիները, օգտուելով իրենց ոյժից, սկսում են խառնուել չինական գործերի մէջ: Նրանք արդէն գրաւել են մի քանի նաւահանգիստներ չինական ծովափում: Այսպէս՝ անգլիացիները խել են Հօնգ-Կօնգ կղզին, որի վրայ է գտնւում Վիկտորիա նաւահանգիստը: Գերմանացիները իրենց ձեռքն են գցել Կիաո-Չաու Դեղին ծովում: Այս վայրերը առևտրական խոշոր նշանակութիւն ունեն:

28. ՄԱՆՉՈՒՐԻԱ

Մանչուրիան ընկնում է Չինաստանից հիւսիս և իր մեծութեամբ հաւասար է Կովկասին, Լեհաստանին և Ֆինլանդիային՝ միասին վերցրած: Մանչուրիան մեծ մասով լեռնոտ, բայց հարուստ երկիր է: Հարաւային մասում, Լեաօ-Սի գետի հովտում, տարածւում են բերրի դաշտեր, իսկ հիւսիսում՝ խոտաւէտ տափաստաններ (степи). Մանչուրիան շրջապատող լեռները ծածկուած են խիտ անտառներով և հարուստ են ոսկու ու քարածուխի հանքերով:

Մանչուրիայի բնակիչներին թիւն է մօտ 8 միլիոն: Երկրի բնիկները մանչուրացիներն են: Առաջ նրանք անկախ և զօրեղ ժողովուրդ են եղել: Մի քանի հարիւր տարի սրանից առաջ նրանք նուաճեցին Չինաստանը, որտեղ մինչև այժմ էլ թագաւորում է մանչուրական հարստութիւնը (գինաստիա): Բայց տիրելով չինացիներին՝ մանչուրացիները այնպէս խառնուեցին նրանց հետ, որ իւրացրին նրանց բոլոր սովորութիւնները և մոռացան նոյն իսկ իրենց լեզուն: Այժմ բոլոր Մանչուրիայում էլ դժուար է ջոկել մանչուրացիներին (թուով ընդամենը մօտ 1 միլ.) չինացիներից: Սրանք բնակութիւն են հաստատել Լեաօ-Սի և Սունգարի գետերի հովիտներում և աշխատասիրութեամբ մշակում են իրենց դաշտերը. ցանում են կորեկ, բակլայ, խաշխաշ և ծխախոտ: Վերջին ժամանակներս չինացիները խմբերով բնակութիւն են հաստատում նոյն իսկ հիւսիս-արևմտեան Մանչուրիայի տափաստանում (ստէպ): Միայն լեռների անտառներում գետ ևս թափառում են մանչուրացիներին ցեղակից տուհազուները և ուրիշ ժողովուրդներ, որոնք զբաղւում են սամոյր, կզաքիս և վագր որսալով:

Չինացիներին և մանչուրացիներին մեծ օգուտ են տալիս ուղսները՝ ձեռքով շինած երկաթուղային ճանապարհները: Սրանցից մէկը կտրւում է Հիւսիսային Մանչուրիան և միացնում է Սիբիրի երկաթուղին Վլադիվոստոկի հետ: Մի ուրիշ երկաթուղային գիծ անցնում է Սալխին քաղաքից

(Սունգարի գետի վրայ) գէպի հարաւ՝ Մանջուրիայի գլխաւոր քաղաք Մուկդէնի վրայով՝ մինչև Պորս-Արսուր, որ այժմ գտնւում է Եապոնացիների ձեռքին:

29. Կ Ո Ր Է Ս.

Կորէան լեռնոտ թերակղզի է. մի կողմից նա ողողւում է Եապոնական ծովով, իսկ միւս կողմից՝ Դեղին ծովով: Հարաւարեւմտեան մասը շատ աւելի տաք է, քան հիւսիս-արեւելեան մասը:

Կորէայում բնակւում են կորէացիները, (10^{1/2} միլ.) արտաքին տեսքով նրանք նման են չինացիներին և եապոնացիներին, իսկ իրենց զարգացմամբ և ձեռներէցութեամբ՝ շատ աւելի յետ են մնացել թէ՛ մէկ և թէ՛ միւս ժողովրդից: Նրանք զբաղւում են երկրագործութեամբ և անասնապահութեամբ: Սակայն կորէացիները իրենց դաշտերը մշակում են շատ աւելի վատ, քան եապոնացիները և չինացիները: Կորէացիները չեն անկում թէյի և թթի ծառեր, մետաքսագործութեամբ էլ չեն պարապում: Արհեստների մէջ ևս նրանք առանձին շնորհք չեն ցոյց տալիս:

Կորէացիները ապրում են խղճուկ խրճիթներում: Նրանց երկրում քաղաք համարեա թէ չկայ. Կորէայի թագաւորի աթոռանիստն էլ՝ Սէուլ, մեծ գիւղի է նման:

Կորէացիները շատ հանդարտաբարոյ և խաղաղասէր ժողովուրդ են. այդ պատճառով էլ Կորէան առաջ ենթարկուած էր Չինաստանին, իսկ այժմ եապոնացիների ձեռքին է գտնւում: Թէպէտև կորէացիները ունեն իրենց կայսրը՝ բայց նա եապոնացիների իշխանութեան տակ է, որոնց համար Կորէան մեծ նշանակութիւն ունեցող մի երկիր է: Եապոնիայի ազգաբնակիւթիւնը շատ խիտ է, իսկ Կորէայի ազգաբնակիւթիւնը՝ նոսր. այդ պատճառով էլ եապոնացիները խմբերով բնակիւթիւն են հաստատում Կորէայում և վաճառում են այնտեղ իրենց գործարաններում և զաւօղներում պատրաստած ապրանքները:

30. ԵԱՊՈՆԻԱ

Եապոնիան Ասիայի ամենաարեւելեան երկիրն է, այդ պատճառով էլ կոչւում է «Փագող արեգակի երկիր»: Եապոնիան բաղկացած է չորս մեծ և բազմաթիւ աւելի մանր կղզիներից: Այդ չորս մեծ կղզիներն են—Հոնսյու կամ Նիպոն, Կիու-Շիու, Շիկոկ և Եսսո: Բացի սրանցից՝ եապոնացիներին են պատկանում նաև Կուրիլեան կղզիները, Սախալինի հարաւային կէտը, Ռիու-Կիու և Ֆորմոզա կղզիները: (Մակեւրեյթի տարածութեամբ Եապոնիան մի փոքր մեծ է Անգլիայից և համարեա հաւասար է մեր Կովկասին):

Եապոնական կղզիները ցամաքային ծագում ունեն. նրանք շատ վաղուց կտրուել են մայր ցամաքից: Թէպէտ Եապոնիան բաղկացած է բազմաթիւ կղզիներից, բայց և այնպէս եապոնացիների համար իրենց երկիրը ներկայացնում է մի միացած ամբողջութիւն: Բանն այն է, որ եապոնացիները հրաշալի ծովագնացներ են. նրանց համար ամենին դժուար բան չէ մի կղզուց միւս կղզին երթալ ծովով: Ծովային հաղորդակցութեան ճանապարհները նրանք գերազասում են բոլոր մնացած տեսակի ճանապարհներից: Նրանց կղզիները իրարից բաժանող ծովերը և նեղուցները շատ յարմար են նաւագնացութեան համար, որոնք խոր են, երբէք չեն սառչում և կաղմում են բազմաթիւ յարմար նաւահանգիստներ:

Եապոնական բոլոր կղզիներն էլ լեռնոտ են և ենթակայ են յաճախակի երկրաշարժներին: 1) Լեռնագագաթները սովորաբար հրաբուխային են լինում—կամ գործող, կամ հանգած: Միայն Կուրիլեան կղզիների վրայ գտնուող հրաբուխների թիւն է՝ 13: Եապոնիայի ամենաբարձր հրաբխային սարն է՝ Ֆուզի-Եամա (3^{1/2} վերստ բարձրութեամբ), որ գտնւում է Տոնդո կղզու վրայ. 10 ամիս շարունակ նա ձիւնով ծածկուած է լինում: Եապոնացիները սուրբ են համարում այդ սարը: Դաշտավայրեր համարեա թէ չկան. չկան նաև երկայն, նաւագնացութեան յարմար գետեր:

1) 1885 թուականին Եապոնիայի մայրաքաղաք Տոկիոյում 80 անգամ երկրաշարժ եղաւ, որոնցից աւերակների տակ ոչնչացան 100,000-ից աւելի մարդիկ:

Կուրօ-Սիվօ տաք հոսանքը Եապոնիային բերում է տաքութիւն և խոնավութիւն: Ամառ ժամանակ այդ հոսանքի

Նկ. 43. Փուզի-Եամա:

վրայով են փչում հարաւ-արեւելեան մուսսոնները, որոնք և ջրային գոլորշիներով լցւում ու առատ անձրևներ են թափում Եապոնական կղզիների վրայ:

Կուրօ-Սիվօի մի ճիւղը մտնում է Եապոնական ծովը: Չմեռը մայր ցամաքից փչող մոսսոնները ջերմութիւն և խոնավութիւն են ստանում Կուրօ-Սիվօի այդ ճիւղից, այդ պատճառով էլ նրանք Եապոնիա են բերում առատօրէն մթնոլորտային տեղումներ: Այսպէս ուրեմն, Եապոնիայում ամառը շատ անձրև է գալիս, իսկ ձմեռը՝ շատ ձիւն: Տարուայ ամենալաւ եղանակներն են՝ գարուն և աշուն:

Շնորհիւ տաք և խոնավ կլիմայի՝ եապոնական գլխաւոր կղզիների բուսականութիւնը շատ փարթամ է: Լեռները ծածկուած են անտառներով, իսկ հովիտները և բլուրները՝ արտերով և այգիներով:

Եապոնական կղզիների բուսականութիւնը մեր ձարեաղարձային է. անտառներում աճում են՝ մշտադալար կամելիաներ և քափրենի դափնիներ (камфарные лавры), նմանապէս լաքի ծառեր (որոնց հիւթից լաք (лак) է ստացւում) — բացի Եսսօ կղզուց: Հօնդօ կղզու հարաւում աճում են արդէն արմաւենիներ և բամբուկ:

Նկ. 44. Բամբուկի թփուտ Եապոնիայում. (Եապոնական կառնապան)

Կուրիլեան կղզիները և Սախալինը ողողւում են Ախտեան ծովով: Այնտեղ կլիման շատ խիստ է. բուսականութիւնն էլ բաղկացած է փշատերև անտառներից և տունդրաներից: Դրա համար էլ նրանք անշարմար են մարդկային բնակութեան համար: — Փորձողա կղզու կլիման ընդհակառակը, շատ տաք է և վատաոողջ, իսկ բուսականութիւնը՝ միանգամայն արևադարձային: — Կենդանիներ այդ անտառներում, յատկապէս թռչուններ, քիչ կան:

Եապոնիան իր մեծութեամբ թէպէտ Ռուսաստանից 50 անգամ փոքր է, իսկ բնակիչների թուով՝ հազիւ 3 անգամ. Եապոնիայում մօտ 50 միլլիոն մարդ է ապրում: Այդպէս խիտ բնակուած լինելու գլխաւոր պատճառները երկու են. — նախ՝ բնութեան հարրօտութիւնը, երկրորդ՝ եապոնացիների աշխատասիրութիւնը և մեծ ընդունակութիւնները: Եապոնացիները դեղին ցեղին են պատկանում և չինացիներին ցեղակից են:

Եապոնացիների մեծ մասը աղքատ գիւղացիներ են. սրանց ունեցած հողը այնչափ սակաւ է, որ կէս դասեատինը համարւում է արդէն մեծ հող: Բայց իրենց փոքրիկ արտերը նրանք մշակում են այնպէս ջանասիրութեամբ, ինչպէս չինացիները. զբաղւում են գլխաւորապէս բրնձի մշակութեամբ: Աշնանը, բրնձի հնձից յետոյ, նոյն հողի վրայ ցանում են հացա-

հատիկներ—գարի կամ ցորեն, որոնց հունձը լինում է գարնանը: Եւ պոնիայի հարաւում ամեն մի արտից կարելի է լինում տարեկան նոյն իսկ երեք հունձ վերցնել:

Հացահատիկների արտերը Եւպոնիայում տարածւում են ամենացածր վայրերում: Աւելի բարձր տեղերում եւպոնացիները մշակում են թէյի ծառեր, իսկ սարերի լանջերին՝ թթենիներ: Եւպոնիայում այնչափ շատ մետաքս է պատրաստւում, որ նա կազմում է եւպոնական արտահանութեան գլխաւոր առարկան: Իսկ թէյը համարեա ամբողջն էլ երկրի ներսում է ծախւում, որովհետեւ եւպոնական թէյը իր որակով շատ յետ է մնում չինականից և հնդկականից:

Հովիտի ափերին եւպոնացիները զբաղւում են ձկնորսութեամբ, որ նրանց համար էլ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան չինացիների համար: Ամենահարուստ ձկնորսարանները գտնւում են Եսսոում և Սաիալինի հարաւում: Այնքան շատ է լինում ձուկը, որ մի մասը գործ են դնում նոյն իսկ արտերը պարարտացնելու համար:

Բրինձը, ձուկը, բակլան և ծովային կաղամբը կազմում են եւպոնացիների գլխաւոր ուտելիքները: Թէ ըրինձը եւպոնացիների համար ինչ մեծ նշանակութիւն ունի, այդ երևում է նրանից, որ փոխանակ ասելու «նախաճաշ, ճաշ, ընթրիք» նրանք ասում են՝ «առաւօտեան ըրինձ, կեսօրուայ ըրինձ, երեկոյեան ըրինձ»—որովհետեւ ամեն անգամ էլ ըրինձ են ուտում: Միս, կաթ և իւղ նրանք ևս, չինացիների նման, համարեա չգիտեն ինչ բան է, որովհետեւ արօտատեղիներ չլինելու պատճառով անասնապահութիւնը նրանցում զարգացած չէ:

Եւպոնացիները մեծ մասով ապրում են գիւղերում, սրանք աչքի են ընկնում իրենց զարմանալի մաքրութեամբ: Տները շինած են լինում փայտից: Տներում կահկարասիք չի լինում. եւպոնացիները նստում և քնում են խոտից կամ արմաւենու տերեւներից հիւսած խսիրների (փախթ) վրայ: Տուն մտնելիս եւպոնացիները հանում են կօշիկները. նրանց բնակարանների մաքրութիւնն էլ օրինակելի է:

Եւպոնացիները շատ ընդունակ ժողովուրդ են: Հին ժամանակները նրանք սովորեցին չինացիներից մի քանի արհեստներ (օրինակ՝ ձենապակեղէն պատրաստելը), բայց այդ բոլորում նրանք գերազանցեցին իրենց ուսուցիչներին:

Անցեալ գարի վերջերում նրանք սկսեցին շատ բան սո-

վորել եւրոպացիներից և ամենակարճ ժամանակուայ ընթացքում ցոյց տուին մեծ առաջադիմութիւն: Ներկայումս

Նկ. 45. Եւպոնական գիւղացի:

եւպոնացիները հիմնում են եւրոպական ձկնազմաթիւ սեփական գործարաններ, որտեղ նրանք մեքենաների օգնութեամբ պատրաստում են բամբակի և մետաքսի գործուածքներ, զանազան ապրանքներ մետաղից, ամենալաւ տեղի թուղթ, և այլն: Այժմ եւպոնացիները իրենք են շինում շոգեհասակներ, երկաթուղիներ, վագոններ, շոգեկառքեր: Ամբողջ Եւպոնիան ծածկուած է երկաթուղային ցանցով: Եւպոնական շատ քաղաքներում, յաճախ նոյն իսկ գիւղերում, կայ էլէքտրա-

կան լուսաւորութիւն:

Եւպոնացիները շատ հնում արդէն զարձեւ են կուլտուրական ժողովուրդ: Իրենց կրթութիւնը, շատ սովորութիւններ և կրօնը փոխ են առել չինացիներից: Չինաստանի նման՝ Եւպոնիան ևս երկար ժամանակ ապրում էր կտրուած ուրիշ երկրներից. եւպոնացիները իրենց երկիրը նեղա մտնել չէին թողնում օտարերկրացիներին: Միայն 50 տարի սրանից առաջ եւրոպացիներին թոյլ տրուեց Եւպոնիա մտնել: Այդ ժամանակից էլ սկսած նրանք շատ բան սովորեցին եւրոպացիներից:

Բայց ամենագլխաւորը այն է, որ եւպոնացիները այժմ կրթուած ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ ժողովրդական դպրոցներ և ուսումը պարտադիր են զարձակել բոլորի համար: Այդ պատճառով էլ համարեա բոլոր եւպոնացիները զբաղէտ են, կարգում են լրագիրներ, գրքեր, որ

Եապոնիայում աւելի է լոյս տեսնում, քան Ռուսաստանում: Երկրի կառավարութիւնն էլ նման է եւրոպականին:

Նկ. 46. Եապոնուհի:

Կիչ: Չնայած սրան՝ Տօկիօն մեծ գիւղի նմանութիւն ունի՝ որովհետեւ բաղկացած է բազմաթիւ փոքրիկ փայտաշէն տներէ: ¹⁾ Փողոցների երթևեկութիւնը մեծ է. կայ նաև էլէքտրաքարշ: Կառապանները իրենք են քաշում երկանիւ փոքրիկ կառքերը: Քիչակէտ Տօկիօ մայրաքաղաքը շինած է ծովածոցի վրայ, բայց որովհետև այդ ծովածոցը փոքր է, այդ պատճառով

¹⁾ Տները փայտից են շինում, որ յաճախակի կրկնուող երկրաշարժներից շատ չփաստեն:

Եապոնիան այժմ Ասիայում միակ երկիրն է, որտեղ կայսրի (Միկադօ) իշխանութիւնը սահմանափակուած է պարլամենտով: Եապոնացիների ժողովով: Ժողովրդից ընտրուած այդ մարդիկ աշալուրջ կերպով հսկում են միստրների և պաշտօնեաների գործերին և նրանցից ամեն բանի համար հաշիւ են պահանջում:

Եապոնացիների մեծ մասը դաւանում է Շինտօ կրօնը, որ եապոնացիների բնիկ, ազգային կրօնն է: Այդ կրօնի էութիւնն է՝ բնութեան ոյժերին և նախահայրերի ոգիներին երկրպագելը: Եապոնացիների մէջ քիչ չեն նաև բուդդիստականներ և կոնֆուցիոսի վարդապետութեան հետևողներ:

Եապոնիայի մայրաքաղաքն է Տօկիօ. ունի մօտ 1,800,000 բնա-
նիկ: Տօկիօն մեծ գիւղի նմանութիւն ունի՝ որովհետեւ բաղկացած է բազմաթիւ փոքրիկ փայտաշէն տներէ: ¹⁾ Փողոցների երթևեկութիւնը մեծ է. կայ նաև էլէքտրաքարշ: Կառապանները իրենք են քաշում երկանիւ փոքրիկ կառքերը: Քիչակէտ Տօկիօ մայրաքաղաքը շինած է ծովածոցի վրայ, բայց որովհետև այդ ծովածոցը փոքր է, այդ պատճառով

էլ մեծ նաւերը կանգ են առնում Իօկոհամա նաւահանգստում:

Նկ. 47. Եապոնացի կառապան:

Լասարաբժէք Իօկօհամային, Կօբէ և Նագասակի:

Եսսօ, Սախալին և Կուրիլեան կղզիների վրայ բացի եապոնացի-

ներից ապրում են նաև Այն կուշուդ մի խեղճ և հաճարեա վայրենի ժողովրդի մնացորդներ: Ներառնք հազնում են զաւանների մորթիներ: Վերջերք միայն նրանք սովորեցին եապոնացիներից երկրպագութիւն և արհեստներ: Հնում այնքան բնակւում էին եապոնական բոլոր կղզիների վրայ էլ. բայց յետոյ եապոնացիները քչեցին նրանց զէպի հիւսիս: Ներառնք թիւը փոքրանում է և այժմ հազիւ մի քանի հազար հոգի լինեն:

Նկ. 48. Եապոնական տաճար:

Ա Ֆ Ր Ի Կ Ա

ԸՆԳՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐԲԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻՑ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Աֆրիկան չին Աշխարհի բոլոր մասերի մէջ միակն է, որ գտնւում է հասարակածի երկու կողմում: Հասարակածը անցնում է Աֆրիկայի հիւսիսային և հարաւային ծայրերից համարեա հաւասար հեռաւորութեան վրայ. նրա կենդրոնով հիւսիսից հարաւ Աֆրիկան տարածւում է մօտ 8,000 վերստի իսկ արեւմուտքից արեւելք, ամենալայն տեղում՝ 7,500 վերստ: Աֆրիկան եւրոպայից մեծ է 3 անգամ, իսկ Ասիայից փոքր 1¹/₂ անգամ: Աֆրիկայի մակերեսը բռնում է 27 միլ. բաւական վերստ տարածութիւն:

Աֆրիկայի ամենահեռաւոր ծայրերն են. — հիւսիսում՝ Բլանկո կամ Սպիտակ հրուանդանը 37 աստիճան լայնութեան տակ հարաւում՝ Ասեդի հրուանդանը 34 աստիճան հարաւային լայնութեան տակ, արեւմուտքում՝ Կանաչ հրուանդանը 17 աստիճան արեւելեան երկայնութեան տակ, իսկ արեւելքում՝ Գուարդուֆույ հրուանդանը 51 աստիճան արեւելեան երկայնութեան տակ:

Աֆրիկան ամեն կողմից էլ շրջապատուած է խոր ծովերով և ովկիանոսներով. արեւմուտքից՝ Ատլանտիկ ովկիանոսով, հիւսիսից՝ Միջերկրական ծովով, արեւելքից՝ Հնդկական ովկիանոսով և նրա մասերով — Ադենի ծոցով և Կարմիր ծովով:

Հիւսիսի — արեւմուտքում Աֆրիկան բոլորովին մօտենում է եւրոպային, որից բաժանւում է Ջիբրալթարի ոչ խոր և լայն (ընդամենը 14 վերստ լայնութիւն) նեղուցով: Հիւսիս

արեւելքում Աֆրիկան միանում է Ասիայի հետ Սուէզի պարանոցով, որի վրայ 35 տարի սրանից առաջ, Սուէզի ջրանցքն են փորել:

Աֆրիկայի ափերը շատ աւելի քիչ են կտրտուած, քան որեւէ ուրիշ աշխարհամասի ափեր: Այնտեղ համարեա չկան ոչ ծովեր, ոչ ծոցեր, ոչ էլ թերակղզիներ կամ կղզիներ՝ մայր ցամաքին մօտ: Եղած ծոցերից ամենամեծերն են — Գուինէյի ծոցը արեւմուտքում, և Գաբէսի ծոցը՝ հիւսիսում: Թերակղզիներից նշանաւոր է՝ Սոմալի թերակղզին հիւսիս-արեւելքում: Կղզիներից նշանաւոր է Մադագասկար մեծ կղզին հարաւ-արեւելքում, որ մայր ցամաքից բաժանւում է Սոմալիի խոր և լայն նեղուցով: Լաւ, յարմար նաւահանգիստներ Աֆրիկայում շատ քիչ կան:

2. ԱՖՐԻԿԱՅԻ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ

Ամենահին ժամանակներից սկսած արդէն եւրոպացիներին յայտնի էին Աֆրիկայի հիւսիսային ծովափնայ երկրները: Վաղուց յայտնի էին նրանց նաև Կարմիր ծովի ափերը, որոնցով նրանք Սուէզի պարանոցից Հնդկաստան էին գնում: Իսկ Աֆրիկայի ֆուտա ալ-ճալի տարածութիւնը եւրոպացիները յետոյ միայն ճանաչեցին: 8-րդ դարում Քրիստոսից յետոյ ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկան նուաճեցին զարում Քրիստոսից յետոյ ամբողջ հիւսիսային Աֆրիկան նուաճեցին արաբները, որոնք տարածեցին իրենց կրօնը (մահմեդականութիւն) և առևտրական յարաբերութիւններ ստեղծեցին նաև երկրի ներքին մասերի հետ: 15-րդ դարում, երբ նաւագնացութիւնը զարգացաւ, եւրոպացիները սկսեցին յաճախ երթալ դէպի Աֆրիկայի արեւմտեան ափերը և հիմնեցին այնտեղ գաղթականութիւններ. դրանք զիսաւորապէս պորտուգալացիներ էին:

15-րդ դարի վերջում պորտուգալացի ծովագնաց Վասկո-դէ-Գաման կատարեց առաջին ծովային ճանապարհորդութիւնը Աֆրիկայի շուրջով՝ դէպի Հնդկաստան: Պորտուգալացիներից յետոյ Աֆրիկայում գաղութներ հիմնեցին նաև իսպանացիները, ֆրանսիացիները, անգլիացիները, իսկ վերջին ժամանակներս՝ նաև գերմանացիները: Սակայն Աֆրիկայի խորքերը երկար ժամանակ ոչ ոք սիրտ չէր անում թափանցել, երկիւղ կրելով վատառողջ կլիմայից և դէպի եւրոպացիները թըշնամութիւն տածող սևամորթ ընդհանրից:

Առաջինը անգլիացի Լեինգստոնն էր, 19-րդ դարի 60-ական թուականներին, որ երկար ճանապարհորդութիւններ արաւ դէպի Աֆրի-

կայի խորքերը: Նա ճանապարհ ընկաւ դէպի Հար աւային Աֆրիկա՝ աւետարանը քարոզելու նպատակով: Իր հեղ և բարի բնաւորութեան շնորհիւ նա գրաւեց տեղացիների սէրը և նրանց օգնութեամբ շատ ուսումնասիրութիւններ արաւ:

Լեինգստոնը շատ սակաւ անգամ էր տեղեկութիւն տալիս իր մասին, ուստի և մտածեցին մի ժամանակ, թէ նա արդէն սպանուել է: 80-ական թուականներին նրան որոնելու—նպատակով Աֆրիկա ուղարկեցին մի ուրիշ անգլիացու, Ստէնլի անունով: Սա կտրում անցնում է կենդրոնական Աֆրիկան, գտնում է Լեինգստոնին: Յետոյ Ստէնլին հայրենիք է վերադառնում, իսկ Լեինգստոնը շարունակում է իր ճանապարհորդութիւնը դէպի հարաւ: Շուտով տեղից նա հիւանդանում է և մեռնում: Նրա հաւատարիմ ծառաները—նեգրերը իրենց ուսերի վրայ են տանում նրա դիակը անտառների խորքերից մինչև ովկիանոսի ափերը, այդտեղից արդէն անգլիացի նաւաստիները նրա դիակը հայրենիք են փոխադրում:

Ստէնլին էլի երեք անգամ ճանապարհորդութիւն է կատարում Աֆրիկայում և ուսումնասիրում է Վիկտորիա լիճը, Կոնգո գետը և այդ գետի ջրաբաշխում գտնուած դարևոր արևադարձային անտառները: Լեինգստոնից և Ստէնլիից յետոյ ուրիշ ճանապարհորդներ էլ ուսումնասիրել են Աֆրիկան, բայց և այնպէս մինչև այսօր էլ Աֆրիկայում կան շատ տեղեր, որոնք շատ քիչ են հետազոտուած: Բայց Աֆրիկայի բոլոր մասերն էլ բաժանուած են եւրոպական պետութիւնների մէջ, որոնք և շատ տեղ երկաթուղիներ են անց կացրել: ✕

✕ ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱՅՄՈՒԹԻՒՆԸ

Համարեա ամբողջ Աֆրիկան ներկայացնում է մի բարձրաւանդակ, հողակոշտերից բաղկացած, որի միջին բարձրութիւնն է կէս վերստ: Նրա մակերևոյթը բաւական հարթ է, այնպէս որ օրեր և շաբաթներ շարունակ Աֆրիկայում կարաւաններ են դնում, առանց տեսնելու իրենց շուրջը աւելի կամ պակաս բարձրութիւն ունեցող սարեր:

Աֆրիկայի հարաւ-արևելեան կէսը աւելի բարձր է, քան հիւսիս-արևմտեանը: առանձնապէս բարձր է (տեղ-տեղ 4 վերստից էլ բարձր) Հաբէսսանի բարձրաւանդակը,—մի լեռնոտ և վայրի երկիր: Բարձր են նաև Դրակոնի սարերը՝ հարաւ-արևելքում (3 վերստից բարձր):

Արևելեան Աֆրիկայի բարձրաւանդակների մէջ գտնուում

են բազմաթիւ խորը և նեղ (40—100 վերստ) ցածրութիւններ: Սրանցից մի քանիսը լցուած են ջրով—լճեր են, ինչպէս օրինակ՝ Վիկտորիա, Տագանիկա, Նեասա և ուրիշները: Ցածրութիւնների ծայրերին բարձրանում են հանգած հրաբխային լեռներ, որոնցից ամենաբարձրներն են Կիլիմանջարօ (6 վերստ բարձր) և Կենիա (5 1/2 վ.) ծածկուած են մշտական ձիւնով: *գալապոսի և Մարիա Բերմուդա Գալապոսի*

Հիւսիս-արևմտեան Աֆրիկան թէպէտ իր բարձրութեամբ չէ կարող հասնել հարաւ-արևելեանին, բայց և այնպէս նա էլ բաղկացած է ընդարձակ բարձրաւանդակներից: Դաշտավայրերը այնտեղ փոքր տեղ են բռնում:

Աֆրիկայում չկան այնպիսի լեռնաշղթաներ, ինչպէս Ասիայում. բացառութիւն կազմում է Ասլախ լեռնաշղթան՝ Միջերկրական ծովի ափին: ✕

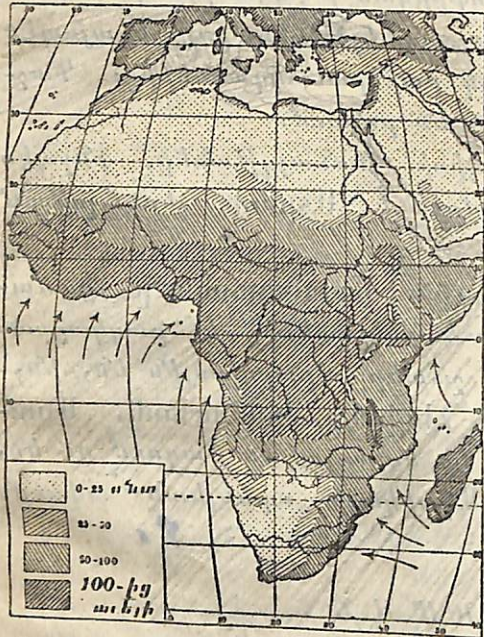
Աֆրիկայի միակ մեծ կղզին Մադագասկարը—ցամաքային ծագում ունի. նա ևս հողակոշտերից է բաղկացած: Աֆրիկայի մնացած կղզիներից շատերը հրաբխային են, ինչպէս օրինակ՝ Համբարձման, Ս. Հեդիկէի, Կանաբեան, Մաակաբենեան կղզիները. շատերն էլ կորալական ծագում ունեն, օրինակ՝ շատ մանր կղզիներ Աֆրիկայի արևելեան ափում, նրանց թւում՝ Զանզիբար: ✕

4. Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Քանի որ Աֆրիկան ընկնում է հասարակածի երկու կողմը, ուստի և նրա կլիման տաք է: Արեգակը ամբողջ տարին շատ է տաքացնում այդ մայր ցամաքը. ամառուայ և ձմեռուայ ամիսների մէջ այնտեղ համարեա տարբերութիւն չկայ: Աֆրիկայի ամենահիւսիսային կամ ամենահարաւային ծայրերում իսկ աւելի տաք է, քան Եւրոպայի ամենահարաւային, տաք երկրներում:

Ամենատաք երկրամասը, այն էլ ոչ միայն Աֆրիկայում, այլ նաև ամբողջ երկրագնդի վրայ, Սահարա անապատն է. այնտեղ տարուայ տաքութեան միջին աստիճանը 35-ի է հասնում: Ամառ ժամանակ անապատի լերկ ժայռերը մինչև 6

70, նոյն իսկ 80 աստիճան տաքանում են. օդն էլ այնչափ է տաքանում, որ դժուար է շնչել: Իսկ երբ անապատով փչում է սոսկալի աւազախառն փոթորիկը, Սաւնում կոչուող, այն ժամանակ արդէն դրանից շատ անգամ կարաւաններ են ոչընչանում: Իսկ գիշերները Սահարայում զով է լինում, յաճախ ցօղ է նստում. իսկ ձմեռուայ գիշերներին ժայռերի վրայ նոյն իսկ եղեամ է երևում:

Նկ. 49. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Աֆրիկայում:

և Միջերկրական ծովերն էլ այնչափ մեծ չեն, ուստի և քիչ գոլորշիներ են տալիս: Իսկ Գվինէի ծոցից փչող և խոնավութիւն բերող քամիները իրենց խոնավութիւնը թողնում են նրա ծովափնեայ բարձրութիւնների վրայ: Վերջապէս՝ Հնդկական ովկիանոսից փչող քամիները խոնավութիւնը թողնում են Հարէչստանում:

Սահարայի հարաւային կողմը ընկնում են տաք և խոնավ երկրներ, որոնք գտնւում են հասարակածի երկու կողմում: Խոնավութիւն բերող քամիները այդ երկրներում թափում են շատ մթնոլորտային տեղումներ, — թէ Ատլանտեան և թէ Հնդկական ովկիանոսներից: Մանաւանդ շատ անձրև է

Սահարայում շատ սակաւ անձրևներ են գալիս. նոյն իսկ ամալ համարեա չի երևում երկնքի վրայ: Այս է պատճառը, որ Սահարայում ցերեկը շատ տաք է լինում, իսկ գիշերը՝ շատ զով:

Սահարայի չափազանց չորութեան պատճառները սրանք են. — արեւմտեան կողմից նա ողողւում է Ատլանտեան ովկիանոսի այն մասով, որտեղ ամբողջ տարին անդադար փչում են հիւսիսարեւելեան պասսատները: Որոնք խոնավութիւնը ովկիանոսից տանում են դէպի Հարաւային Ամերիկա: Սահարայի արեւելեան կողմում ընկած է չոր Արաբիա թերակղզին: Կարմիր

գալիս Գվինէի ծոցի ափերին և Կոնգօ գետի ջրաբաշխում: Այստեղ յորդ անձրևներ գալիս են համարեա ամբողջ տարին: Իսկ Աֆրիկայի մնացած մասերում ձմեռուայ ամիսներին չոր է լինում և անձրև գալիս է գլխաւորապէս ամառը, մանաւանդ կէսօրին:

Այժեղ ջեր արեւադարձից հարաւ Աֆրիկայի կլիման չափաւոր-տաք է: Ամառը (այսինքն՝ դեկտեմբերին, յունուարին, փետրուարին. այդ ամիսներին հիւս. Աֆրիկայում ամառ է) շատ շոգ է լինում այնտեղ, իսկ ձմեռը՝ բաւական զով. բարձր տեղերում նոյն իսկ անձրև է գալիս: Անձրևներ բերում են հնդկական ովկիանոսից փչող քամիները:

Աֆրիկայի հիւսիսային ծայրն ևս ունի այնպիսի չափաւոր-տաք կլիմայ, ինչպէս հարաւային ծայրը. միայն թէ, այնտեղ ձմեռ է լինում այն ժամանակ, երբ հարաւում ամառ է, և ընդհակառակը: (Ինչո՞ւ):

5. ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ

Աֆրիկայի բոլոր մեծ գետերն էլ իրենց սկիզբը առնում են այն վայրերում, որտեղ շատ մթնոլորտային տեղումներ են լինում: Այդ գետերի մեծ մասը թափւում է Ատլանտեան ովկիանոս, և փոքր մասը միայն՝ հնդկական ովկիանոս:

Աֆրիկայի գլխաւոր գետն է Նեղոսը, որ իր երկայնութեամբ (մօտ 6,000 վերստ) յետ է քնում միայն Միսսիսիպի և Միսսուրի գետերից: Նեղոսը բաղկացած է Սպիտակ Նեղոսից և Կապոյոս Նեղոսից:

Սպիտակ Նեղոսը (կամ Բար-էլ-Աբիադ) իր սկիզբը առնում է Վիկտորիա լճից, որի բարձրութիւնը մէկ վերստից աւելի է (ովկիանոսի մակերևոյթից): Կապոյոս Նեղոսը (կամ Բար-էլ-Ազրեկ) սկսւում է Հարէչստանի Յան կոչուող լճից, որ աւելի բարձր է ովկիանոսի մակերևոյթից, քան Վիկտորիա լիճը: Ամառ ժամանակ, ամեն տարի, Նեղոսը ափերից դուրս է գալիս, շնորհիւ այն առատ անձրևների, որոնք գալիս են նրա աղբիւրների մօտ:

Իր երկայնութեամբ, Աֆրիկայի գետերի շարքում, երկրորդ տեղը բռնում է Կոնգո գետը: Նա իր ջրառատութեամբ երկրորդ տեղն է բռնում երկրագնդի բոլոր գետերի շարքում (առաջինը՝ Գարալ. Ամերիկայի Ամազոն գետը). այդ գետի սովորական լայնութիւնը, միջին հոսանքի վրայ, մօտ 10 վերստ է. իսկ ովկիանոսի մօտ նեղանում է մինչև $1\frac{1}{4}$ վերստի:

Իր լայնութեամբ երրորդ գետն է Աֆրիկայում՝ Նիգեր: Մնացած գետերից նշանաւոր են—Օրանժի, Զամբեզի և Շարի (որ թափւում է Զալ լիճը):

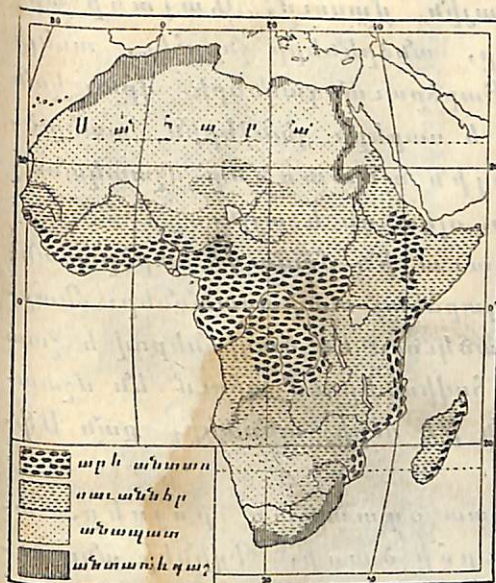
Արեւելեան Աֆրիկայի լճերն են—Նեասսա, Տագանիկա, Վիկտորիա, Ալբերտ և ուրիշներ: Սրանց մէջ ամենախոր լիճն է՝ Նեասսա, իսկ ամենամեծը՝ Վիկտորիա:

Աֆրիկայի չոր մասերում շատ քիչ կամ ամենեւին գետ չկայ: Սահարայում ոչ մի գետ էլ չկայ, այնտեղ պատահում են միայն չոր հովիտներ (վադիններ), որոնցով շատ սակաւ անձրևից յետոյ մանրիկ գետակներ են հոսում, սրանք էլ կորչում են ավազուտների և քարքարուտների մէջ: Սահարայի հիւսիսային ծայրում, մի քանի ցածրութիւնների վրայ, պատահում են աղի լճակներ (շոտտեր), որոնցում ջուր լինում է դարձեալ անձրևից յետոյ միայն. իսկ մնացած ժամանակ նրանք ծածկուած են լինում ձիւնանման աղի սպիտակ շերտով:

6. ԲՈՒՍՍԵԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Գլխէի ծոցի ափերին և Կոնգո գետի ջրաբաշխի վրայ այսինքն Աֆրիկայի ամենախոնաւ մասերում, աճում են արեւադարձային անտառներ: Սրանք շատ խիտ են, լիանոսներով պատած, ուստի և մութն են: Արեգակի ճառագայթները շատ քիչ տեղ միայն կարողանում են ծառերի միջով ներս թափանցել: Օդը այնտեղ տաք է լինում և խոնաւ: Սակայն իրենց փարթամութեամբ և բազմազանութեամբ Աֆրիկայի անտառները համեմատուել չեն կարող Մալայեան արշիպելագի կամ Գարալային Աֆրիկայի անտառների հետ: Պատ-

ճառն այն է, որ Աֆրիկայում քիչ տեղեր կան, որտեղ ամենեւին երաշտ չլինէր:

Նկ. 50. Բուսականութեան տարածումը Աֆրիկայում:

Աֆրիկայի այն մասերում, որտեղ չորութիւնը, երաշտը, երկարատե է լինում և անձրևներ զալիս են միայն ամառ ժամանակ, այնտեղ էլ տարածւում են սաւաններ: Սրանք երկրագնդի ամենափարթամ արեւադարձային տափաստաններն են: Անձրևների ժամանակ այդ տափաստանները ծածկւում են բարձր խոտով, շատ անգամ մարդու հասակի չափ և աւելի: Խոտերի մէջ այս ու այն տեղ աճում են և բարձր ծառեր, օրինակ ակացիաներ: Շատ քիչ կան նաև հազարամեայ բաօբաբներ: ¹⁾ Սա-

ւանները կարող հովիտներում տարածւում են անտառներ. գետերի և լճերի ճահճոտ ափերը ծածկւած են խիտ եղեգնով և պապիրուսով:

Երբ սկսւում են ձմեռային երաշտները, այն ժամանակ սաւանների խոտը չորանում է և ծառերը թափում են իրենց տերևները: Ահա այդ միջոցին սաւաններում հեշտութեամբ առաջ են գալիս հրդեհներ, որոնք բռնում են տասնեակ և հարիւրաւոր վերստ տարածութիւն:

Աֆրիկայի անապատները—Սահարա և Կալահարի—բռնում են հազար տարածութիւն: Նրանք համարեա բոլորովին զուրկ են որևէ բուսականութիւնից: Հովիտներում և սաքերի լանջերի վրայ, որտեղ հազուադէպ անգամ անձրև է դա-

¹⁾ Մատաղ բաօբաբներ համարեա ամենեւին չեն պատահում, այդ պատճառով պէտք է կարծել, որ այդ ծառերը կամաց-կամաց ոչնչանում են:

լիս, աճում են միայն խոտ և փշատերև թփեր՝ մանրիկ տերեւներով և չափազանց երկայն, հաստ արմատներով:

Աֆրիկայի ամենահիւսիսային մասում, Ատլասի երկրներում, բուսականութիւնը, անձրեւների շնորհիւ, աւելի թարմ է քան Սահարայում: Բարձրաւանդակների վրայ կան տափաստաններ: Նովիտներում և սարերի լանջերին տարածւում են մերձարեւադարձային անտառներ՝ մշտականաչ ծառերով, ինչպէս են՝ ձիթենի, օլէանդը և այլն:

Աֆրիկայի ամենահարաւային մասում բարձրաւանդակների վրայ, գտնւում են դարձեալ տափաստաններ: Փարնանը այդ տափաստանները ծածկւում են ծաղիկներով և շատ գեղեցիկ են լինում: Ծովափի հովիտներում աճում են մշտականաչ տերեւոտ ծառեր (միայն թէ ուրիշ տեսակի, քան Աֆրիկայի հիւսիսում):

Աֆրիկայում աճում են շատ օգտակար բոյսեր, հաբէշտանից է դուրս եկել սուբճի ծառը, Գվինէի անտառներից—ձիթարմաւենին, Սահարայի ովազիսներից—փիւնիկեան արմաւենին, և այլն:

7. ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀ

Աֆրիկայի կենդանական աշխարհը պատկանում է երկու՝ Աֆրիկական և Եւրոպական-Ասիական շրջաններին: Առաջին շրջանի կենդանիներ կան ամբողջ Աֆրիկայում, իսկ երկրորդ շրջանի կենդանիներ՝ մայր ցամաքի միայն հիւսիսարեւմտեան մասում: Ամենից շատ կենդանիներ կան սաւանաներում, որտեղ փարթամ արօտատեղիներում արածում են անտիլոպների, ջայլամների և գեբրերի խմբեր: Սաւանաների վրայ ցրուած ծառերի ճղներին են կերակրւում ընձուղաները (ժիրաֆի). խոտակեր կենդանիներին հալածում են դիշակները—առիւծներ, բորենիներ և շնագայլեր: Նրանց սիրած տեղերը անտառների բոլորքն են, որտեղից նրանք գիշերը սաւանն որսի են դուրս գալիս:

Էլի նոյն տեղ, անտառների շրջակայքում, թափառում են

և ճղներով, արմախքով ու պտուղներով կերակրւում ահագին և հաստակաշի փղեր և ռնգեղջիւրներ:

Նկ. 51. Աֆրիկայի շրջանի կենդանիներ:

Աֆրիկայի անտառների խորքում համեմատաբար աւելի քիչ կենդանիներ կան: Ամենից շատ այնտեղ պատահում են կապիկներ և նրբանց գլխաւոր թռչնամիները՝ յովազներ (լէօպարդ): Ամե-

Նկ. 52. Յովազ (լէօպարդ):

նախույ տեղերում, փոքրիկ ընտանիքներով, ապրում են մարդանման կապիկներ—շիմպանզէ և գորիլլայ: Անտառների և սաւանների մէջ ընկած գետերում և լճերում ապրում են գետածիեր (բեգեմօտ) և կոկորդիլոսներ: Թէ անտառներում և թէ սաւաններում շատ կան միջատներ:

Նեղոսի վերին հոսանքի և մեծ լճերի մօտերը լինում են շատ թռչուններ: Չմեռը այդ կողմերն են գալիս Եւրոպայից

տարափոխիկ թռչունների ահազին երամներ:

Հառաւային Աֆրիկայի տափաստաններում առաջ ապրում էին նոյն կենդանիները, ինչ որ սաւանններում, բայց այժմ նրանք համարեա թէ արմատախիլ են արուած: Այսպէս, օրինակ, Հար. Աֆրիկայում փիղ մնացել է դեռ այն տեղերում, ուր արզելուած է սպանել նրանց:

Նկ. 53. Շիմպանզէ:

Ինչպէս նաև ջայլամների համար դժուար բան չէ մի օրում մի քանի տասնեակ և հարիւրաւոր վերստ տարածութիւն անցնել և ուտելիք կամ խմելիք որոնել: Անապատների ծայրերում պատահում են գիշակերներ—առիւծներ և բորենիներ:

Անապատների բոլոր կենդանիներն էլ մոխրա-դեղնաւուն գոյն են ունենում, այդ պատճառով էլ դժուար է նրանց նկատել՝ նոյն գոյնը ունեցող ժայռերի և աւազի մէջ:

Ատլասի երկրներում ևս առաջ կային ջայլամներ և առիւծներ, իսկ այժմ նրանք համարեա ոչնչացրուած են:

8. ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Աֆրիկայում ապրում են մօտ 150 միլիոն բնակիչ՝

ներ, այսինքն՝ ամբողջ մարդկութեան $1/10$ -ից էլ պակաս: Որովհետև Աֆրիկայի մակերևոյթը հաւասար է մօտ 27 միլ. քառ.

Նկ. 54. Գորիլլայի ընտանիք:

վերստի, կնշանակէ իւրաքանչիւր քառակուսի վերստի վրայ միջին հաշուով գալիս է վեց մարդուց պակաս:

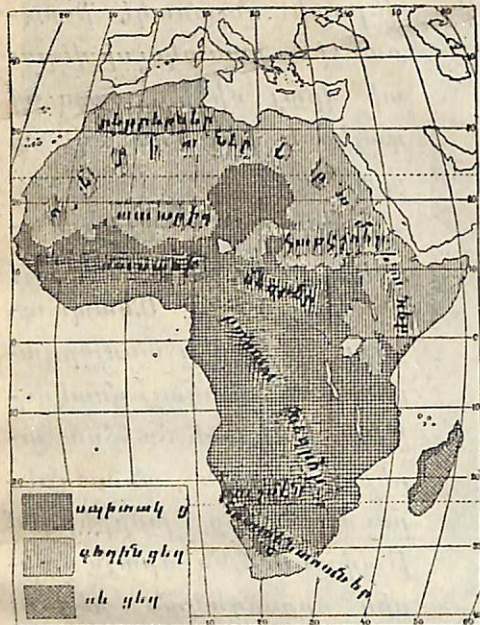
Աֆրիկայի տարբեր մասերը տարբեր չափով էլ բնակուած են: Անապատները համարեա անմարդաբնակ են: Սակաւ բնակութիւն կայ նաև ճահճոտ արևադարձային անտառներում, որոնց խորքերում թափառում են միայն մանրիկ որսորդական ցեղեր: Աֆրիկայի սաւանները շատ աւելի խիտ են բնակուած, քան կենդրոնական ասիական տափաստանները, որովհետև սաւաններում ան-

ձրենների առատութեան պատճառով հնարաւոր է երկրագործութեամբ պարապելը: Իսկ ամենախիտ ազգաբնակչութիւնը գտնուում է Նեղոսի ստորին հոսանքի բերրի հովտում:

Աֆրիկայի ժողովուրդները պատկանում են երեք՝ սև, սպիտակ և դեղին ցեղերի: Սև ցեղին է պատկանում Աֆրիկայի բոլոր բնակիչների $2/3$ -ից աւելին: Այդ ցեղին պատկանող գլխաւոր ժողովուրդն են կազմում Աֆրիկայում—նեգրերը: Սրանք ապրում են սաւանների և արևադարձային անտառների ամբողջ տարածութեան վրայ և իրենց լեզուին համեմատելով բաժանուում են՝ Սուդանի և Բանտու նեգրերի:

Սև ցեղին են պատկանում նաև հոտա են տոտները և Բուշմէնները, որոնք ապրում են հարաւ-արեւմտեան Աֆ-

րիկայում: Նեգրերից նրանք զանազանում են իրենց աւելի փայլուն, բայց խորշումաւոր կաշուով և գանգուր մազերով:

Նկ. 55. Յեղերի տարածումը Աֆրիկայում:

աւելի հաստ շրթունքներ, սակաւամազութիւն ղէմքի վրայ: Նրկուսի կաշուի գոյնն էլ թուի է:

Նւրոպացիները վաղուց չէ որ սկսել են բնակութիւն հաստատել Աֆրիկայում. նրանք խիտ ապրում են միայն ամենահարաւային մասում, որտեղի կլիման նրանց համար առողջարար է:

Դեղին ցեղին պատկանում են միայն Մադագասկարի բնակիչները, մագագասկարները, որոնք այստեղ են գաղթել հաւանօրէն Մալայեան արշիպելագից:

ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԱՌԱՆՁԻՆ ՄԱՍԵՐԸ

9. ԵԳԻՊՏՈՍ

Եգիպտոս կոչւում է ստորին Նեղոսի հովիտը՝ շուրջը տարածուած անապատային մասերով: Այդ հովիտը ներկայացնում է մի տեսակ երկայն ովազիս՝ Սահարայի մէջ:

Հովտի լայնութիւնը հասնում է մինչև 50 վերստի, բայց մարդկային կեանքի համար պէտքեղան է միայն նրա ան մասը, որ ողողւում է ջրով, երբ Նեղոսը վարարում և ափերից դուրս է գալիս: Հովտի այդ մասի լայնութիւնը ոչ մի տեղ 15 վերստից չի անցնում. միայն ղելտայում նա շատ աւելի լայն է: Հովտի ֆառացած ամբողջ մասը անապատ է, որովհետև Եգիպտոսի կլիման չափազանց չոր է և անձրև համարեա երբէք չէ գալիս:

Եգիպտոսի բնակիչների թիւը հասնում է մօտ 10 միլիոնի, մինչդեռ նրա շրջակայքի անապատները համարեա անմարդաբնակ են: Ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{3}{4}$ -ը կազմում են սպիտակ ցեղի քամիտ ճիւղին պատկանող ֆելլահները:

Նկ. 56. Ֆելլահ:

Սրանք հին եգիպտացիների սերունդ են, միայն թէ խառնուած են արաբների հետ և իւրացրել են վերջիններիս լեզուն ու կրօնը—մահմեդականութիւնը: Նրանց ամբողջ կեանքը կախուած է Նեղոսից: ¹⁾ Գլխաւոր զբաղմունքն է՝ երկրագործութիւնը:

Դեռ փարաւոնների ժամանակից սկսած Նեղոսի հովիտը ամբողջապէս կտրուած է ջրբանցքներով, առուններով: Այդ ջրանցքները երկու տեսակ են. կան այնպիսիները, որ խոր են, կան այնպիսիներն էլ, որ

¹⁾ Ի զուր չէ, որ ֆելլահների նախնիները—հին եգիպտացիք—

ծանծաղ են: խոր ջրանցքներով ջուրը գետից գալիս է ամբողջ տարուայ ընթացքում, իսկ ծանծաղ ջրանցքներով՝ երբ Նեղոսը վարարում է:

Նեղոսը վարարում է ամառը, երբ եղանակը պարզ և շոգ է լինում: Վարարելուց Նեղոսը պղտորւում է, ջրանցքները լցւում են ու արտերը ողողում: Ամեն ինչ ծածկւում է ջրով՝ որից բարձր մնում են միայն արմաւենու անտառակներով, ծառերով և քաղաքներով ծածկուած կղզիներ:

Պատուր ջուրը կանգնում է ամբարդակներով (պատնէշներով) շրջապատուած դաշտերում և գետինը ծածկւում է արգաւանդ տղմի հաստ շերտով: Հոկտեմբերին միայն, երբ ջուրը կրկին իջնում է, ֆելլահները ցանում են թաց տղմի մէջ ցորեն, բակլայ, եգիպտացորեն, բամբակ, շաքարեղէն և այլն: Այս բոլորը աճում է ուշ աշնանը և ձմեռը: Այն ժամանակ, երբ մեզնում արտերը ձիւնով են ծածկուած լինում, Եգիպտոսում կանաչում են փարթամ ցանքսերը: Հունձը լինում է գարնանը — մարտին և ապրիլին:

Հունձից յետոյ ֆելլահները սկսում են մաքրել ջրանցքները, որոնք տղմով են ծածկուած լինում: Տիղմը դամբիւղների մէջ ածելով նրանք վեր են բարձրացնում և նրանով ամրացնում ամբարդակները: Հարիւր հազարաւոր ֆելլահներ ամեն գարուն այդ գործով են զբաղւում:

Հունձը Եգիպտոսում, միշտ էլ, շատ առատ է լինում: Ոչ մի տեղ հողը այնպիսի հունձ չէ տալիս, ինչպէս Նեղոսի հովտում: Այդ պատճառով էլ աղգաբնակութիւնը այնտեղ խիտ է: Ամեն տեղ, համեմատաբար մի փոքր բարձրագիր վայրերում, ցրուած են ֆելլահների գիւղերը: Տները այդ գիւղերում շինած են լինում իրար շատ մօտ, այնպէս որ հարթ կտուրները յաճախ իրար են կաշում:

Տները շինում են Նեղոսի տղմից, ծեծած յարդով խառը: Այդ տները համարեա պատուհան չեն ունենում. կահ-կարասիք էլ չի լինում այնտեղ: Ֆելլահները քնում են գետնին, որ դարձեալ նոյն տղմից է շինած լինում: Ֆելլահները ընդհանրապէս շատ աղքատ կեանք են

աստուածացրել էին Նեղոս, գետը և նրանք աղօթելիս դիմում էին օրինակ այս խօսքերով. «Փառք քեզ, Նեղոս, փառք քեզ, որ կեանք ես տալիս Եգիպտոսին»:

անց կացնում, որովհետեւ բազմատեսակ հարկեր են վճարում եգիպտական կառավարութեան:

Բացի ֆելլահներից Եգիպտոսում ապրում են նաև զրպախներ (կոպտեր) և արաբներ: Հպտիներն ևս իրենց ծագումով հին եգիպտացիների սերունդ են, բայց ֆելլահներից զանազանւում են նրանով, որ քրիստոնեայ են, պարապում են արհեստներով և առևտրով ու ապրում են գլխաւորապէս քաղաքներում: Հպտիների թիւն է մօտ 700,000: Արաբներին մի մասը ապրում է քաղաքներում և առևտրով է պարապում, իսկ մեծամասնութիւնը, այսպէս կոչուած բեդուինները, թափառաշրջիկ կեանք է վարում: Վերջապէս, Եգիպտոսի քաղաքներում ապրում են նաև յոյներ, հայեր, թուրքեր և եւրոպացիներ:

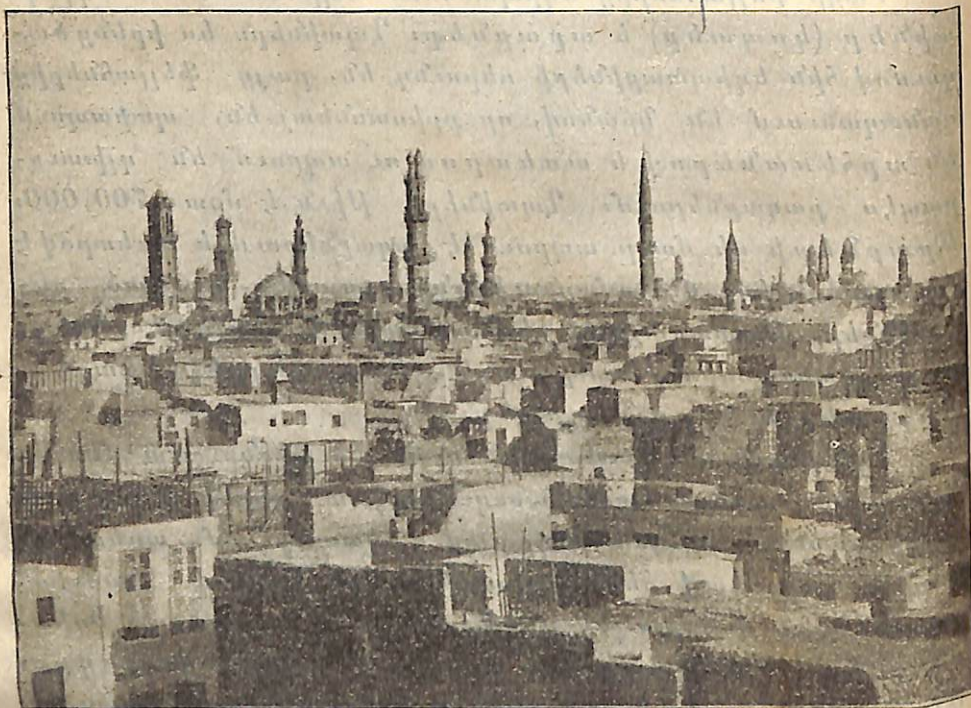
Եգիպտոսի առևտրական նշանակութիւնը շատ մեծ է: Այնտեղից Եւրոպա արտահանւում է շատ ցորեն և բամբակ: Բացի դրանից՝ Եգիպտոսի վրայով է կատարւում առևտուրը ներքին Աֆրիկայի հետ՝ Նեղոսով, երկաթուղով կամ կառաւաններով: Յատկապէս մեծ նշանակութիւն ստացաւ Եգիպտոսը, երբ 1869 թուականին փորուեց Սուէզի ջրանցքը: Այս ջրանցքը, որի երկայնութիւնն է 110 վերստ, միացնում է Միջերկրականը Կարմիր ծովի հետ: Այդ ջրանցքով են անցնում այն նաւերը, որոնք Եւրոպայից Ասիա, Աւստրալիա, արևելեան Աֆրիկա են գնում: Սուէզի ջրանցքը փորելով 7000 վերստ կարճացաւ Եւրոպայից Հնդկաստան տանող ճանապարհը:

Եգիպտոսը կառավարում է խեղիւր. բայց անկախ չէ, հարկ է վճարում Թիւրքիայի սուլթանին: Սակայն իրապէս Եգիպտոսը անգլիացիներին է: Եգիպտական բոլոր պաշտօնեաները, զօրապետները և բարձր զինուորականները անգլիացիներ են:

Եգիպտոսի մայրաքաղաքն է՝ Կահիրէ, որ շինուած է Նեղոսի գետայի սկզբում: Կահիրէն ամենամեծ քաղաքն է ոչ միայն Եգիպտոսում, այլ նաև ամբողջ Աֆրիկայում (ուսի մօտ 600,000 բնակիչ):

Կահիրէից ոչ հեռու գտնւում են հին փարաւոնների դամբարանները, — հսկայական պիրամիդները (բուրգեր): Թէպէտ նրանք շին-

նած են Քրիստոսից մի քանի հազար տարի առաջ, բայց և այնպես մինչև օրս էլ լաւ են պահուել, որովհետեւ պինդ քարից են: Բուրգերի

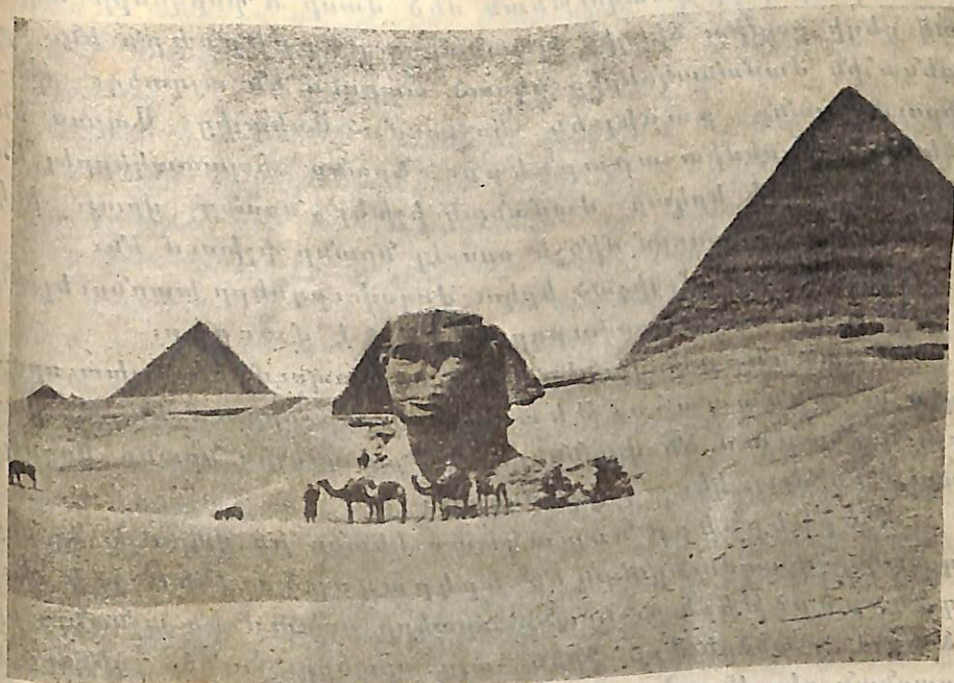

Նկ. 57. Կահիրէ:

ներսում գտնուել են փարաւոնների զմրսած մարմինները, որ մ ու մ ի ա են կոչւում: Բուրգերից շատերի վրայ էլ մնացել են հին եգիպտացիների նշանագրերը, որ հիերոգլիֆ են կոչւում: Բացի այդ՝ ներկայումս Եգիպտոսում մնացել են նաև հնութեան շատ ուրիշ մնացորդներ, տաճարների աւերակներ, սֆինքսներ, օբելիսկներ—ամբողջ քաղաքից կտրած:

Եգիպտոսի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է՝ Ալեքսանդրիան: Նա միացած է Նեղոսի հետ նաւատար ջրանցքով՝ իսկ Կահիրէի հետ՝ երկաթուղով: Թէ Կահիրէում և թէ Ալեքսանդրիայում ապրում են բաւականաչափ հայեր, գլխաւորապէս Թիւրքիայից:

Սուէզի ջրանցքի հիւսիսային ծայրում գտնուում է Պորս-Սայիդ մեծ քաղաքը, իսկ հարաւում՝ Սուէզ:

Նկ. 58. Պիրամիդներ և սֆինքս:

10. ԱՏԼԱՍԻ ԵՐԿՐՆԵՐ

(Մարոկկո, Ալժիր եւ Թունիս, Տրիպոլի եւ Բարկա)

Ատլասը բաղկացած է մի քանի լեռնաշղթաներից, որոնք ընկած են Ատլանտեան օվկիանոսի և Միջերկրական ծովի ափերի երկայնութեամբ: Ատլասի ծովափնեայ լանջերը շատ տեղերում ծածկուած են մերձարևադարձային անտառներով, որոնցում աճում են մշտադալար ծառեր (օրինակ՝ ձիթենի, դափնի) և փշակաղնի: Զմեռային յորդ անձրևների շնորհիւ ծովափնեայ մասը յարմար է երկրագործութեան և այգեգործութեան համար: Ատլասի շղթաների մէջ ընկած բարձր հովիտները տափաստաններ են, խոտով ծածկուած: Այդ տափաստանները յարմար են անասնապահութեան համար: Ատլասի հարաւային ստորոտներից սկսում է անապատը, որի օվազիսներում միայն ապրել կարելի է:

Ատլասի ազգաբնակիւթեան մեծ մասը և բնիկները սպիտակ ցեղի քամիտ ճիւղին պատկանող բերբերներն են, որ ամենահին ժամանակներից սկսած ապրում են այդտեղ: (Ալժիրում նրանք բաբիլ են կոչւում): Ասիայից Ատլաս են եկել յետոյ սեմիտ արաբները: Նրանք հպատակեցրել են բերբերներին և երկար ժամանակ իշխել նրանց վրայ, իսկ արևմտեան Ատլասում մինչև օրս էլ նրանք իշխում են:

Քաղանքերում, յիշած երկու ժողովուրդները խառնուել են և այդ խառնուրդ ժողովուրդը կոչւում է մաւրեր:

Արաբները հովիւներ են և պարապում են գլխաւորապէս անասնապահութեամբ: Նրանք սիրում են թափառել և բնակւում են վրաններում: Թափառելիս նրանք կողովաւորում են նստակեաց բերբերներին:

Բերբերները նստակեաց կեանք են վարում: Նրանց գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և այգեգործութիւնը: Նրանք արտերը ցանում են աշնանը, որ ձմեռուայ անձրևները ջրեն այդ արտերը: Հունձը լինում է գարնան սկզբին: Հացահատիկների (ցորեն, գարի) հունձը սովորաբար լաւ է լինում, միայն թէ մորեխը երբեմն փչացնում է ցանքսը:

Այն միջոցին, երբ տղամարդիկ աշխատում են արտերում կանայք զբաղւում են խաղողի և այլ պտուղների (ապելսին, դեղձ, ձիթենի) այգիների մշակութեամբ:

Ատլասի երկրների համարեա բոլոր բնակիչների կրօնը մահմեդականութիւնն է, լեզուն՝ արաբերէնն է:

Կառավարութեան նայելով՝ այդ երկրները բաժանւում են մի քանի մասի:

Արևմուտքում գտնւում է ՄԱՐՈՒԿԻՍ պետութիւնը: Պետութեան գլուխն է սուլթանը:

Գաւառները կառավարւում են շէյխերը, որոնք, թէպէտ ընդունում են սուլթանի իշխանութիւնը, սակայն միշտ չեն հնազանդւում սուլթանին: Բոլոր իշխանաւորների օրինադանցութիւնը և թափառաշրջիկների կողպատումները խանգարում են երկրի արդիւնագործութիւնը և առևտուրը:

Մարոկկոյ գլխաւոր քաղաքներն են՝ Ֆէս և Մարոկկո

Ֆէսում է ապրում սուլթանը: Մարոկկոյ գլխաւոր նաւահանգիստն է՝ Տանժեր. այդտեղով է կատարւում առևտուրը Եւրոպայի հետ:

ԱՆՃԻՐ և ԹՈՒՆԻՍ երկրները կազմում են Ատլասի արեւելեան մասը. նրանք պատկանում են ֆրանսիացիներին՝ սրանց գաղութներն են: Փրանսիացիները շատ օգտակար գործեր են կատարել այդ գաղութներում: Այնտեղ հաստատել են նրանք կարգ ու կանոն, անց են կացրել շատ երկաթուղիներ, ոռոգել են Սահարային մօտ եղած շատ հողամասեր, փորելով այնտեղ խոր ջրհորներ (արտէզեան): Այնտեղ, ուր առաջ անապատ էր, այժմ ծաղկում են փիւնիկեան արմաւենու շատ անտառակներ: Արդիւնագործութիւնը և առևտուրը, դարձեալ ֆրանսիացիների շնորհիւ, զարգանում են այնտեղ: Եւրոպա են արտահանւում շատ գինի, միրգ, փշակաղնու կեղև և այլն: Ընդհանրապէս ֆրանսիացիները դնում են այնտեղ հում նիւթեր, իսկ ծախում են՝ իրենց գործարաններում պատրաստած ապրանքներ: Գլխաւոր քաղաքները և նաւահանգիստներն են՝ Ալժիր և Թունիս:

Նկ. 59. Հրապարակ Թունիսում:

ՏՐԻՊՈԼԻ և ԲԱՐԿԱ երկրները իրենց կլիմայով նման են Թունիսին և Ալժիրին. միայն թէ անձրև այնտեղ աւելի պակաս է գալիս. այդ պատճառով էլ նրանց բնակիչները (նոյն արաբները և բերբերները) աւելի աղքատ կեանք են անցկացնում: Այդ երկրները պատկանում են Թիւրքիային և կառավարւում են թիւրք պաշտօնեաներով: Բայց մի քանի արաբական շէյխեր աւելի մեծ նշանակութիւն ունեն, քան ինքը թիւրքական ընդհանուր նահանգապետը:

11. Ս Ա Հ Ա Ր Ա

Սահարան աշխարհիս ամենամեծ անապատն է. նա տարածւում է Աֆրիկայի ամբողջ մայր ցամաքի լայնութեամբ՝ Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև Կարմիր ծովի ափերը, և Ատլանտի սարերից ու Միջերկրական ծովից մինչև Սուդան: Սահարան մեծ է եւրոպական Ռուսաստանից և հաւասար է եւրոպայի $\frac{2}{3}$ -ին: Ամբողջ անապատը ծածկուած է լեռկ ժայռերի շերտերով կամ աւազաթմբերով: Սահարայում փչում են աւազաբեր փոթորիկներ, որ սամում են կոչւում: Այդ փոթորիկը թէև կարճ է տևում, բայց և այնպէս չորացնում է

Նկ. 60. Սամում փոթորիկ:

ջուրը, ջրհորները աւազով է լցնում և ճանապարհորդներ ոչնչացնում: Տարիներ շարունակ անձրև չի գալիս Սահարայում: Շոգը ստուերի տակ հասնում է 30—40 աստիճանի, երբեմն 50-ի:

Մարդկային կեանքը Սահարայում հնարաւոր է միայն լեռնոտ տեղերում, որտեղ անձրևներ են գալիս և խոտ է բանում, նաև ովազիսներում, որտեղ գետնի տակից ջուր է դուրս գալիս և աճում են փիւնիկեան արմաւենիներ:

Լեռնոտ տեղերում ապրում են թափառաշրջիկներ, օրինակ Սահարայի արևմտեան կիսում՝ տուարէզները, որոնք բերբերական ցեղին են պատկանում: Սարալանջերի աղքատ արօտատեղիներում պահում են նրանք այծ, ոչխար և ուղտ:

Նկ. 61. Տուարէզ:

Տուարէզները ապրում են վրաններում, որ իրենք են գործում ոչխարի բրդից և ուղտի մազից: Նրանք ապրում են շատ աղքատ: Յաճախ, երբ արմաւ (խուրմայ) չի լինում, նրանք կերակրւում են մորեխով և մողէսներով: Պատահում է, որ նրանք յարձակում են գործում կարաւանների վրայ և կողոպտւում են անում. երբեմն յարձակւում են մինչև իսկ Ատլաս և Սուդան:

Ովազիսներում ապրում են նաև բերբերներ, որ սաստիկ խառնուել են արաբների և մասամբ նեգրերի հետ: Նրանց ամբողջ կեանքը կախուած է փիւնիկեան արմաւենուց: ¹⁾ Սրա պտուղը, արմաւը, ովազիսների բնակիչների սննդեան գլխաւոր առարկան է:

Տարէն մի քանի անգամ Սուդանից դէպի Տրիպոլի են գնում

¹⁾ Անապատի բնակիչները արմաւի համար ասում են՝ «Միակ միւթարութիւնը աղքատների, օգնողը և փրկիչը ամենքի»:

Սահարայով մեծ կարաւաններ՝ ջայլամի փետուրներով և փղոսկրով: Վերադարձին նրանք Սուդան են բերում եւրոպական ապրանքներ, իսկ ճանապարհին վերցնում են նաև աղ, որ ստացւում է Սահարայի մի քանի աղի լճերից:

Սահարայի մեծ մասը պատկանում է Ֆրանսիային, բայց ֆրանսիացիների իշխանութիւնը ճանաչում են միայն Սահարայի՝ Ալժիրի սահմանին մօտ գտնուող բնակիչները:

Սահարայի և Սուդանի սահմանի մօտ է գտնւում Տիւրուկսու քաղաքը՝ Նիգեր գետի վրայ:

12. ՀԱՔԷՇՍՏԱՆ

Հաբէշտանը ներկայացնում է մի բարձր սարահարթ (բարձրաւանդակ), որ ամբողջապէս կտրտուած է կիրճերով և ունի բազմաթիւ լեռներ՝ սովորաբար հարթ գագաթներով: Երբեք գագաթները ծածկուած են լինում աւազի շերտերով կամ հանգած լաւայով: Կան նաև շատ հանգած հրաբխային սարեր՝ մինչև 4 վերստ բարձրութեամբ:

Մարդկային բնակութեան համար ունեցած յարմարութեանը նայելով՝ Հաբէշտանը կարելի է բաժանել երեք մասի—շոգ (ներքևի մասում), զով (վերին մասում) և տաք (ներանց մէջ տեղում): Շոգ մասը տարածւում է հովիտներում և լեռների ամենացածր լանջերում: Այս մասը ամբողջապէս ծածկուած է արևադարձային անտառներով: Այդտեղ գտնւում են բազմաթիւ կապիկներ և յովազներ (լէօպարդ). պատահում են նաև առիւծներ, ընձուղտներ, փղեր և ռնգեղջիւրներ: Գետերում ապրում են կոկորդիլոսներ և բազմաթիւ ձիազետիներ (բեզեմոտ): Սակայն մարդկային բնակութեան համար անյարմար է այս մասը.—ամառը, անձրևների ժամանակ, հովիտներով հոսում են արագավաղ հեղեղներ, որոնք ափերից դուրս են գալիս և ողողում շրջակայքը: Շատ յարմար է բնակութեան համար նաև վերին, զով մասը, որ տարածւում է 2 1/2—4 վերստ բարձրութիւն ունեցող բարձրաւանդակների վրայ: Սարերի գագաթները այս մասում երկար ժամանակ

ծածկուած են մնում ձիւնով: Անձրևային եղանակներին յաճախ որոտներ են լինում և շատ կարկուտ է գալիս: Թէպէտ և սարալանջերը ամեն տեղ ծածկուած են լինում հիւթալից կանաչ խոտով, բայց երկրագործութեամբ պարապել այնտեղ համարեա անհնար է,—միայն գարի է հասնում այնտեղ:

Բնակութեան համար ամենից յարմար է միջին բարձրութիւն ունեցող՝ տաք մասը: Այստեղ լաւ աճում է խաղողի որթը. այստեղ է սուրճի ծառի հայրենիքը, իսկ որ ամենագլխաւորն է՝ այս բարձրաւանդակների վրայ շատ լաւ աճում են՝ ցորեն, գարի, կորեկ. իսկ ծաղկաւետ արօտատեղիներն էլ կերակրում են կովերի, ոչխարների և այծերի բազմաթիւ հօտեր:

Հաբէշտանը խառնուրդ ժողովուրդ են: Նրանք սեմիտ ցեղին են պատկանում, այս երկիրն են գաղթել Արաբիայից և խառնուել են քամիտների ու նեգրերի հետ: Շատ վաղուց արդէն նրանք ընդունել են բրիստոնէութիւնը, որը սակայն շատ կռապաշտական և մահմեդական հետքեր ունի իր մէջ:

Նրանց գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և անասնապահութիւնը: Որովհետև ամառ ժամանակ Հաբէշտանում շատ անձրև է գալիս, այդ պատճառով էլ հունձը այնտեղ միշտ էլ լաւ է լինում:

Հաբէշտանի առանձին մասերը կառավարւում են իրենց իշխաններով, որոնք յարձակումներ են գործում իրար վրայ և աւերում երկիրը: Այդ իշխանները կոչւում են Նեգուս: Ամբողջ Հաբէշտանի կառավարողն է «Նեգուս—Նեգեստի»-ն—թագաւորների թագաւորը,—որին հարկ են տալիս միւս իշխանները: Նա անսահման իշխանութիւն ունի իր հպատակների կեանքի և մահուան վրայ:

Հաբէշտանի գլխաւոր քաղաքն է՝ Ադդիս-Աբեբա: Թէպէտ նա ունի մօտ 100 հազար բնակիչ, բայց նման է ոչ թէ քաղաքի, այլ մի մեծ գիւղի:

13. ՍԱԽԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՐԵԻԱՂԱՐՁԱՅԻՆ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆ

Աֆրիկայի այս մասը տարածւում է Սահարայի հարաւա-

յին ծայրից մինչև կալահարի, և Ատլանտեան ովկիանոսի ափերից մինչև Հնդկական ովկիանոսի ափերը:

Աֆրիկայի սաւաննների շրջանի բնութիւնը շատ փառթամ է: Տարուայ ամառային ամիսներին, երբ արեգակը բարձր է կանգնած լինում, տեղում են առատ, յորդ անձրևներ: Սաւանները ծածկւում են խիտ և բարձր խոտով: Սաւանների մէջ ցրուած ծառերը ծաղկում են և արևադարձային արգաւանդ հողը (սևահող) երկրագործ մարդկանց առատ բերք է տալիս: Ձմեռուայ ամիսներին եղանակը չոր է լինում և այնպէս տաք, ինչպէս ամառը մեր երկրում: Երկինքը պարզ է լինում, արևը էլի այրում է. այդ միջոցին սաւանների խոտը դեղնում և չորանում է. ծառերը չորութիւնից թափում են իրենց տերևները:

Ձմեռուայ ամիսներին անձրև գալիս է միայն Գվինէի ծոցի ափերըին և Կոնգո գետի աւազանում, այդ պատճառով էլ այնտեղ աճում են արևադարձային անտառներ: Այդ անտառներում վայրի դրութեան մէջ պատահում են ձիթենու և խաղողի արմաւենիներ: Սակայն մարդկային բնակութեան համար այդ անտառները անյարմար են. շատ քիչ տեղ կայ այնտեղ երկրագործութեան համար, անտառներն էլ մաքրելը հեշտ բան չէ:

Նկ. 62. Նեգր:

Սաւաններում և անտառներում ապրում են Սուդանի նեգրեր և բանտու նեգրեր:

ՍՈՒԴԱՆ (այսինքն՝ «սև մարդկանց երկիր») կոչւում է այն ընդարձակ երկիրը, որ ընկնում է Նիգեր գետի ափունքներից մինչև Սպիտակ Նեղոս: Իր տարածութեամբ Սուդանը համարեա հաւասար է Եւրոպական Ռուսաստանին:

Ամբողջ Սուդանը ներկայացնում է մի բարձրաւանդակի որ արևելեան և արևմտեան մա-

սում բարձր է, իսկ կենդրոնում ցածրանում է: Գլխաւոր գետն է՝ Նիգեր:

Սուդանի նեգրերը բանտու նեգրերից տարբերւում են միայն իրենց լեզուով: Նեգրերի գլխաւոր զբաղմունքն է՝ երկրագործութիւնը: Նրանք չգիտեն թէ ինչ բան է գութան կամ արօր. հողը փորում են բրիչներով կամ հասարակ, ծայրը սրած փայտերով: Ամենից շատ ցանում են նրանք աֆրիկական կորեկ (գուրբու): Յաջողութեամբ մշակում են նաև բանան, շաքարեղէգ և շատ ուրիշ բոյսեր:

Գլխաւորում նեգրերը մշակում են միայն արմաւենիներ:

Անասնապահութիւնը սաւաններում ամեն տեղ զարգացած չէ. իսկ բուն Սուդանում և Նուբիայում (Նեղոսի միջին հոսանքի երկրամասում) անասնապահութիւնը ծաղկած վիճակի մէջ է և աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան երկրագործութիւնը:

Նկ. 63. Բնակիչների կարաւանը անցնում է սաւաննով:

Արևադարձային անտառներում ապրում են թզուկներ ի ցեղեր, որոնք զբաղւում են միայն որսորդութեամբ և որսի մասն գալով անդադար մի տեղից ուրիշ տեղ են թափառում:

Նեգրերը նստակեաց կեանք են վարում: Ապրում են գլխաւորում: Քաղաքներ շատ քիչ կան նրանցում, որովհետև

առևտուրը զարգացած չէ: Մեծ քաղաքներ կան միայն Սուդանում, օրինակ՝ Կուկա, Կանօ, Տիմբուկտու:

Նկ. 64. Բոնուաժ թղուկ (աղեղով և թունաւորած նետերով):

Նեգրերի պետութիւնները շատ մանր են, նրանք արագ կազմուում են և այդպէս արագ էլ չքանում: Յաճախ արեւադարձային անտառի որևէ մասում ընկած մի քանի գիւղ միասին կազմում են մի առանձին պետութիւն: Պետութեան գլուխ կանգնած է լինում գլխաւորը՝ միապետը, որի իշխանութիւնը իւր հպատակների կեանքի և գոյքի վրայ ոչնչով չէ սահմանափակուում: Այդ իշխանաւորները յարձակումներ են գործում հարևան երկրների վրայ և յաջողութիւն ունեցած դէպքում թալանում են նրանց կարողութիւնը, իսկ յաղթուած և կենդանի մնացած մարդկանց էլ ստրուկ են դարձնում ու ծախում:

Ոչ մի տեղ ստրկութիւնը այն չափերի չէ հասած, որչափ Աֆրիկայում, մանաւանդ այն ժամանակ: Երբ ստրուկ-նեգրերը նաւերով տարւում էին Ամերիկա ու ծախւում այնտեղ: Այժմ էլ, երբ Ամերիկայում ոչնչացել է ստրկութիւնը, Աֆրիկայի շուկաներում ստրուկ-ները առևտրի ամենասովորական առարկայ են: Կենդրոնական Աֆրիկայում յաղթուած թշնամիներին յաճախ ուտում են: Սրանով յայտնի են առանձնապէս նեամ-նեամ-նեամը (որ նշանակում է «լափողներ»): Նրանք ուտում են ոչ միայն ընկած թշնամիներին և գերիներին, այլ նաև իրենց ցեղակիցներին, օրինակ՝ որբերին և անօգնական մարդկանց: Նրանց գիւղերում ամեն տեղ թափթփած կարելի է տեսնել մարդկային ոսկրներ, իսկ լափած թշնամիների դանդերը նրանք կախ են տալիս ծառերի ճղներին՝ իբր դարդարանք:

Նեգրական ամենանշանաւոր պետութիւնն է՝ Լիբերիան հասարակապետութիւնը՝ Մոնրովիա գլխաւոր քաղաքով: Այդ հասարակապետութիւնը հիմնել են այն նեգրերը, որոնք Ամերիկայում ստրկութիւնից ազատուեցին:

Նեգրերի ընդունակութիւնը, քնտրութիւնը և կրօնը: Նեգրերի երեխաները հեշտութեամբ են սովորում կարգաւ-գրել և շուտ են իւրաց-

նում օտար լեզուներ: Սակայն նրանց զարգացումը շուտ էլ կանգ է առնում, և նրանք ամբողջ կեանքի ընթացքում երեխայի պէս են մնում—չեն մտածում բնաւ էգուցուայ մասին, սիրում են խաղեր, շատախօսութիւն և զուարճութիւն:

Նեգրերը չեն սիրում կարգին աշխատանք: Թէպէտ նրանց ոյժը մեծ է, բայց աշխատանքի մէջ ամենևին չեն կարող համեմատուել եւրոպացիների հետ և իրենց ընդունակութեամբ յետ են նոյն իսկ հնդիկներին:

Նեգրերի կրօնը ֆետիշիզմն է: Ֆետիշ կոչւում են այն հասարակ առարկաները, որոնց պաշտում են նեգրերը: Սրանք հաւատում են, իբր թէ այդ առարկաների մէջ կամ նրանց մօտ գտնւում են բարի կամ չար ոգիներ, որոնք կարող են օգնել կամ վնասել մարդու: Մարդկանց և ոգիների մէջ եղած միջնորդներն են՝ քրմերը: Նրանք ոգիների սիրտը առնում են աղօթքներով, պարերով և զոհերով (յաճախ մարդկային զոհերով): Նրանք են բժշկում նաև հիւանդներին, միայն ոչ թէ դեղերով, այլ կախարդութեամբ:

Վերջին դարերի ընթացքում նեգրերի մէջ ֆետիշիզմը սկսեց տեղի տալ մահմեդականութեան, գլխաւորապէս շնորհիւ արաբ վաճառականների և որսորդների: Իսկ քրիստոնէական քարոզը նեգրերի մէջ սակաւ յաջողութիւն է գտնում:

14. ԵՒՐՈՊԱՑԻՆԵՐԻ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ ՍԱԽԱՆՆԵՐԻ ԵՒ ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Շնորհիւ նեգրական պետութիւնների թուլութեան եււրոպացիները կարողացան տիրել կամ առանց որևէ պատերազմի բաժանել իրար մէջ Աֆրիկայի բոլոր սաւանները և անտառապատ մասերը (չհաշուելով Լիբիա հասարակապետութիւնը): Այդպէս՝ ամբողջ Սուդանը այժմ բաժանուած է Ֆրանսիայի, Անգլիայի և Գերմանիայի մէջ: Կենդրոնական Աֆրիկան ևս բաժանուած է եւրոպացիների մէջ: Արևմտեան ծովափում գտնւում են՝ գերմանական կալուածքները (Կամերուն գաղութը), ֆրանսիական (Ֆրանսիական Կոնգո) և պորտուգալական (Անգոլա) կալուածքները, իսկ արևելքում՝ անգլիական, գերմանական և պորտուգալական կալուածքները: Կենդրոնական Աֆրիկայի մէջակողմ ընկած է Կոնգո պետութիւնը, որ ենթակայ է Բելգիային:

Եւրոպական այս գաղութների կլիման շատ վատա-
ռողջ է (ամեն տեղ մեծ զոհեր է տանում մալիարիան)։ այդ
պատճառով էլ նրանք անյարմար են եւրոպացիների բնակու-
թեան համար և միայն առեւտրական տեսակէտից նշանա-
կութիւն ունեն։ Եւրոպացիները այդտեղ բերում են հրազէն,
ձոթեղէն, ապարանջան (բրասլէտ) և ուրիշ զարդարանքներ,
որ շատ են սիրում նեգրերը։ Իսկ նեգրերից նրանք գնում են՝
արմաւի իւղ, կաուչուկ, փղի և ձիազետիի ժանիք, գազաննե-
րի մորթի։

Առևտրի յարմարութեան համար եւրոպացիները մայր ցա-
մաքի ներսը անց են կացրել մի քանի երկաթուղային
գծեր, իսկ մեծ գետերի և լճերի վրայ սարքել են նաւա-
գնացութիւն։

Մի քանի տեղերում եւրոպացիները մշակել են շաքարեղէգնի,
սուրճի և կակօի տնկարաններ (պլանտացիաներ)։ Բայց այդ տնկա-
րանները չեն ծաղկում, որովհետեւ նեգրերը չեն սիրում տեւական աշ-
խատանք, իսկ եւրոպացիները հիւանդանում են ջերմից։ Եւրոպացի-
ները սովորաբար ապրում են ֆակտորեաներում, այսինքն առեւ-
տրական կայարաններում, շինուած այս ու այն տեղ՝ ովկիանոսի կամ
մեծ գետերի ափերին։ Իւրաքանչիւր ֆակտորիա ամրացրած է պինդ
ցանկապատով և պահպանում է սեւամորթ զինուորների վաշտով՝ սպի-
տակամորթ սպայի ղեկավարութեամբ։

15. ՀԱՐԱԼԱՅԻՆ ԱՖՐԻԿԱ

Կլիմային նայելով հարաւային Աֆրիկան կարելի է բա-
ժանել երեք մասի—Հնդկական ովկիանոսի խոնաւ ծովափ,
Օրանժ գետի չոր աւազան և Կալահարի ջրազուրկ անապատ։

Հնդկական ովկիանոսից փչող խոնաւաբեր քամիները
ծովափերում մթնոլորտային շատ տեղումներ են թափում։
Այդ պատճառով այդտեղ պատահում են մերձարեւադարձային
անտառներ և լաւ աճում են՝ խաղող, նարինջ և ուրիշ
պտղատու ծառեր։ Գրակոնի սարերից արեւմուտք աւելի քիչ
մթնոլորտային տեղումներ են թափւում և այդտեղ սկսւում
են տափաստաններ, միայն անասնապահութեան համար յար-

մար։ Իսկ Կալահարի անապատում աճում են միայն կարծր
խոտ և փշոտ թփեր։

Կալահարի չորութեան պատճառներից մէկն այն է, որ Հար-
Աֆրիկայի արեւմտեան ծովափի երկայնութեամբ անցնում է ցուրտ
հոսանք, որ շատ քիչ գոլորշիներ է տալիս։

Հար. Աֆրիկայի բնիկ ազգաբնակիւթիւնը կազմում են
արեւելեան մասում՝ զուլուաները կամ
քաֆրերը (որ բանտու նեգրերից
են), իսկ արեւմտեան մասում՝ հոտ-
տենտոտները և բուշմէննե-
րը։ Այդ ցեղերի գլխաւոր զբաղմունքն
է անասնապահութիւնը։

Նկ. 65. Հոտանոտա։

Հարաւային Աֆրիկայի առողջ կլի-
ման և գեղեցիկ արօտատեղիները
վաղուց արգէն սկսեցին դէպի այդ
կողմերը գրաւել եւրոպացիներին։
Առաջին անգամ հոլլանդա-
ցի գիւղացիները (բուրեր) ե-
կան այդ կողմերը՝ 17-րդ դարում, իսկ 19-րդ դարի սկզբից՝
նաև անգլիացիները, որոնց ձեռքին և գտնւում է այժմ
համարեա ամբողջ հարաւային
Աֆրիկան։

Նկ. 66. Բուշմէն։

Բուրերը սկզբում հաստատուե-
ցին Բարեյուսոյ հրուանդանի մօտ,
որտեղ նրանք հիմնեցին Կապտադա
քաղաքը։ Յետոյ հետզհետէ նրանք
երկրի ներսերը մտան և սկսեցին
պարապել անասնապահութեամբ և
մշակել երկիրը, հոտտենտոտներին
և բուշմէններին նրանք դէպի հիւ-
սիս քշեցին։ Վերջում անգլիացի-
ները տիրեցին Կապտադաին, հիմ-
նեցին Կապի գաղութը և իրենց
հպատակեցրին բուրերին, թէպէտ ոչ
բոլորին։ Չհպատակւողները իրենց
կարողութեամբ շարժուեցին Օրան-
ժի գետից դէպի հիւսիս նոր եր-

կրներ որոնելու: Այդ միջոցին նրանք ստիպուած եղան կռուի բռնուել պատերազմասէր քաֆր ցեղերի հետ: Բուրերը նուաճեցին մի քանի քաֆր ցեղերի և հիմնեցին երկու հա-

Նկ. 67. Բուր:

սարակապետութիւն — Օրանսի և Տրանսվալի: Իսկ երբ իմացուեց, որ այդ երկրները հարուստ են ոսկու և ալմաստի հանքերով, այն ժամանակ անգլիացիները երկար և յամառ պատերազմից յետոյ տիրապետեցին նաև այդ հասարակապետութիւնները ու իրենց զաղութները դարձրին (1902 թ.):

Թէ զաղթածները և թէ հար. Աֆրիկայի բնիկների գլխաւոր զբաղմունքն է՝ անասնապահութիւնը: հարաւային Աֆրիկայի տա-

փաստանները ամառ ժամանակ շատ չեն չորանում, ձմեռն էլ ձիւնով չեն ծածկւում: Ամբողջ տարին այնտեղ արածում են ոչխարների և եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիների հօտեր:

Երկրագործութեան համար հար. Աֆրիկայի տափաստանների կլիման շատ է չոր. ցորենի և ուրիշ հացահատիկների դաշտերը լաւ հունձ են տալիս միայն արուեստական կերպով ջրուելուց յետոյ:

Սակայն հար. Աֆրիկայի գլխաւոր հարստութիւնները հողի ծոցում են թաղնուած—ոսկին և ալմաստը:

Անցեալ դարի վերջում Տրանսվալում գտնուեցին ամենահարուստ ոսկու հանքերը: Հազարաւոր մարդիկ դիմեցին դէպի այդ երկիրը և շուտով հիմնուեց Յովիաննէսբուրգ քաղաքը. նա հիմնուել է մեզնից ընդամենը 20 տարի առաջ և այժմ դարձել է ամենամեծ քաղաքը ամբողջ հար. Աֆրիկայում (ունի համարեա 200,000 բնակիչ):

Ոսկու հետ միաժամանակ հար. Աֆրիկայում գտնուեց նաև ալմաստ,— մանաւանդ Վալալ գետի հովտում՝ աւազի և քարերի մէջ. իսկ ամենից շատ ալմաստ գտան մի քանի հանգած հրաբուխների բերաններում: Հանքահորերում (շախտաներում) եւրոպացիների հսկողութեան տակ աշխատում են քաֆրերը և ալմաստ որոնում: Ամենահարուստ հանքերի մօտ

կարճ ժամանակուայ ընթացքում բարձրացաւ Կիմբերլէյ քաղաքը:

Ոսկու և արծաթի հանքերի շահագործումը գտնւում է անգլիացիների ձեռքին: Բուրերը առաջուայ նման անասնապահութեամբ են պարապում և ապրում են տափաստաններում՝ իրենց պարզ, բայց յարմար ազարակներում (ֆերմա): Քաֆրերը և հոտտենտոտները նմանապէս պահում են անասուններ և ապրում են իրենց գիւղերում (կրալ): Բուշմէնները համարեա բոլորովին ոչնչացրուած են. մնացածները զուել են Կալահարի անապատը և այնտեղ թափառաշրջիկ որսորդների կեանք են անց կացնում: Հանքերում աշխատում են միայն ամենաաղքատ քաֆրերը, այն էլ՝ ոչ-սիրով. այս պատճառով վերջին ժամանակներս անգլիացիները սկսել են հար. Աֆրիկա բերել չինացի կուլիներ (բանուորներ):

Ոսկին, արծաթը, բուրդը և հար. Աֆր. ուրիշ արտադրութիւնները արտահանւում են դէպի Եւրոպա հետեւեալ նաւահանգստների վրայով—Կապեսալս, Պորս-Եղիսաբէթ և Պորս-Նաթալ: Այդ նաւահանգստներից դէպի երկրի խորքերը անց են կացրած երկաթուղային գծեր:

Ամբողջ բրիտանական հարաւային Աֆրիկայի գլխաւոր քաղաքն է Կապեսալս, այնտեղ է ապրում անգլիական ընդհանուր-նահանգապետը, որի իշխանութիւնը սահմանափակուած է ժողովրդից ընտրուած ներկայացուցիչներով:

16. ԱՖՐԻԿԱՅԻ ԿՂԶԻՆՆԵՐԸ

Աֆրիկային պատկանում է միայն մէկ հատ մեծ կղզի—Մադագասկարը. սա հողակոշտերից բաղկացած հարթ կղզի է, որ ծածկուած է սաւաններով և արեւադարձային անտառներով, ունի տաք, վատառողջ կլիմայ: Կղզու բնակիչներն են՝ մադագասկները, որ պատկանում են մալայեան ցեղին. վերջինս կղզու արեւմուտքում խառնուել է բանտու նեգրերի հետ և սրանց նման էլ կեանք է վարում:

Աֆրիկայի մնացած կղզիները չնչին են իրենց մեծու-

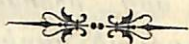
թեամբ: նրանց մեծ մասը հրաբղխային ծագում ունի, օր. Մադէյրա, Կանարեան, Համբարձման, Ս. Հեղինէի, Մասկա-
րենեան կղզիները: Ուրիշ կղզիներ, օր. Զանգիբարը, Կորալ-
լական են:

Աֆրիկայի համարեա բոլոր կղզիներն էլ փարթամ բուսա-
կանութիւն ունին: Մասկարենեան կղզիների վրայ մեծ չափե-
րով մշակում է շաքարեղէգ, Մադէյրայի վրայ՝ խաղողի
որից այնտեղ լաւ գինի են պատրաստում:

Աֆրիկայի բոլոր կղզիներն էլ պատկանում են Եւրոպա-
ցիներին: Մադագասկարը պատկանում է Ֆրանսիացիներ-
ին, Զանգիբարը, ս. Հեղինէի և Համբարձման կղզիները՝
անգլիացիներին, Մադէյրան—պորտուգալացիներին:
Եւրոպական նաւերի համար կղզիներից շատերը ծառայում են
իրեն լաւ կայաններ, որտեղ միշտ կարելի է գտնել պաշար
ածուխ:

այսինքն Կոփիկայի

վերջ

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՆԿԱՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

1. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԴԻՐԲԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԱՓԵՐԻ ԳԾԱ- ԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկան գտնւում է արեւմտեան կիսագնդում. երբ այն-
տեղ ցերեկ է՝ մեզնում գիշեր է լինում, և ընդհակառակը:

Բոլոր աշխարհամասերից Ամերիկան բաժանուած է ու-
կիւնոսներով.—Եւրոպայից և Աֆրիկայից նա բաժանուած է
Ատլանտեան ովկիանոսով, Ասիայից և Աւստրալիայից՝ Մեծ ով-
կիանոսով: Միայն ամենահեռաւոր Նիւսիս-արեւմուտքում, Բե-
րինգեան նեղուցի մօտ, Ամերիկան բաւականին մօտենում է
Ասիային:

Իր մեծութեամբ Ամերիկան մի քիչ փոքր է Ասիա-
յից, իսկ երկայնութեամբ առաջին տեղն է բռնում բո-
լոր աշխարհամասերի մէջ—հիւսիսից հարաւնա 15,000 վերստ
տարածութիւն ունի (արեւմուտքից արեւելք, ամենալայն մա-
սում՝ 5 1/2 հազար վերստ):

Ամերիկան բաղկացած է երկու՝ Հիւսիսային և Հարաւա-
յին մասերից, որոնք իրար հետ միանում են ցամաքի մի եր-
կայն ու նեղ շերտով, որ կոչւում է Կենդրոնական Ամերիկա, և
Անտիլեան կղզիների արշիպելագով (Վես-Ինդիա): Կենդրոնա-
կան Ամերիկայի ամենանեղ մասը կոչւում է Պանամայի պա-
նանոց:

Հնումը Ամերիկայի երկու մասերը առանձին-առանձին
մայր ցամաքներ են եղել, իրարից բաժանուած. այդ է պատ-
ճառը, որ այդ երկու մասերի բնութիւնը, յատկապէս բուսա-

կանութիւնը և կենդանական աշխարհը, բաւականաչափ տարբերութեամբ են իրարից: Ընդհակառակը՝ լեռների (հիւսիսից հարաւ) և դաշտավայրերի դիրքին նայելով՝ նրանք շատ նման են իրար. երկու մասերից իւրաքանչիւրն էլ հիւսիս գնալով լայնանում է, իսկ հարաւ գնալով՝ նեղանում:

Հիւսիսային Ամերիկայի ափերը շատ են կտրտուած. այնտեղ կան շատ թերակղզիներ, որոնցից ամենամեծերն են — Լաբրադոր, Ֆլորիդա, Կալիֆոռնիա և Ալեասկա:

Ծոցերից նշանաւոր են. — Հուդզոնի, Ս. Լաւրենտիոսի, Մեքսիկայի և Կալիֆոռնիայի ծոցերը:

Ամերիկայի ափերին ընկած են շատ կղզիներ, որոնցից նշանաւոր են. — Նիւֆաունդլենդ, Գրենլանդիա, Բաճֆինի երկիր:

Հարաւային Ամերիկայի ափերը ամենեւին կտրտուած չեն, — այնտեղ չկան մեծ թերակղզիներ և ծոցեր. նրա ափին ընկած է միայն մէկ նշանաւոր կղզի — Հոյ երկիրը, որ մայր ցամաքից բաժանուած է Մագելլանի նեղուցով:

2. ԱՄԵՐԻԿԱՅԻ ԳԻՒՏԸ ԵՒ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ

Ամերիկան երկու անգամ է գտնուել եւրոպացիների ձեռքով: Առաջին անգամ գտան Ամերիկան 10-րդ դարում նորմանները, — համարձակ ծովագնացներ, որ ապրում էին Սկանդինաւիա թերակղզու վրայ: Նոր երկիրներ որոնելու նպատակով նրանք յաճախ էին ձեռնարկում ծովային հեռւոր ճանապարհորդութիւնների, և այդպիսով նրանք գտան սկզբում Գրենլանդիան, իսկ յետոյ՝ Հիւսիսային Ամերիկայի արեւելեան ափը, որ և նրանք «խաղողի երկիր» կոչեցին (որովհետեւ այնտեղ մեծ քանակութեամբ վայրի խաղող էր աճում): Նորմանները մեծ նշանակութիւն չտուին իրենց գիւտին և շուտով մոռացուեց այդ բանը. իսկ ֆուցած եւրոպացիները այդ գիւտի մասին մի բան էլ չիմացան:

Երկրորդ անգամ, նորմաններից միանգամայն անկախ կերպով՝ Ամերիկան գտաւ Քրիստափոր Կոլումբոսը: Սա իտալացի էր, ձենովա քաղաքից, միայն թէ Իսպանիայի թագաւորի մօտ էր ծառայում: Իր ժամանակի ուրիշ ծովագնացների նման Կոլումբոսը նպատակադրել էր գտնել ամենակարճ ճանապարհը դէպի Հնդկաստան. նա մտածում էր, որ այդ նպատակին հասնել կարող է՝ Եւրոպայից ուղիղ դէպի

արեւմուտք դիմելով: 1492 թուականի օգոստոսի 3-ին Կոլումբոսը ճանապարհ ընկաւ Ատլանտեան օվկիանոսով. նոյն տարուայ հոկտեմբերի 31-ին նա հասաւ Բահամեան կղզիներից մէկին: Կուբա և Հայիթի կղզիներն էլ գտնելով՝ վերադարձաւ Իսպանիա և բերաւ ուրախ լուրը — վերջապէս գտնուել է ծովային ճանապարհը դէպի Հնդկաստան (Կոլումբոսը կարծում էր, որ իր գտած կղզիները Հնդկաստանի մօտ են լուծւում, իսկ Կուբա կղզին նա Եւպոնիայի տեղ էր ընդունում):

Յետոյ Կոլումբոսը երեք անգամ ևս ծովային ճանապարհորդութիւն կատարեց և գտաւ շատ նոր կղզիներ, նաև բռն Ամերիկա մայրցամաքը, բայց միշտ էլ նա այն կարծիքին էր, թէ իր գտած երկիրները Հարաւ-Արեւելեան Ասիայի մասերն են: Այդ համոզման մէջ էլ նա մեռաւ: Եւրոպացիները երկար ժամանակ նոր գտնուած երկրները կոչում էին Հնդկաստան, իսկ յետոյ՝ Վեստ-Ինդիա, այսինքն Արեւմտեան Հնդկաստան:

Գտնուած երկրները յայտարարուեցին իբրև Իսպանական կալուածներ. այնուհետև նորանոր ճանապարհորդներ սկսեցին յաճախել այդ կողմերը: Շատ ճանապարհորդութիւններից յետոյ միայն եւրոպացիները համոզուեցին, որ Կոլումբոսը նոր աշխարհամաս է գտել: Այդ նոր աշխարհամասը «Ամերիկա» կոչուեց մի երկրորդական ճանապարհորդի՝ Ամերիգո Վեսպուչիի անունով, որ կազմել է գտնուած երկրների նկարագրութիւնը և քարտէսը:

Նկ. 68. Մագելլան:

Կոլումբոսից յետոյ՝ Ամերիկայի հետազոտման համար ամենամեծ ծառայութիւնը արել է Իսպանացի ծովագնաց Մագելլան: Նա աշխարհի շուրջը ձեռնարկած իր ճանապարհորդութեան (1520 թ.) միջոցին Ատլանտեան օվկիանոսից մտաւ իր անունով (Մագելլանի) կոչուած նեղուցը, կտրեց անցաւ Հարաւային Ամերիկան և առաջինը եղաւ, որ համոզուեց, թէ Ամերիկայի և Ասիայի մէջ գտնուած է մի հսկայական օվկիանոս (որ և նա Խաղաղ օվկիանոս կոչեց):

Այնուհետև եւրոպացի ճանապարհորդները մանրամասն հետազոտեցին Ամերիկայի զանազան մասերը, շատ եւրոպացիներ հիմնեցին այնտեղ իրենց գաղութները:

3. ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկայի արևմտեան ափի երկայնութեամբ—Ալեասկայից մինչև չրոյ երկիր—տարածուած են աշխարհի ամենաերկայն՝ Կորդիլլեր լեռները, որոնք հարաւային Ամերիկայում նաև Անդ են կոչուում։ Այդ լեռները կտրուում են միայն մէկ տեղ—Պանամայի պարանոցում։

Կորդիլլերները իրենց համարեա ամբողջ տարածութեան վրայ բաղկացած են մի քանի զուգահեռական լեռնաշղթաներից։ Հիւսիս-Ամերիկեան Կորդիլլերներում այդպիսի լեռնաշղթաներ շատ կան, որոնք և իրենց առանձին անուններն ունեն—ժայռոս, Կասկադեան, Սրերա-Նեւադա և այլն։ Այդ լեռնաշղթաների մէջ ընկած են ընդարձակ բարձրաւանդակներ. օրինակ՝ Մեքսիկայի բարձրաւանդակը։

Հարաւ-Ամերիկեան Կորդիլլերները կամ Անդերը շատ աւելի նեղ են և մեծ մասով բաղկացած են երկու զուգահեռական լեռնաշղթաներից. նրանց մէջ ընկած են երկայն, բայց նեղ բարձրաւանդակներ, օրինակ՝ Պերու և Բոլիւիա. վերջինս 4 վերստ բարձրութիւն ունի, այսինքն համարեա Տիբեթի չափ։

Բարձրութեան կողմից Կորդիլլերները յետ են մտնում միայն հիմալայեան և Կարակորում լեռներից. առանձնապէս բարձր են հար. Ամերիկայի Կորդիլլերները։ Նոյն իսկ հասարակածի մօտ, որտեղ ձեան սահմանը 5 վերստ բարձրութեան վրայ է գտնուում, այդ լեռների գագաթներից շատերը ծածկուած են յաւիտենական ձիւնով։

Կորդիլլերների ամենաբարձր գագաթն է Ակոնկագուա, մօտ 7 վերստ բարձրութեամբ. նա հանգած հրաբուխ է։ Ընդհանրապէս այդ լեռների գագաթների մեծ մասը հրաբուխ է—կամ գործող և կամ հանգած։

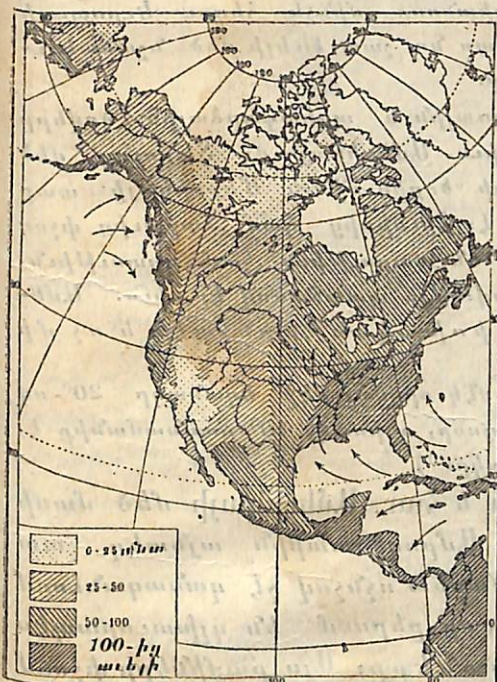
Կորդիլլերների արեւելեան ստորոտներից սկսած—թէ հիւսիսային և թէ հարաւային Ամերիկայում—տարածուած են ընդարձակ հարթութիւններ, որոնք կամ բլրաշատ բարձրութիւններ են և կամ դաշտավայրեր. օրինակ՝ Միսսիսիպիի, Ամազոնի, Լապլատեան դաշտավայրերը։ Ընդարձակ հար-

թութիւններից դէպի արեւելք—թէ հիւսիսային և թէ հարաւային Ամերիկայում—նորից բարձրանում են լեռներ, հիւսիս-Ամերիկայում՝ Ալլեգանի, իսկ հարաւայինում՝ Բրազիլիայի լեռները։ Իրենց բարձրութեամբ այդ լեռները համեմատուելի են կարող Կորդիլլերների հետ. մինչև գագաթը նրանք ծածկուած են անտառներով և խոտով։

Այսպէս ուրեմն տեսնում ենք, որ հիւսիսային և հարաւային Ամերիկաները մակերևոյթի կազմութեամբ իրար շատ են նման։

4. Կ Լ Ի Մ Ա Ն

Հիւսիսից հարաւ Ամերիկան չափազանց մեծ երկայնութիւն ունի—նրա հիւսիսային ծայրն ընկնում է հիւսիսային բեւեռային շրջանակից այն կողմը, իսկ հարաւային ծայրը՝ հարաւային արեւդարձից այն կողմը։

Նկ. 69. Միջուրտային տեղումների բաշխումը Հիւս. Ամերիկայում։

Բեւեռային կղզիների և Սառուցեալ Ովկիանոսի ափերի կլիման շատ ցուրտ է, ինչպէս հիւսիսային Սիբիրում։ Գրենլանդեան և մի քանի ուրիշ կղզիներ ծածկուած են յաւիտենական ձիւնով և սառցարաններով, որոնք ուղղակի ովկիանոս են լողում և կտորկտոր լինելով՝ գոյացնում են սառցասարեր (ովկիանոսում)։ Լաբրադորի ցուրտ հոսանքը քշում տանում է այդ սարերը դէպի հարաւ և ցրտութիւն բերում մայր ցամաքի հիւս. արեւելեան ափերին։

Չհաշուած Սառուցեալ ովկիանոսի ցուրտ ափերը և

Հարադոր թերակղզին՝ մնացած Հիւսիսային Ամերիկան ունի բաւականին տաք, բայց խիստ ցամաքային կլիմայ: Ամառը ցամաքը խիստ տաքանում է և շոգերը հասնում են մինչև 40° և 50° , իսկ ձմեռը այնչափ ցրտում է, որ 30° և մինչև իսկ 40° սառնամանիքներ են լինում:

Միայն Մեքսիկայի տաք ծոցի ափերին սակաւ են լինում սառնամանիքներ. թէպէտ երբեմն ձմեռը այնտեղ ձիւն գալիս է, բայց իսկոյն եթ հալւում է՝ հէնց որ ծոցից քամի է փչում:

Մեքսիկայի ծոցը մեծ ազդեցութիւն ունի Հիւս. Ամերիկայի կլիմայի վրայ. այսինքն՝ զարնանը և ամառը, երբ ցամաքը աւելի է տաքացած լինում քան ծովը, այդ ծոցից փչում են խոնաւաբեր քամիներ, որոնք մթնոլորտային առատ տեղումներ են թափում Հիւս. Ամերիկայի ամբողջ արեւելեան կիսում:

Մեքսիկայի ծոցից է սկսւում երկրագնդի ամենաուժեղ տաք հոսանքը, որ Գոլֆշտրոմ է կոչւում. նա տաքացնում է Ֆլորիդան և տափերը. երկրագնդի այս մասի համար նա շատ աւելի մեծ նշանակութիւն ունի, քան Ամերիկայի համար:

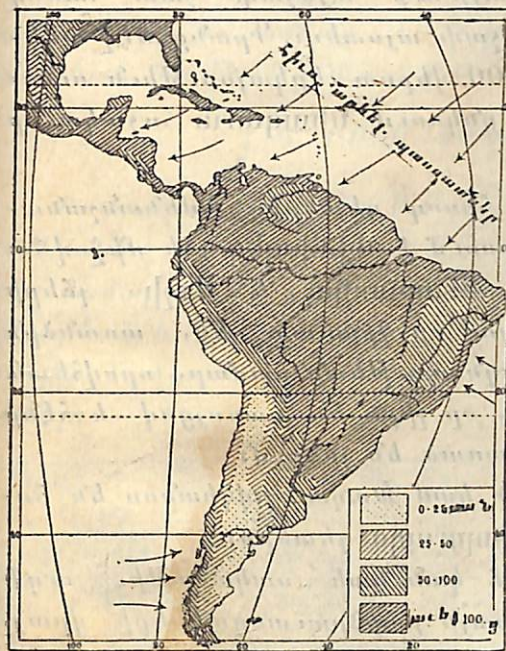
Ոչ մի աշխարհամասում բեռնային և արեւադարձային ծովերը մասը սառուցով ծածկուած Հուդզոնի ծոցից մինչև Մեքսիկայի տաք քամիները արագօրէն տարածում են տաքութիւն կամ ցրտութիւն, իրկայի եղանակը այնպէս փոփոխական է, ինչպէս և ոչ մի տեղ երկրագնդի վրայ:

Ձմեռը և զարնանը այնտեղ մէկ օրուայ մէջ եղանակը 20° -ով բարձրանում կամ ցածրանում է. այսօր, օրինակ, 10° սառնամանիք է, վաղը՝ 10° տաք, և կամ ընդհակառակը: ¹⁾

Կենդանական Ամերիկայի և Հար. Ամերիկայի մեծ մասի կլիման արեւադարձային է: Ամբողջ տարին այնտեղ շատ տաք է լինում. յունուարը համարեա ոչնչով չէ զանազանւում յուլիսից: Անձրե շատ է գալիս, որ բերում են գլխաւորապէս հիւսիս-արեւելեան պասսատները: Այս քամիները փչում

¹⁾ Կորդիլերների արեւելեան ստորոտներում մի անգամ 5 րոպէի ընթացքում եղանակը իջաւ 20° , իսկ մէկ օր յետոյ՝ 40° :

են ամբողջ տարին անընդհատ: Անցնելով Ատլանտեան ովկիանոսի ամենատաք մասով, նրանք խիստ լցւում են խոնաւութեամբ և բերում թափում են Կենդրոնական և Հար. Ամերիկայի կղզիների և մայր ցամաքի վրայ: Յատկապէս շատ անձրևներ են գալիս Ամազոն գետի ջրաբաշխում:

Նկ. 70. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Հար. Ամերիկայում:

ժառանգում է Ատլանտեան ովկիանոսը: Մեծ ովկիանոսից Ամերիկան կտրուած է Կորդիլերներով, բացի գլանից՝ նրա արեւմտեան ափերի երկայնութեամբ անցնում են ցուրտ հոսանքներ, որոնք քիչ գոլորշիներ են տալիս:

5. ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ

Ամերիկայի գետերը աչքի են ընկնում իրենց ջրառատութեամբ: Նրանք մեծ մասով հոսում են դէպի Հիւսիսային Սառուցեալ և Ատլանտեան ովկիանոսները: Միասիսիպի. — Հիւս. Ամերիկայի ամենամեծ գետն է՝

Միսսուրի, Օհայո և ուրիշ վտակներով: Եթէ Միսսուրին հետը հաշուենք՝ Միսսիսիպին կլինի ամենաերկայն գետը երկրագնդի վրայ (մոտ 7,000 վերստ): Զրառատ է նաև Ս. Լաւրենսիոսի գետը, որ հոսում է Ամերիկայի հեռեկան շշանաւոր լճերով—Վերին, Հուրոն, Միչիգան, էրի և Օնտարիո: Երկրագնդի վրայ ոչ մի վայր չկայ, ուր այնչափ շատ համով ջուր ունեցող լճեր լինեն, որչափ այստեղ: Դրանց մէջ ամենամեծն է Վերին լիճը, որ 600 վերստ երկայնութիւն ունի: Էրի և Օնտարիո լճերի մէջ է ընկնում Նիագարա հոսակաւոր ջրվէժը:

Հիւսիսային թեքուածքով հոսող գետերից ամենանշանաւորներն են.—Նելսոն (որ հոսում է Վինիպեգ լճի միջով) և Մեկենգի (որ հոսում է Ասաբաուկա և Արջի լճերի միջով: Այս գետերը, չնայելով որ ջրառատ են, առանձին նշանակութիւն չունեն նաւագնացութեան համար, որովհետեւ թափւում են այնպիսի ծովեր, որ լիքն են սառոյցով և հէնց իրենք էլ երկար ժամանակ սառած են լինում:

Դէպի արեւմուտք, Մեծ կամ Խաղաղ ովկիանոս են հոսում Իւկոն, Կոլումբիա, և Կոլորադո գետերը:

Հիւսիսային Ամերիկայում կան նաև սակաւաթիւ աղի լճեր, որոնք գտնւում են միայն բարձրաւանդակների վրայ, ամենանշանաւորն է՝ Մեծ Աղի լիւնը:

Հարաւային Ամերիկայի ամենամեծ գետն է՝ Ամազոն: Իր երկայնութեանը նայելով (5 1/2 հազ. վ.) նա յետ է մնում Միսսիսիպի և Նելոս գետերից, իսկ ջրառատութեամբ առաջին գետն է երկրագնդի վրայ: Նա ունի 15 այնպիսի մեծ վտակներ, ինչպէս են Վոլգա, Դոն, Դնէպր գետերը: Այդ վտակներից նշանաւոր են՝ Մադէյրա, Ռիո-Նեգրո և ուրիշները,—որոնք նաւագնաց են համարեա մինչև իրենց աւունքները: Ինքը Ամազոնը նաւագնաց է մինչև Կորդիլերների ստորոտները: Իր ստորին հոսանքում Ամազոնը այնչափ խոր է և լայն, որ ծովային մակընթացութիւնը հասնում է մինչև 1,000 վերստ վեր նրա հոսանքով:

Հարաւային Ամերիկայի երկրորդ ամենաերկայն գետն է՝

Պարանա, որ սկսւում է Բրազիլիայի լեռների հարաւ-արեւելան ստորոտներից: Նրա գետաբերանը կոչւում է Լա-Պլատա, որ ներկայացնում է ծովային ծոց: Նրա նշանաւոր վտակներն են՝ Պարագվայ և Ուրուգվայ:

Հարաւային Ամերիկայի երրորդ մեծ գետն է՝ Օրինոկո (հիւսիսում), որ ծովը թափուելիս դելտայ է կազմում: Բոլոր այս գետերը նաւագնաց են իրենց հոսանքի մեծ մասում, որովհետեւ հարթութիւններով են հոսում:

6. ԲՈՒՍԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Բուսական աշխարհը Ամերիկայում աւելի փարթամ է, քան ուր է ուրիշ աշխարհամասում: Անապատներ այնտեղ համարեա թէ չկան. նրա տափաստաններն էլ այնչափ ընդարձակ և չոր չեն, ինչպէս Ասիայում: Ամերիկայի կէսից աւելին ծածկուած է խիտ անտառներով. կան նաև տունդրաներ:

Նկ. 71. Բուսականութեան տարածումը Հիւս. Ամերիկայում:

Տունդրաները տարածւում են բևեռային կղզիների վրայ և Սառուցեալ ովկիանոսի ափերքում. տունդրաների բուսականութիւնն էլ բաղկացած է մամուռներից, հատապտուղ բոյսերից, և այլն: Տունդրաներից հարաւ (տես նկարը) Հիւս. Ամերիկայում տարածւում են խիտ և ընդարձակ անտառներ, նման Սիբիրի տայգային, միայն թէ աւելի բազմազան: Այդտեղ աճում են բազմաթիւ ծառեր, որ չկան Հին Աշխարհում (այնտեղ հաշւում են օրինակ մայրի ծառի 40 զանազան տեսակներ, կաղնու 80 տեսակ, և

այլն): Շատ ծառեր ահագին բարձրութիւն ունեն. Մեծ ովկիանոսի ափերին աճում են բուսական թագաւորութեան այնպիսի հսկայ ծառեր, ինչպէս են օրինակ մամոնտի ծառը, որ 60 սաժէն բարձրութեան է հասնում: Մեքսիկայի ծոցի ափերին աճում են մշտադալար ծառեր և արմաւենիներ:

Նկ. 72. Մամոնտի ծառ:

են արեւադարձային խիտ անտառներով: Ամազոնի ամբողջ դաշտավայրի վրայ աճում են արեւադարձային անտառներ, որ սելվասներ են կոչւում. նրանք բոլորը միասին կազմում են մի հսկայական (Եւրոպական Ռուսաստանի մեծութեամբ), շատ խիտ անտառ, որ ամենափարթամն է ամ-

հիւս. Ամերիկայի չոր մասերում (տես նկարը) գտնւում են բաւական ընդարձակ տափաստաններ, որոնք կոչւում են այստեղ պրերիեր: Գարնանը և ամառը պրերիերը ծածկուած են լինում հիւթառատ կանաչ խոտով. չորանում են նրանք միայն ամառուայ վերջը և աշնանը, և այն ժամանակ պրերիերը կանաչ գոյնը փոխելով դառնում են սպիւկգոյն-դեղին: Քիչ տեղերում միայն պրերիերը անապատի կերպարանք ունեն:

Ամբողջ Կենդրոնական Ամերիկան և Հար. Ամերիկայի կէսը ծածկուած

բողջ երկրագնդի վրայ: Այդտեղի ծառերը շատ բարձր են, աճում են այնչափ խիտ և այնպէս խճճուած են լիանոսներով, որ ճանապարհորդութիւնը այդ անտառներում հնարաւոր է միայն գետափերով: Սելվասներում ծառերի բազմազանութիւնը շատ մեծ է. այնտեղ աճում են այնպիսի արժէքաւոր ծառեր, ինչպէս են՝ կակաօ, քինա, կարմիր ծառ և այլն:

Նկ. 73. Բուսականութեան տարածումը Հար. Ամերիկայում:

Հար. Ամերիկայի աւելի չոր տեղերում, օր. Օրինոկո, Պարանա և Պարագվայ գետերի մօտ գտնւում են արեւադարձային տափաստաններ, որոնք տաւրայ խոնաւ (ամառը) կիսում ծածկւում են խոտով, իսկ ձմեռուայ երաշտների ժամանակ՝ չո-

րանում, այլւում են:

Այժեղջեր արեւադարձից հարաւ սաւանները աստիճանաբար բարեխառն գոտու տափաստանների են փոխւում, որոնք Հար. Ամերիկայում պամպասներ են կոչւում:

Ամերիկայից են ծագում մարդու համար օգտակար մի քանի բոյսեր: Մնդերի լանջերում է գտնւում կարտոֆիլի հայրենիքը, որը Ամերիկայի գիւտից յետոյ փոխադրուեց նաև միւս աշխարհամասերը, որ և այժմ մշակւում է երկրագնդի համարեա բոլոր կողմերում. համարեա նոյնչափ տարածուել է նաև եգիպտացորենի գործածութիւնը, որ ծագել է Կենդրոնական Ամերիկայից: Ամերիկայից են ծագում նաև քինայի ծառը, կակաօն, ծխախոտը և ուրիշ բոյսեր:

Եւրոպացիներն էլ Ամերիկա են փոխադրել Հին Աշխարհի բոլոր նշանաւոր մշակովի բոյսերը—ցորեն, բրինձ, շաքարեղէգ, սուրճի ծառ և այլն, որոնք բոլորն էլ Ամերիկայի հողում աւելի լաւ են աճում, քան Հին աշխարհում:

7. ԿԵՆԴԱՆԱԿԱՆ ՍՇՆԱՐՀԸ

Ամերիկայի կենդանական աշխարհը այնչափ հարուստ է, ինչպես բուսականը: Նրա հիւսիսում ապրում են նոյն այն կենդանիները, որ կան Ասիայի և Եւրոպայի հիւսիսում. բայց բանի դէպի հարաւ է գնում,

այնչափ էլ Ամերիկայի կենդանիները տարբերւում են չին Աշխարհի կենդանիներից: Ամերիկայի տունդրաներում ապրում են հիւսիսային եղջերու, բեւեռային աղուէս, սպիտակ կաքաւ: Մնտառներում ապրում են — սկիւռ, աղուէս, գայլ, արջ և ուրիշ աղուամազ գազաններ:

Մեծ լճերից հարաւ, որտեղ ազգաբնակիւթիւնը բաւական խիտ է և անտառները աւելի սաւառ, այնտեղ վայրենի գազանները համարեա ոչնչացրուած են:

Պրերիերում մինչև վերջերը թափառում էին վայրի եզների՝ բիսոնների ահագին հօտեր. 50

Նկ. 74. Հիւս. Ամերիկայի շրջանի կենդանիներ:

տարի սրանից առաջ հաշւում էին այնտեղ մի քանի միլիոն բիսոն, իսկ այժմ նրանք համարեա ոչնչացրուած են և դեռ մնում են միայն մի քանի տեղերում, որտեղ արգելուած է նրանց որսալը:

Հարաւային Ամերիկայում բազմաթիւ են այնպիսի կեն-

դանիներ, որոնք իրենց տեսքով շատ են ջոկոււմ մնացած աշխարհամասերի կենդանիներից. այդպէս են օրինակ՝ յամ-

Նկ. 75. Հար. Ամերիկայի շրջանի կենդանիներ:

բուկները, մրջնակները և զրահակիրները: Ամերիկայի գիշատիչ կենդանիները (օր. եագուա) շատ աւելի քիչ են և թոյլ, քան Հին Աշխարհի գիշատիչները — առիւծը և վագրը:

Ամբողջ Ամերիկայում ամենից հարուստ է սելվասների կենդանական աշխարհը: Այնտեղ կան այնչափ շատ կապիկ-

ներ, որչափ և ոչ մի տեղ: Աշխարհիս վրայ ոչ մի տեղ այնչափ թռչուններ (թռ-թակ, կոնգոր, կոլիբրի) չկան որչափ սելվասներում: Ամեն քայլափոխում հանդիպում են

նկ. 76. Հար. Ամերիկայի շրջանի կենդանիներ: թռչունաւոր և ոչ-թռչունաւոր օձեր—թէ շրում, թէ ցամաքում և թէ ծառերի ճղների վրայ: Բարձրաւանդակներում և կորդիլլերների լանջերում արածում են լամաներ: Պամպաներում պատահում են ջայլամների երամաներ:

Ընտանի կենդանիներ Ամերիկայում, մինչև եւրոպացիների այնտեղ հաստատուելը, համարեա թէ ամենեւին չկային. միայն տունդրաներում մարդուն ծառայում էր շունը, իսկ Հար. Ամերիկայի բարձրաւանդակներում լաման: Եւրոպացիները Ամերիկա փոխադրեցին ձի, խոշոր եղջիւրա-

ւոր անասուններ և ուրիշ նշանաւոր ընտանի կենդանիներ, որոնցից այժմ Ամերիկայում հարիւրաւոր միլիոններ կան:

8. ԱԶԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ամերիկայի բնակիչների թիւն է մօտ 150 միլիոն. ամեն մի քառակուսի վերստի վրայ այնտեղ գալիս է միջին հաշուով ընդամենը 4 հոգի (քանի՞ անգամ աւելի պակաս, քան Ասիայում):

Ամենից աւելի պակաս բնակուած են բեռնային կղզիները և Սառուցեալ ովկիանոսի ափերը: Այնտեղ ապրում են սակաւաթիւ էսկիմոսներ—իբնց խղճուկ խրճիթներում և պարապում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ:

Սակաւ են բնակուած նաև խիտ անտառները,— տարածուած հուդզոնի ծոցի, Մեկենզի և Իւկոն գետերի ափերում: Երկրագործութիւնը այնտեղ ցրտութեան պատճառով անհնար է, իսկ անտառներում թափառում են միայն վայրենի որսորդ-հնդիկները:

Միսսիսիպի գետի աւազանը, Մեծ լճերի և Ատլանտեան ովկիանոսի ափերը բնակուած են խիտ, որովհետև այնտեղ կլիման տաք է և խոնավ, իսկ հողը՝ արդաւանդ: Այդտեղ է ապրում Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակչութեան համարեա կէսը:

Բաւական խիտ է բնակուած նաև Կենդրոնական Ամերիկան, մանաւանդ վեստ-ինդիան, որտեղ արեւդարձային անտառները արդէն շատ են մաքրուել և մշակովի, պտղաբեր դաշտեր դարձրուել:

Հարաւային Ամերիկայի ընդարձակ տարածութիւնները բնակուած են դարեւոր, հին անտառներով, որոնց մարդու ձեռք համարեա չէ կպած. այդ պատճառով էլ Հար. Ամերիկան բաւական ուսուր է բնակուած:

Ամերիկայի ամբողջ ազգաբնակչութեան երկու-երրորդ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին, որ եւրոպացի գաղթականների սերունդներից է բաղկացած: Հիւս. Ամերիկայի լայն լեռները և գլխաւորապէս անգլիացիներ, իրլանդացի-

Այս կղզիների վրայ և Գրենլանդիայի ծայրերում ապրում են էսկիմոսները, որոնց միակ ընտանի կենդանին լծկան շունն է։ Նրանց գլխաւոր զբաղմունքն է որսորդութիւնը և ձկնորսութիւնը։ Որսում են՝ հիւսիսային եղջերուներ, սպիտակ արջեր, փոկեր, ծովացուլեր, և այլն։ Ուրիշ խոշոր ծովային կենդանիներ, ինչպէս օր. կետը, չկան այնտեղ, որովհետեւ արդէն ոչնչացրւած են եւրոպացիների ձեռքով։

էսկիմոսները ապրում են խրճիթներում, ծառ չլինելու պատճառով, շինում են քարից և հողից, իսկ երբեմն նոյն իսկ սառցակոշտերից։ Էսկիմոսների թիւը մօտ 10,000 է։

Թէպէտ Գրենլանդիան և հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են եւրոպացիներին, բայց շատ քիչ եւրոպացի է գնում այնտեղ։ Գրենլանդիան պատկանում է դանիացիներին, որոնց թիւը այնտեղ հազիւ 300 է։ հիւսիս-ամերիկեան կղզիները պատկանում են անգլիացիներին։

Գրենլանդիայի ափերն են գալիս ամեն ամառ մի քանի շոգեշաւեր (Եւրոպայից) բերում են պոստ և բռնած են լինում ցորենով, շաքարով և ուրիշ ապրանքներով, որ եւրոպացիները ծախում են էսկիմոսներին և առնում նրանցից մորթի, ձուկ և այլն։

Գրենլանդիայի էսկիմոսները եւրոպացիներից ընդունել են քրիստոնէութիւնը և նրանցից են սովորել գրագիտութիւն։ Նրանց մի գիւղում (Ուպեքիվիկ) կայ նոյն իսկ տպարան, որտեղ տպագրւում են էսկիմոսների լրագրները և հանդէսները։

10. ԿԱՆԱԴԱՅԱՆ ԵՒ ԱՆԵՍՏԿԱ

Կանադան և Այնասկան բռնում են Ամերիկայի ամբողջ հիւսիսային, ցուրտ մասը։ Սառուցեալ ովկիանոսի և նոյն իսկ Լաբրադորի ափերում գտնւում են տունդրաներ. իսկ միացած Կանադան համարեա ամբողջովին ծածկուած է փշատերև և տերևոտ ծառերի անտառներով, որոնք հարուստ են աղուամազ գազաններով։ Այդ անտառները անյարմար են մարդկային բնակութեան համար։ Կլիման այնտեղ շատ խիստ է (նման Սիբիրի կլիմային), այնպէս որ երկրագործութիւնը

հնարաւոր է Կանադայի միայն հարաւային մասում—սկսած Ս. Լաւրենցիոսի ծոցից՝ արեւելքում, մինչև Վանկուվեր կղզին՝ արեւմուտքում։ Բայց նոյն իսկ այս շերտում հողը մեծ մասով քարքարոտ է և մշակութեան համար անյարմար։ Այնասկայում երկրագործութիւնը միանգամայն անհնար է։ Կանադայի և Այնասկայի սարերը հարուստ են արծաթով և ոսկով, բայց ձեռք բերելը դժուար է—դճրձեալ կլիմայի խստութեան պատճառով։

Կանադայի բնակիչների թիւն է ընդամենը 6 միլիոն։

Տունդրաներում ապրում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ պարապող էսկիմոսները (ինչպէս բեեռային կղզիների վրայ)։ Մեկենգի և Նելսոն գետերի տազանում տարածուած խիտ անտառներում թափառում են վայրենի հնդիկները, որոնք աղուամազ գազաններ որսալով են պարապում։

Հնդիկները վիճակը Կանադայում այնչափ վատ չէ, ինչպէս Ամերիկայի ուրիշ շատ վայրերում, որտեղ նրանց մեծ մասը ոչնչացրւած է։ Կանադայում բնակութիւն են հաստատել եւրոպացիները՝ դանդաղօրէն, իսկ հնդիկներն էլ հետզհետէ դիմել են դէպի անտառների խորքերը, աւելի լաւ տարածութիւնները սպիտակներին թողնելով։ շատ հնդիկներ նոյն իսկ մնացել են իրենց տեղերում և այժմ վաւում են նստակեաց կեանք, զբաղւում են երկրագործութեամբ և նոյն իսկ իրենց երեսմաներին ուսումնարան են ուղարկում։

Կանադայի հարաւային մասում, առանձնապէս Մեծ լճերի և Ս. Լաւրենտիոս գետի ափերում, ապրում են եւրոպայից գաղթածները, որոնք և կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը։

Ամենից շատ գաղթել են Կանադա անգլիացիները, այդ պատճառով էլ անգլիներէնը Կանադայում տիրապետող լեզու է դարձել։ Սակայն ամենից վաղ այնտեղ գաղթել սկսեցին ֆրանսիացիները, որոնք կազմում են Կանադայի ազգաբնակչութեան $\frac{1}{3}$ մասը և պահպանել են իրենց լեզուն։

Կանադացիների գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը և անասնապահութիւնը։ Իրենց գաղութներում նրանք ցանում են գլխաւորապէս ցորեն, գարի և յաճար։ Մեծ լճերի ափերին կանադացիները մշակում են նաև

պտղատու ծառերի այգիներ: Հուրոն, էրի և Օնտարիօ լճերի մէջ ընկած թերակղզին ներկայացնում է մի իսկական այգի կանադայում. այնտեղ հասնում է նոյն իսկ խաղող. բայց առանձնապէս լաւ աճում է խնձորենին:

Անասուններից պահւում են գլխաւորապէս կաթնատուները, որոնց կաթից պատրաստում են շատ լւղ ու պանիր:

Կանադացիների համար մեծ նշանակութիւն ունի նաև անտառաբուծութիւնը: Զմեռը կտրտում են անտառը, իսկ գարնանը փոխադրում գետերով կամ երկաթուղիներով: Կանադացիները նաև որսում են շատ ձուկ, մանաւանդ Նիւֆաունդլենդում:

Կանադացիները շատ զարգացած և ձեռնարկող ժողովուրդ են: Նրանք հիմնել են բազմաթիւ գաղութներ—ստորին, միջնակարգ և բարձրագոյն տիպերի¹⁾. անգլադէտ մարդ նրանց մէջ շատ քիչ կայ: Նրանք շինել են նաև շատ երկաթուղիներ: Նշանաւոր է «Սաղաղովկիանոսեան» երկաթուղին, որ տարածւում է Հալիֆաքս նաւահանգստից (Սալանտեան ովկիանոսի ափին) մինչև Վանկուվեր նաւահանգիստը (գտնւում է մայր ցամաքի վրայ, Վանկուվեր կղզու գիմաց):

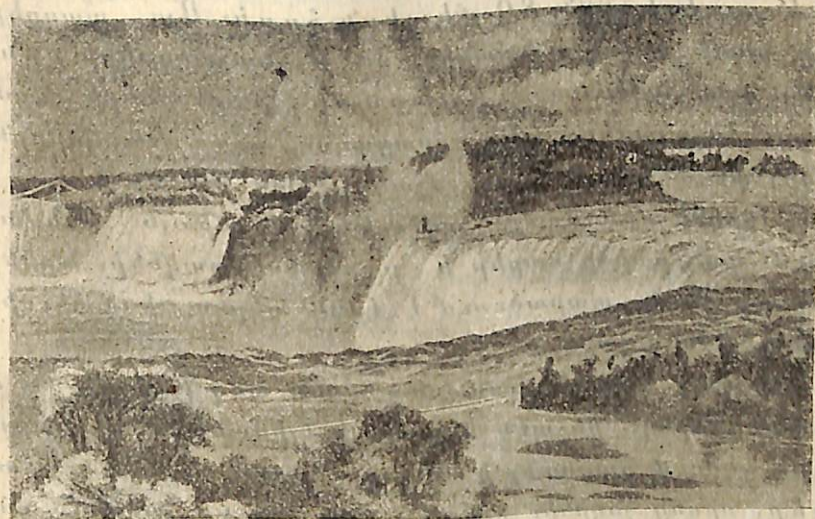
Մեծ նշանակութիւն ունեն նաև ջրային ճանապարհները—Մեծ լճերի և Ս. Լաւրենտիոս գետերով: Ջրային ճանապարհը մի քանի տեղ կտրւում է. օրինակ՝ էրի և Օնտարիօ լճերի մէջ, Կանադայի և Միացեալ Նահանգների սահմանում, գտնւում է Նիագարայի հսկայական ջրվեժը մօտ 25 սաժէն բարձրութեամբ:

Կանադայի ամենամեծ քաղաքն է Մոնրէալ (250 հազ. բն.), Ս. Լաւրենտիոս գետի ափին. նշանաւոր է իր առևտրով եւրոպայի հետ: Կանադայի արտահանութեան գլխաւոր առարկաներն են՝ փայտ, անասուններ, իւղ, պանիր և հաց. քիչ չեն արտահանում նաև աղւումազ գազանների մորթիներ:

Կանադան Անգլիայի գաղութ է. նրա կառավարութեան գլուխ կանգնած է անգլիական ընդհանուր նահան-

¹⁾ Կանադան ունի 16 համայնարան:

դապետը, որ նշանակւում է Անգլիայի թագաւորի կողմից: Իսկ Կանադայի օրէնքները հրատարակւում են երկրի պար-

Նկ. 77. Նիագարայի ջրվեժը:

լամենտի կողմից, որ բաղկացած է ժողովրդական ընտրելուներից և գտնւում է Օսսաւա քաղաքում:

Ալեքսկա մեծ թերակղզին, նրանից հարաւ ընկած Նովաթինեայ նեղ շերտով միասին, պատկանում է Միացեալ Նահանգներին: Առաջ Ալեքսկան պատկանում էր քուսներին, որ յետոյ ծախեցին ամերիկացիներին: Ալեքսկան երեք անգամ մեծ է Կովկասից, բայց համարեա թէ անմարդաբնակ է: Վերջին տարիները Ալեքսկայում գտնուել են ոսկու հարուստ հանքեր, այդ պատճառով էլ այնտեղ սկսեցին զիմել շատերը, որոնք շուտ հարստանալ էին ցանկանում:

11. ՄԻԱՅՆԱՆՆԱԿՆԵՐ

Միացեալ Նահանգները ամենամեծ պետութիւնն է Ամերիկայում և չորրորդը՝ երկրագնդի վրայ: Իր տարածութեամբ (Ալեքսկայի հետ) այդ երկիրը երկու անգամ մեծ է Եւրոպական Ռուսաստանից և համարեա հաւանար է Եւրոպային: Թէ.

պէտ նա (չհաշուած Ալեասկան) փոքր է Կանադայից, բայց բնակիչների թուով 14 անգամ աւելի է սրանից—այնտեղ ապրում են աւելի քան 80 միլիոն հոգի: Այդ տարբերութիւնը առաջ է գալիս նրանից, որ Մ.-Նահանգների բնութիւնը շատ հարուստ է և յարմար՝ գաղթողների համար: Մ.-Ն.-ի հողը ամեն տեղ (բացառութեամբ Կորդիլլերների շրջանի) փխրուն է, յարմար մշակութեան համար և արգաւանդ: Երկրի մեծ մասը հարթութիւն է. միայն արեւմտեան մասում կան բարձր սարեր և բարձրաւանդակներ, արեւելքից արեւմուտք Մ.-Ն. տարածւում է 4,600 վերստ, իսկ հիւսիսից հարաւ՝ 1,300 վերստ:

Կլիման տաք է, համարեա ամեն տեղ խոնարհ և այնպէս առողջարար, ինչպէս Եւրոպայի կլիման: Մ.-Ն.-ի արեւելեան կէսում գարնանը և ամառը տեղում են առատ անձրեւներ, որոնց շնորհիւ այնտեղ շատ լաւ են աճում զանազան հացահատիկներ, բամբակ և ուրիշ կարեւոր բոյսեր:

Հսկայական հարստութիւններ կան թաղուած նաեւ երկրի ծոցում: Միսսիսիպի գետի և նրա վտակների աւազանում շատ տեղ ընկած են քարածուխի հանքեր: Ալլեգանները հարուստ են երկաթով և նաւթով, իսկ ժայռոտ լեռները՝ Սիերա-Նեւադան և Կասկադեան լեռները՝ ոսկով, արծաթով, պղնձով և ուրիշ մետաղներով:

Այս բոլոր հարստութիւնները մշակւում են Մ.-Նահանգներում առանց դժուարութեան, շնորհիւ հաղորդակցութեան բնական ընտիր ճանապարհների, մանաւանդ արեւելքում: Միսսիսիպի գետը և նրա բազմաթիւ վտակները—Օհայօ, Միսսուրի և ուրիշները—նաւագնաց են համարեա իրենց ամբողջ ընթացքում: Նաւագնաց են նաեւ Ատլանտեան ովկիանոս հոսող գետերը, որոնք թէպէտ երկայն չեն. օրինակ՝ Հուդզոն գետը: Հաղորդակցութեան առաջնակարգ ճանապարհներ են նաեւ Մեծ լճերը, որոնք այժմ ջրանցքներով միացած են Հուդզոն գետի և Միսսիսիպիի վտակներին հետ: Վերջապէս Մ.-Նահանգները թէ արեւելքից և թէ արեւմուտքից ողողւում են չսառչող ովկիանոսներով և ունեն բազմաթիւ

ընտիր նաւահանգիստներ, որոնք ամբողջ տարին բաց են՝ Եւրոպայի, Ասիայի և ուրիշ աշխարհամասերի հետ ունեցող հաղորդակցութեան համար:

Բնական հարստութիւնները, լաւ կլիման, հաղորդակցութեան ընտիր ճանապարհները,—այս բոլորը վաղուց արգէն գրաւել սկսեցին Եւրոպացի գաղթականներին դէպի Մ.-Նահանգներ: Ամենից շատ գաղթեցին անգլիացիները, ռուսի և անգլիական լեզուն այնտեղ տիրապետող դարձաւ: Մնացած բոլոր եւրոպացիները—իւլանդացիները, գերմանացիները, իտալացիները, ֆրանսիացիները և այլն, խառնուեցին անգլիացիների հետ և ընդունեցին ոչ միայն

Նկ. 78. Նահլի:

նրանց լեզուն, այլ նաեւ կենցաղավարութեան եղանակն ու սովորութիւնները: Այսպէս ահա Ամերիկայում առաջ եկաւ մի նոր ժողովուրդ, որ իրեն ամերիկացի է կոչում (իսկ Եւրոպայում նրանց երբեմն «եանկի» էին կոչում՝ գաղթական—անգլիացիների անունով): Այս ժողովուրդը աչքի է ընկնում իր ձեռնարկու ոգով և սիրով դէպի անընդհատ, տենդոտ աշխատանքը: Այս բոլորի շնորհիւ է, որ Մ.-Նահանգները կարճ ժամանակում զօրաւոր պետութիւն դարձաւ և այդ պետութիւնը իր ոյժով և զօրութեամբ յետ չէ մնում երկրաշրջի և ոչ մի պետութիւնից:

Բացի սպիտակ ցեղին պատկանողներից՝ Մ.-Նահանգներում ապրում են նաեւ հնդիկներ և նեգրեր: Հնդիկների թիւը առաջ շատ էր, իսկ այժմ նրանց մեծ մասը ոչնչացւած է. ներկայումս այնտեղ մնացել է ընդամենը 200 հազար հնդիկ: Իսկ նեգրեր Մ.-Նահանգներում բաւական շատ կան,—մօտ 9 միլիոն: Նրանք ապրում են Մ.-Ն.-ի բոլոր մասերում, իսկ խիտ ապրում են միայն հարաւում և հարաւ-արեւելքում, որտեղ կլիման աւելի տաք է և խոնարհ:

Թէպէտ նեգրերը ազատուած են ստրկութիւնից և ունեն քաղա-

քայլիական բոլոր իրաւունքները, բայց և այնպէս սպիտակները արհամարհանքով են վերաբերում նրանց: Տնտեսական կեանքում նեղրեւը բոլորովին ենթարկուած են սպիտակներին—համարեա բոլոր նեղրերն էլ աշխատում են սպիտակներին պատկանող արտերում, գործարաններում, հանքերում և այլն, և կամ երկաթուղիներում ստորին ծառայութիւններ ունեն: Սակաւ կպատահի, որ մի նեղր իր սեփական տնտեսութիւնը ունենայ:

Միացեալ նահանգների ամբողջ արդիւնաբերութիւնը գրտնւում է ամերիկացիների ձեռքում և նրանց շնորհիւ միայն հասել է բարձրագոյն զարգացման: Առաջին տեղը բռնում են երկրագործութիւնը և անասնապահութիւնը: Այնտեղ ուր դեռ ոչ շատ առաջ տարածւում էին խիտ անտառներ և վայրի պրերիեր, ուր արածում էին միայն բիսոնների հօտեր թափառում վայրենի հնդիկներ, — այնտեղ այժմ ամենուրեք ընկնում են անվերջ դաշտեր կամ արածում են ընտանի կենդանիների մեծամեծ հօտեր: Դաշտային աշխատանքները ամերիկացիները կատարում են զանազանատեսակ մեքենաների օգնութեամբ, այդ պատճառով էլ կարճ միջոցում կարողանում են մշակել ընդարձակ տարածութիւններ և հաւաքել առատ հունձ: Միայն եգիպտացորեն ստացւում է Մ.—Նահանգներում այնչափ, որչափ Ռուսաստանում բոլոր հացահատիկները միասին առած: Մշակւում է մեծ քանակութեամբ ցորեն, որ բաւականանում է Մ.—Նահանգների բոլոր բնակիչներին, և բացի դրանից ամեն տարի մի քանի հարիւր միլիոն փութ ուղարկւում է Արեւմտեան Եւրոպա:

Բամբակ Մ.—Նահանգներում ստացւում է աւելի, քան աշխարհի մնացած բոլոր երկրներում և մեծ քանակութեամբ ուղարկւում է արեւմտեան Եւրոպա ու մասամբ Ռուսաստան:

Շատ է զարգացել Մ.—Նահանգներում նաեւ անասնապահութիւնը, մանաւանդ պրերիերում, որոնք ամբողջապէս դեռ չեն մշակուած: Ամենից շատ պահում են խոշոր եղջիւրաւոր կենդանիներ, նաեւ ոչխար և խոզ: Այնչափ շատ միս է ստացւում Մ.—Նահանգներում, որ միլիոնաւոր փթերով ստացրած Արեւմ. Եւրոպա է ուղարկւում ովկիանոսով:

Կորդիլլերներում ամերիկացիները զբաղւում են ոսկու

և արծաթի հանքերի մշակութեամբ: Ոսկու առատութեամբ Մ.—Նահանգների հետ մրցում են Աւստրալիան և հար. Աֆրիկան, իսկ արծաթով միայն Մեքսիկան: Բայց թանկագին մետաղներից աւելի արժէքաւոր են Մ.—Նահանգների համար— երկաթը և քարածուխը. երկաթը նրա համար, որ գործադրւում է ամեն տեսակ մեքենաներ, երկաթուղիներ և շոգեմեքենաներ շինելու. իսկ քարածուխը նրա համար, որ գործադրւում է իբրեւ վառելանիւթ գործարանների շոգեկառքերի համար և այլն: Քարածուխի և երկաթի քանակով Մ.—Նահանգները ներկայումս գերազանցում են բոլոր պետութիւններից, մինչև անպամ Անգլիայից: Վերջապէս՝ ստացւող նաւթի (Ալեգաններում) քանակով Մ.—Նահանգները յետ են մնում միայն Ռուսաստանից:

Մ.—Նահանգներում շատ կանամեն տեսակ գործարաններ:

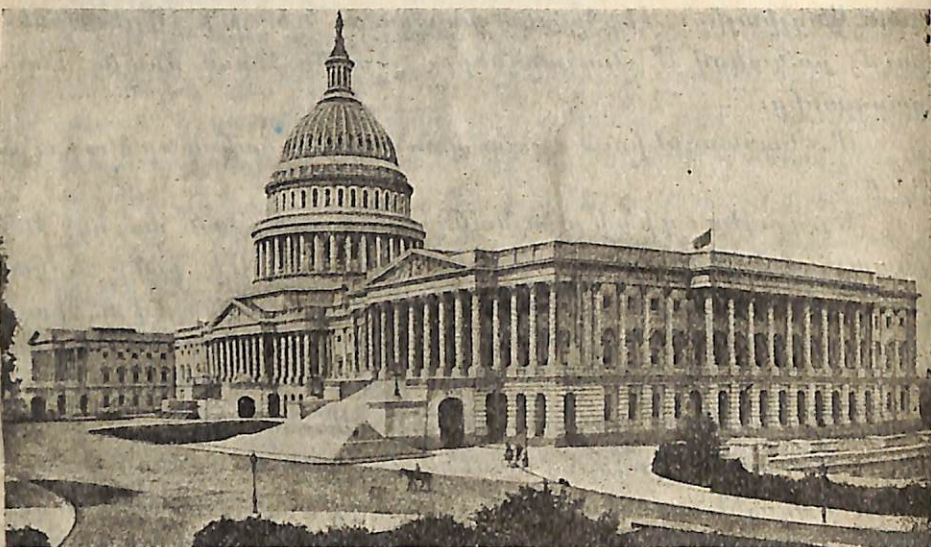
Երկաթուղիներ այնտեղ աւելի կան, քան ամբողջ Եւրոպայում և Ասիայում՝ միասին վերցրած: Մի քանի երկաթուղային գծեր կտրւում անցնում են Կորդիլլերներով ու միացնում Ատլանտեան ովկիանոսի նաւահանգիստները խաղաղ ովկիանոսի նաւահանգստների հետ (այդ գծերը կոչւում են «խաղաղովկիանոսեան» երկաթուղիներ): Մ.—Նահանգների գետերով, լճերով և ծովերով ամեն տեղ լողում են շոգենաւեր: Շնորհիւ արուեստական ջրանցքներ՝ ծովային շոգենաւերը կարողանում են անցնել Ատլանտեան ովկիանոսից մինչև Մեծ լճերը և ապա վերադառնում այնտեղից: Ընդհանրապէս՝ ճանապարհների հազորդակցութիւնը Մ.—Նահանգներում գերազանց է:

Թէպէտ Մ.—Նահանգները բազկացած են 45 հասարակապետութիւններից (շտատներից կամ նահանգներից) և 5 տէրրիտորիաներից (երկրամասերից)¹⁾, բայց նրանք բոլորն էլ կապուած են իրար հետ իբր մի ամբողջութիւն՝

1) «Տէրրիտորիա» կոչւում են այն շրջանները, որոնք շատ սակաւ ազդաբնակութիւն (100 հազ. պահաս) ունեն սեփական կառավարութիւնից զուրկ են. նրանց գործերը վարում են նախագահի կողմից նշանակուած պաշտօնեաները:

շնորհիւ ճանապարհների հաղորդակցութեան, ընդհանուր լեզուի և ընդհանուր կառավարութեան: Մ.-ն.-ի շտատները մեծութեամբ հաւասար չեն իրար: Հիւս.-արևելեան՝ հին շտատները շատ աւելի փոքր են, քան հիւս.-արևմտեան և հարւարեւմ. շտատները: Բոլոր շտատները բաժանուում են 4 խմբերի.—արևելեան, հարաւային, կենդրոնական և արևմտեան:

Բոլոր նահանգների (շտատների) գլուխ կանգնած է հասարակապետութեան նախագահը (որ ընտրուում է 4 տարով) և կոնգրէսսը (որ բաղկացած է ժողովրդական ընտրեալներից):

Նկ. 79. Կոնգրէսսի շէնքը Վաշինգտոնում:

Կոնգրէսսը հրատարակում է օրէնքներ, իսկ նախագահը հոգում է նրանց գործադրութեան վրայ:

Ամեն մի նահանգ կամ պետութիւն (շտատ) ունի իր յատուկ կառավարութիւնը: Ամեն մի նահանգի գլխաւորն էլ ընտրովի նահանգապետ է, որը կառավարում է իր նահանգի ժողովրդական ներկայացուցիչների ձեռքով հրատարակուող օրէնքներով: Այդ բոլոր շտատներն էլ դաշնակցելով միացել և կազմել են Մ.—Նահանգների դաշնակցական (ֆեդերատիվ) հասարակապետութիւնը:

Միացեալ-Նահանգների բոլոր քաղաքացիները ունեն միևնույն իրաւունքները և օրէնքի առաջ բոլորովին հաւասար են: Նոյն իսկ

հասարակապետութեան նախագահը, ծառայութիւնը վերջացնելուց յետոյ, ոչնչով չէ զանազանում մնացած քաղաքացիներից:

Ժողովրդական կրթութեան համար Մ.—Նահանգներում հոգում են ամենքը—կոնգրէսսը, նախագահը, նահանգապետները, զանազան ընկերութիւններ, մասնաւոր անձեր—որոնք ահագին գումարներ են նուիրում այդ նպատակով: Համալսարանների մեծ մասը (որոնց թիւը Մ.—Նահանգներում մօտ 500 է) պահուում է ամերիկացի միլիոնատէրերի նուիրաբերութիւններով: Գրքեր, լրագիրներ, ամսագրներ Մ.—Նահանգներում հրատարակում են անսահման քանակութեամբ:

Մ.—Նահանգների մայրաքաղաքն է՝ Վաշինգտոն, որ գտնուում է Կոլումբիա շրջանում ¹⁾ և միջին մեծութիւն ունեցող մի քաղաք է: Այնտեղ է գտնուում ժողովրդական ներկայացուցչութիւնը (կոնգրէսսը) և ապրում նախագահը:

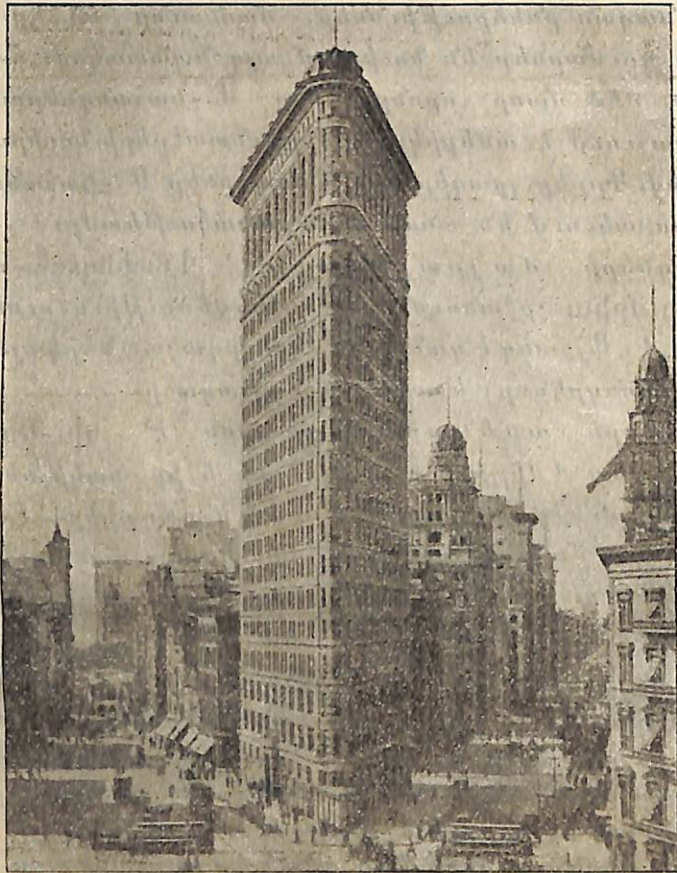
Մ.—Նահանգների ամենամեծ քաղաքն է՝ Նիւ-Եորկ (արևելքում), որ մօտ 4 միլիոն բնակիչ ունի և իր բնակիչների թուով յետ է մնում երկրագնդի միայն մէկ քաղաքից—Լոնդոնից (Սնգլիայի մայրաքաղաքից): Նիւ-Եորկը գտնուում է հուդզոնի գետաբերանում և շատ յարմար նուաճանգիստ է: Նիւ-Եորկի վրայով է կատարում Մ.—Նահանգների ամբողջ արտաքին առևտրի կէսը: Այնտեղ են ցամաք իջնում ամեն տարի մի քանի հարիւր հազար զաղթականներ՝ Եւրոպայից ²⁾:

Նիւ-Եորկի շէնքերը աչքի են ընկնում իրենց հսկայական մեծութեամբ, այնտեղ շատ կան 20 և 30 յարկանի տներ: Փողոցներում նրկատելի է ահագին հաղորդակցութիւն՝ էլեքտրաքարշերով, կառքերով և ոտքով: Փողոցների վերևը սիւների վրայ, շինած է երկաթուղի, որ օրական մօտ 1 միլիոն մարդ է փոխադրում: Հուդզոն գետի և նեղուցների վրայ գցած են հսկայական կամուրջներ և անց են կացրած ստորջրեայ տուններ (ուղիներ):

¹⁾ Այս շրջանը բաժանուած է միւս շտատներից նրա համար, որպէսզի ոչ մի շտատ առիթ չունենայ գերադաս համարելու իրեն, թէ իր սահմաններում է գտնուում պետական մայրաքաղաքը:

²⁾ 1903 թուականին Եւրոպայից Մ.—Ն. գաղթեցին 857,000 հոգի որոնք համարեա բոլորն էլ Նիւ-Եորկում ցամաք իջան: Գաղթականներին դէպի այդ երկիրը գրաւուող բարձր աշխատավարձն է ու ազատ կառավարութիւնը:

Մ.-Նահանգների միւս նշանաւոր նաւահանգիստներն են. — Ստլանտեան ուկլիանոսի ափին (արեւելքում) Ֆիլադելֆիա, Բալթիմոր և Բոստոն։ Մեքսիկայի ծոցի վրայ, Միսսիսիպիի գետաբերանում (հարաւ)՝ Նոր-Օրլեան (երկրագնդի ամենանշանաւոր նաւահանգիստն է՝ բամբակի արտահանութեամբ)։ Մեծ ուկլիանոսի վրայ, արեւմուտքում նշանաւոր է Սան-Ֆրանցիսկո նաւահանգիստը։

Նկ. 80. Բազմաշարի տուն Նիւ-Եորկում։

ներն են. — Չիկագո (Միչիգան լճի ափին), Սին-Լուի (Միսսիսիպիի և Միսսուրիի խառնարանից ոչ հեռու) և Պիսքուեթ (արեւելքում, Օհայո գետի ափին, ամենահարուստ նաւթահանքերի մօտ)։ Չիկագոն գտնւում է 35 երկաթուղային գծերի հանգույցում։ Նա երկրագնդի առաջին քաղաքն է՝ հացատիկների և մսի առևտրով։

100 տարի սրանից առաջ Չիկագոի տեղում գտնւում էր հնդիկների մի փոքրիկ գիւղ, իսկ այժմ Չիկագոն ունի 2 միլիոն բնակիչ։

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԱՄԵՐԻԿԱ

Մայր ցամաքի նեղ մասը, որ տարածւում է Մ.-Նահանգներից հարաւ, նաև նրա արեւելեան կողմը ընկած կղզիները, միասին կոչւում են Կենդրոնական կամ Միջին Ամերիկա։ Նրա մեծ մասը գտնւում է արեւադարձային գօտում։

Կենդրոնական Ամերիկան աւելի շուտ գտնուեց, քան Ամերիկայի միւս մասերը. գտնողներն էին իսպանացիները. սրանք չկարողացան բնիկներին՝ հնդիկներին բնաջինջ անել կամ երկրի խորքերը քշել։ Հնդիկների մեծ մասն այժմ հստակեաց է. նրանք կազմում են տեղական ազգաբնակչութեան գլխաւոր տարրը. նրանցից շատերն էլ խառնուեցին սպիտակների հետ։ 19-րդ դարի սկզբում իսպանական գաղութների մեծ մասը բաժանուեց իսպանիայից և կազմեց անկախ հասարակապետութիւններ։

12. ՄԵՔՍԻԿԱ ԵՒ ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱ

Կենդրոնական Ամերիկայի մեծ մասը բռնւում է Մեքսիկան։ Մեքսիկան հինգ անգամ փոքր է Միացեալ-Նահանգներից, բայց իր մեծութեամբ գերազանցում է բոլոր Եւրոպական պետութիւններին, բացի Ռուսաստանից։

Մեքսիկայի բնութիւնը այնպէս յարմար չէ մարդկային բնակչութեան համար, ինչպէս Մ.-Նահանգների բնութիւնը։ Մեքսիկայի մեծ մասը բարձրաւանդակ է, որ թէ արեւելքից և թէ արեւմուտքից շրջապատուած է Կորդիլլերների լեռնաշղթաներով։ Նրա կլիման չոր է (ինչո՞ւ), բուսականութիւնն էլ բաւական աղքատ։ Այդ բարձրաւանդակը ներկայացնում է անապատ հարթութիւններ — քարքարոտ կամ աւազոտ։ ԿԱԼԻՖՈՐՆԻԱ թերակղզին ևս բաւական չոր է և անապատային, որովհետեւ նրա մօտով ցուրտ հոսանք է անցնում։ Միայն Մեքսիկայի ծոցի ափերին և Իւկատան թերակղզու վրայ շատ անձրև է գալիս և այնտեղ աճում են արևադարձային անտառներ, որոնք սակայն առողջարար չեն, այլ անյարմար մարդկային կեանքի համար։

Կորդիլլերները Մեքսիկայում հարուստ են ոսկով և մանաւանդ արծաթով։ Այս թանկագին մետաղները գլխաւորապէս գրաւեցին գաղթականներին Եւրոպայից դէպի Մեքսիկա —

ամենից շատ՝ իսպանացիներին: Սրանց յետնորդները (որ Ամերիկայում կրէօլ են կոչւում) կազմում են ներկայումս Մեքսիկայի ազգաբնակչության

Նկ. 81. Արքայական արմաւենիներ:

Մեքսիկայի մեծիւնները և հնդիկները իրենց կենցաղավարութեամբ քիչ են տարբերւում կրէօլներից: Նրանք համարեա բոլորն էլ քրիստոնեայ են և խօսում են իսպաներէն: Բնակիչների ընդհանուր թիւն է $13\frac{1}{2}$ միլլիոն:

Կառավարութեան տեսակին նայելով՝ Մեքսիկան հասարակապետութիւն է, Մ.Նախագնների կազմութեան նման: Մայրաքաղաքն է՝ Մեխիկո, որ գտնւում է բարձրաւանդակի վրայ, ձիւնով ծածկուած մի քանի հրաբուխների ստորոտում:

^{1/5} մասը: Նրանց է պատկանում հանքերի մեծ մասը և հողի ամենալաւ բաժինները: Իսկ Մեքսիկայի բնակիչների մեծ մասը կազմում են հնդիկները և մետիսները: Նրանք ըզբաղւում են երկրագործութեամբ, — ցանում են եգիպտացորեն, ցորեն. մեծ քանակութեամբ նրանք մշակում են ագաւա կոչուած բոյսը: Նրա հիւթից պատրաստում են շատ գործածական մի խմիչք, իսկ տերկներից հանած թելերից պարան և խոզանակ են պատրաստում: Մեքսիկայի ծոցի ափերին մշակում են սուրճի և կակաօի ծառեր:

Կենդրոնական Ամերիկայի հարաւային մասում, մայր ցամաքի վրայ, գտնւում են ինքնուրոյն վեց հասարակապետութիւններ. նրանց մէջ ամենանշանաւորն է՝ ՊԱՆԱՄԱՆ համանուն պարանոցի վրայ: Այդ պարանոցի վրայ այժմ փորւմ են մի ջրանցք, որ պիտի միացնէ իրար հետ Ատլանտեան և Խաղաղ ովկիանոսները:

ՎԵՍՏ-ԻՆԴԻԱՆ բաղկացած է՝ Մեծ Անսիլեան (Կուբա, Եւամայկա, Հայիթի և Պոնտրիկո), Փոքր Անսիլեան և Բանամեան կղզիներից:

Մեծ-Անսիլեան կղզիները ցամաքային ծագում ունեն. Փոքր Անսիլեան կղզիները մեծ մասով հրաբխային են, Բանամեան կղզիները՝ կորալակաւ:

Վեստ-Ինդիայի բնութիւնը փարթամ է: Շնորհիւ մշտական տաքութեան և խոնավութեան այնտեղ աճում են տ-

Նկ. 82. Հնդիկ կուլիները չաքարեղէգ են քաղում Եւամայկա կղզու վրայ:

րեադարձային անտառներ: Բայց կլիման առողջարար չէ, — ամենտեղ տարածուած են մալիարիա և դեղին տենդ հիւանդութիւնները: Վեստ-Ինդիայի բնակիչներն են (մօտ 5 միլ.)՝ հնդերեր և մուլատներ, որոնք բոլորն էլ կաթոլիկ քրիստոնեաներ են. բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է երկրագործութիւնը: Յաճր տեղերում մշակում են շաքարեղէգ, բանան, ծխախոտ, իսկ սարերի և բլուրների լանջերին՝ սուրճի և կակաօի ծառեր: Այս բոլորից

Սելվասները մէջ ապրում են ընդամենը հազիւ 600 հազար հոգի. նրանք բոլորն էլ վայրենի-հնդիկներ են, որոնք զբաղւում են որսորդութեամբ և ձկնորսութեամբ:

Սկսած այն ժամանակից, երբ Ամազոն գետով եւրոպական շոգենաւեր են երթեկեղում, այդ գետի ափերին տեղ-տեղ հիմնուել են մուլատները և մետիսները. բնակավայրերը, որոնց գլխաւոր զբաղմունքն է՝ Կաուչուկի (այսինքն ռետին) արդիւնաբերութիւնը: Վերջին ժամանակներս այս արդիւնաբերութեամբ զբաղուել սկսեցին նաև հնդիկները:

Ռետին ստացւում է կաուչուկի ծառի կաթնամասն սպիտակ հիւթից: Այդ հիւթը ստանալու համար արդիւնաբերողը ծառի մէջ փորուածք է անում և այդ տեղում ամրացնում է մի աման, որի մէջ էլ կամաց-կամաց հոսում է հիւթը: Հաւաքած հիւթը արդիւնաբերողը կաթնայի մէջ է հաւաքում և ապա եփ տալիս՝ փայտով խառնելով, որի (փայտի) շուրջն էլ հետզհետէ ռետին է գոյանում:

Ծովային շոգենաւերը Ամազոն գետով վերին մասերն են հասնում,—մինչև Մադէյրայի սկիզբը, բեռնում են ռետին, նաև թանկագին ծառեր. այդ բոլորը նրանք արտահանում են դէպի Եւրոպա և Մ.Նահանգներ: Երկրագնդի վրայ արտահանուող ռետինի մեծ մասը ստացւում է Ամազոնի սելվասներից:

Մարդկային բնակութեան համար աւելի յարմար է Բրազիլիայի հարաւ-արեւելեան, լեռնոտ մասը: Այստեղ այնչափ խոնաւ և այնչափ շոգ չէ, որչափ սելվասներում: Այստեղ էլ կենդրոնացած է Բրազիլիայի ազգաբնակչութեան մեծ մասը, որտեղ և ապրում են ոչ միայն հնդիկներ և մետիսներ, այլ նաև Եւրոպացի գաղթականներ, —գլխաւորապէս պորտուգալացիներ և իտալացիներ:

Սկզբում սպիտակներին այդ տեղ զբաւողը գոյնգոյն աւամասներն էին, որոնցով հարուստ են Բրազիլիայի սարերը, մասամբ նաև ոսկին: Իսկ ներկայումս հարաւ-արեւելեան Բրազիլիայի թէ՛ սպիտակ և թէ՛ գունամորթ բնակիչների գլխաւոր զբաղմունքն է սուրճի, մասամբ նաև շաքարեղէնի, բրնձի, կարտոֆիլի արդիւնաբերութիւնը:

Սուրճի ծառը Բրազիլիա (նաև կենդրոնական Ամերիկա) բերուեց

Եւրոպացիների ձեռքով: Ներկայումս հարաւ-արեւելեան Բրազիլիայի սարերի լանջերը ծածկուած են սուրճի ծառի ընդարձակ տնկարաններով:

Երկրագնդի վրայ արդիւնաբերուող սուրճի կէսից աւելին ստացւում է Բրազիլիայում:

Նկ. 84. Սուրճի հաւաքելը:—Սուրճի ծառերը աճում են ուրիշ աւելի բարձր ծառերի հովանու տակ: Նկարի ձախ կողմում, վերև սուրճի ծառի ճիւղ է՝ ծաղիկներով և պտուղներով:

Պետական կազմին նայելով Բրազիլիան, ինչպէս նաև Ամերիկայի մնացած բոլոր երկրները, հասարակապետութիւն է: Նրա մայրաքաղաքն է Ռիօ-դէ-ժանէյրօ, որ միևնույն ժամանակ նշանաւոր նաւահանգիստ է: Բրազիլիայի ամենաշահաւոր նաւահանգիստը, որտեղից շատ սուրճ է արտահանւում, կոչւում է Սանսոս:

15. ԼԱՊԼԱՏԵԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐ (ԱՐԳԵՆՏԻՆԱ, ՈՒՐՈՒԳՎԱՅ ԵՒ ՊԱՐԱԳՎԱՅ):

Լապլատեան երկրները աւելի չոր և զով կլիմայ ունեն, քան Բրազիլիան: Նրանց հիւսիսում տարածւում են սաւաններ, —նաև արմաւենիներ ու մշտադալար ծառեր: Հարաւային ստում սաւանները աստիճանաբար փոխւում են բարեխառն

գօտու տափաստանները — պամպասները — նրանք ծածկուած են ցածր խոտով, բայց շատ արգաւանդ են և յարմար՝ երկրագործութեան ու անասնապահութեան համար:

Աւելի հարաւում պամպասները փոխուած են ՊԱՏԱԳՈՆԻԱՅԻ չոր և անպտուղ տափաստանները, որոնք ծածկուած են

Նկ. 85. Պատագոնիայի հնդիկներ՝ որսի գնալիս:

միայն շատ սակաւ խոտով և թփերով: Այդ տափաստանները յարմար չեն նոյն իսկ անասնապահութեան համար:

Լապլատեան երկրները առողջարար կլինան պտղաբեր հողը, մանաւանդ պամպասներում, զբաւել շատ գաղթականների Նւրոպայից (գլխաւորապէս իտալացիներ և իտալացիներ): Ներկայումս ազգաբնակչութեան զբաւառը տարբեր բաղադրած է գաղթականներից և մետիսներից: Զուտարիւն կիսափայտերի հնդիկները, որոնք որսորդութեամբ և անասնապահութեամբ են պարապում, ապրում են միայն իւրիպում՝ սաւաններում և հարաւում՝ Պատագոնիայում:

Գաղթականների և մետիսների գլխաւոր զբաղմունքն

անասնապահութիւնը և երկրագործութիւնը, որ ամենից լաւ ծաղկած են պամպասներում: Այնտեղ, ուր դեռ ոչ շատ առաջ թափառում էին վայրերի որսորդ-հնդիկները, այժմ արածեցնում են ահագին հօտերով ոչխարներ, եղջիւրաւ որ խոշոր կենդանիներ և ձիեր: Ընդարձակ տարածութիւններ մշակած են այնտեղ և տալիս են ցորենի և եգիպտացորենի առատ հունձ:

Ամեն տեղ երկաթուղային գծեր են անցկացրած և դիւղեր գցած, որոնք թաղում են մրգատու այգիների կանաչի մէջ:

Կորդիլլերների ստորոտներում, սարերից վար հոսող գետերի հովիտներում, մշակում են խաղողի ընդարձակ այգիներ և շաքարեղէգի տնկարաններ:

Պարագվայ գետի աւազանում սպիտակների և հնդիկների գլխաւոր զբաղմունքը կազմում է տեղական թէյի ծառի տերեւներ հաւաքելը: Թէյի ծառը այդ երկրումը, ամեն տեղ, աճում է վայրի դրուածութեան մէջ: Այդ տերեւներից պատրաստած թէյը կազմում է մետիսների սիրած խմելիքը:

Պետական կազմին նայելով՝ Լապլատեան երկրները բաժանուած են երեք հասարակապետութիւնների — ԱՐԳԵՆՏԻՆԱ, ՈՒՐՈՒԳՎԱՅ և ՊԱՐԱԳՎԱՅ:

Արգենտինայի մայրաքաղաքն է՝ Բուէնոս-Այրէս (մէկ միլ. բնակիչ.): Ուրուգվայի մայրաքաղաքն է՝ Մոնտեւիդէօ: Այս երկու քաղաքներն էլ գտնուած են Լապլասի գետաբերանում և մեծ նաւահանգիստներ են: Այդ քաղաքներից Նւրոպա է արտահանուած շատ մեծ քանակութեամբ ցորեն, բուրդ, միս (սառցրած և աղած), ճարպ, մորթի և այլն:

16. ԿՈՐԴԻԼԵՐԵԱՆ ԵՐԿՐՆԵՐ

Կորդիլլերեան երկրները տարածուած են Պանամայի պաշտոնից մինչև հորն հրաւանդանը և բռնում են Հար. Ամերիկայի համարեա ամբողջ Կորդիլլերները կամ Անդերը: Թէպէտ այդ երկրները ահագին տարածութիւն ունեն, բայց մարդկային կեանքի պայմանները այս երկրներում համարեա ամեն տեղ նոյնն են — ամենայարմար տեղերը ընկած են բարձր հովիտներում և բարձրաւանդակներում,

լեռնաշղթաների մէջ: Այնտեղ կլիման առողջարար է, հողը՝ յարմար երկրագործութեան համար և կան բաւական լաւ արօտատեղիներ անասնապահութեան համար:

Այդ հովիտներից և բարձրաւանդակներից վեր բարձրացող լեռնաշղթաների ծայրերը ծածկուած են ձիւնով, որոնց մէջ կան հանգած և գործող հրաբուխներ: Այդ լեռնագագաթները, իհարկէ, անյարմար են մարդկային բնակութեան համար:

Անյարմար են նմանապէս ծովափերը: Կորդիլլերները հար. լայնութեան 2-րդ և 32-րդ աստիճանների մէջ համարեալ զուրկ են բուսականութիւնից. լերկ ժայռերի մէջ մէկ-մէկ պատահում են միայն թփեր: Ովկիանոսի ափում գտնւում է նոյն իսկ մի անապատ — Ասակամա, որտեղ ամբողջ տասնեակ վերստերի վրայ չի կարելի տեսնել ոչ խոտ և ոչ էլ թուփ:

Սրա գլխաւոր պատճառը օդի չափազանց չոր լինելն է: Այդ էլ առաջ է գալիս նրանից, որ այդ կողմերում ծովափի մօտով անցնում է ցուրտ հոսանք, որ սակաւ գոլորշիներ է տալիս:

Հարաւային լայնութեան 2-րդ աստիճանից հիւսիս ծովափնայ Կորդիլլերները ոռոգւում են լաւ և ծածկուած են արեւադարձային անտառներով: Բայց այդ անտառները առողջարար չեն, ուստի և անյարմար են մարդկային բնակութեան համար: 32-րդ աստիճանից հարաւ ևս ծովափերը լաւ ոռոգւում են և ծածկուած են անտառներով և կանաչ մարգագետիններով: Այստեղ հնարաւոր է թէ երկրագործութիւնը և թէ անասնապահութիւնը. բայց ծովափի շերտը այստեղ շատ նեղ է:

Չնայած այս բոլոր անյարմարութիւններին՝ Կորդիլլերեան երկրներն են գաղթել բաւական շատ եւրոպացիներ (գլխաւորապէս իսպանացիներ): Նրանց այնտեղ գրաւողը եղել են թանկագին մետաղները, որոնցով շատ հարուստ են Կորդիլլերները: Նրանք նուաճեցին այնտեղ ապրող հնդիկներին, խառնուեցին սրանց հետ և այժմ ազգաբնակչութիւնը բաղկացած է գլխաւորապէս մետիսներից և մասամբ միայն սպիտակներից, հնդիկներից (հեռաւոր լեռնոտ մասերում և

չորոյ երկրում), նեգրերից և մուլատներից (խոնաւ ծովափերում, հասարակածից հիւսիս):

Նկ. 86. Փշառերի ծառերի անտառ Չիլիում:

Կորդիլլերեան երկրներում ապրող մետիսների և սպիտակների գլխաւոր զբաղմունքներն են՝ երկրագործութիւնը: Ամենաբարձր վայրերում նրանք ցանում են գարի, ցածր տեղերում կարտոֆիլ (որի հիւրենիքն այնտեղ է) և ցորեն. աւելի ցածրերում՝ եգիպտացորեն: Ամենացած և տաք տեղերում, լեռնային գետակների ափերում, մշակում են շաքարեղէգ, բրինձ և բազմազան մրգատու ծառեր: Հասարակածից հիւսիս ընկնող ծովափերում, բացի դրանից, պատահում են յաճախ նաեւ կակաօի ընդարձակ տնկարաններ:

Կակաօի ծառը այնտեղ անտառներում աճում է նոյն իսկ վայրի դըլթեան մէջ, այն էլ այնչափ առատութեամբ, որ եթէ անտառի բոլոր ծառերը, բացի կակաօից, կտրատեն, մի քանի տարուայ ընթացքում այնտեղ կգոյանայ կակաօի տնկարան:

Առաջները այդ անտառներում պատահում էր մեծ բնակչութեամբ

նաև քինայի ծառ, բայց այժմ համարեա բոլորովին ոչնչացրած է և միայն շատ փոքր քանակութեամբ է մշակուում ¹⁾

Մեծ նշանակութիւն ունի Կորդիլլերեան երկրներում նաև հանքագործութիւնը—արծաթի, ոսկու և մանաւանդ սելիտրայի արդիւնագործութիւնը, որի ամենահարուստ հանքերը գտնուում են Կորդիլլերներէի ամենաչոր տեղերում,—ամենից շատ՝ Ատակամայում: Սելիտրան այդտեղից արտահանուում է դէպի երկրագնդի բոլոր կողմերը:

Կառավարութեան նայելով՝ Կորդիլլերեան երկրները բաժանուում են հինգ հասարակապետութիւններէ—Կոլումբիա, Էկվադոր, Պերու, Բոլիվիա և Չիլի: Ամենանշանաւոր քաղաքը այդ երկրում Չիլիի մայրաքաղաք Սանտիագոն է: Նա միացած է երկաթուղով իր նաւահանգիստ Վալպարայսոյի և Արգենտինայի մայրաքաղաք Բուէնոս-Այրէսի հետ:

Մնացած քաղաքներից նշանաւոր են. — Բոգոտա՝ Կոլումբիայի մայրաքաղաքը, Վիլիսո՝ Էկվադորի մայրաքաղաքը (Վիստակիլ նաւահանգիստով), Լիմա՝ Պերուի մայրաքաղաքը (Վալեաո նաւահանգիստով): Այս բոլոր քաղաքները գտնուում են Կորդիլլերների բարձր տեղերում, որտեղ օդը աւելի առողջարար է, քան ծովափերում:

¹⁾ Երկրագնդի վրայ ստացուող քինան համարեա ամբողջապէս պատրաստուում է Եւրոպայի կողմից:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱ ՄԱՅՐ ՅԱՄԱՔԸ

1. ԴԻՐՔԸ, ՄԵԾՈՒԹԻՒՆԸ, ԱՓԵՐԻ ԳԾԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ՀԵՏԱԶՕՏՈՒՄԸ

Աւստրալիան հինգ աշխարհամասերի թւում ամենափոքրն է—6-րդն է ամենամեծը: Բոլոր աշխարհամասերի մէջ միայն Աւստրալիան է, որ ամբողջապէս հարաւային կիսագնդում է գտնուում: Արեւմտաւոր արեւելք Աւստրալիան տարածուում է 4,000 վերստ, իսկ հիւսիսից հարաւ՝ ամենալայն մասում՝ 3,000 վերստից մի փոքր աւելի:

Աւստրալիան շրջապատուած է ովկիանոսներով.—արեւելքից՝ Մեծ Կամ Խաղաղ, իսկ հարաւից և արեւմտաւորից՝ Հնդկական ովկիանոսով: Աւստրալիայի հիւսիս-արեւմտեան կողմում ընկած է Մալայեան աշխարհագր. որ կարծես մի կամուրջ լինի՝ ձգուած Աւստրալիայի և Ասիայի մէջ: Իսկ մնացած աշխարհամասերից Աւստրալիան շատ հեռու է գտնուում:

Աւստրալիայի ամենահեռաւոր ծայրերն են. հիւսիսում՝ Եոնկ հրաւանդանը, հարաւում՝ Ուիլսոն, արեւմտաւորում՝ Ասիայ, իսկ արեւելքում՝ Բայրոն հրաւանդանը:

Աւստրալիայի ափերը շատ քիչ են կտրուած, ուստի և շատ քիչ ծոցեր և թերակղզիներ կան այնտեղ. միակ նշանաւոր թերակղզին է՝ Եոնկ,—հիւսիսում. այնտեղ է գտնուում նաև Աւստրալիայի նշանաւոր երկու ծոցերից մէկը—Կարպենտարիա. միւս նշանաւոր՝ Աւստրալիական ծոցը գտնուում է հարաւում:

Աւստրալիայի շուրջը գտնուում են բազմաթիւ կղզիներ, որոնք ցրուած են մեծ մասով Մեծ ովկիանոսի մէջ—մայր

ցամաքից հեռու: Միայն երկու մեծ կղզիներ գտնւում են մայր ցամաքին մօտ—Նոր-Գվինեա, որ նրանից բաժանւում է Տոր-բեսի նեղուցով, և Տաւմանիա կղզին, որ բաժանւում է մայր ցամաքից Բասսի նեղուցով:

Աւստրալիան գտնուել է եւրոպացիների ձեռքով մնացած բոլոր աշխարհամասերից յետոյ: Առաջին անգամ Մագելլանը (1521 թ.), աշխարհի շուրջը կատարած ճանապարհորդութեան միջոցին, հանդիպեց Աւստրալիային պատկանող Մարիանեան կղզիներին: Ապա եւրոպացի ծովագնացները գտան Նոր-Գվինէան: Բայց երկար ժամանակ նրանք չէին իմանում արդեօք նա մայր ցամաք է թէ կղզի: Այս հարցը լուծեց 17-րդ դարի սկզբում Իսպանացի Տորրեսը, որն առաջին անգամ անցաւ այժմ իր անունով կոչուող նեղուցը:

Բուն Աւստրալիական մայր ցամաքն էլ գտնուեց 17-րդ դարի սկզբում (Տորրեսից 1 տարի առաջ) Հոլլանդացիների ձեռքով, որոնք և նոր մայր ցամաքը «Նոր Հոլլանդիա» կոչեցին: Հոլլանդացի Տասմանը անցան Աւստրալիայի շուրջը հարաւից և հանդիպեց ճանապարհին մի կղզու, որ իր անունով Տասմանիա կոչուեց: Ընդունելով այդ կղզին իրրէ հարաւային ծայրը մայր ցամաքի՝ Տասմանը աւելի առաջ անցաւ ծովով դէպի արեւելք ու գտաւ Նոր Զելանդիան և ուրիշ շատ կղզիներ Մեծ ովկիանոսում:

Մակայն այս բոլոր գիւտերը երկար ժամանակ եւրոպայում մնում էին անյայտ և 18-րդ դարի վերջում անգլիացի ծովագնաց Ադմիր երկրորդ անգամ գտաւ Աւստրալիան: Անցնելով Սադալ ովկիանոսը, նա գտաւ մայր ցամաքի արեւելեան ափը: Վերջում նա երկու անգամ ևս ճանապարհորդեց Մեծ ովկիանոսով ու գտաւ Նոր-Կալիդոնիա և ուրիշ շատ կղզիներ: Այնուհետև անգլիացիները գաղթել սկսեցին դէպի Աւստրալիա և ուսումնասիրեցին նրա բոլոր ափերը: Միայն ներքին, անապատ տեղերը երկար ժամանակ մնում էին անյայտ. նրանք ուսումնասիրեցին միայն 19-րդ դարում, բայց շատ ճանապարհորդներ ոչընչացան այնտեղ քաղցից:

2. ՄԱԿԵՐԵԻՈՅԹԻ ԿԱԶՄՈՒԹԻՒՆԸ, ԿԼԻՄԱՆ, ԳԵՏԵՐԸ ԵՒ ԼՃԵՐԸ

Մեծ ովկիանոսի ափերի երկայնութեամբ Աւստրալիայում ընկած են լեռնաշղթաներ: Այդ լեռները բարձր չեն. նրանց գագաթներից և ոչ մէկը ծածկուած չէ մշտական ձիւնով: Այդ լեռները ամենից շատ բարձր են հարաւում, որտեղ նը-

րանք կոչւում են Կապոյ լեռներ և Աւստրալիական Ալպեր ¹⁾: Վերջիններիս գագաթը՝ Տաունսէնդ՝ ընդամենը մօտ 2 վերստ բարձրութիւն ունի:

Աւստրալիայի արեւմտեան մասը ներկայացնում է բարձրաւանդակ, բարձրաւանդակի վրայ քիչ վայրերում միայն բարձրանում են ցածրիկ լեռներ:

Այդ բարձրաւանդակի և Աւստրալիական Ալպերի միջի տարածութիւնը կաթսայանման է, որի ամենացածր մասում գտնւում է Էյր լիճը. սրա մակերևոյթը 6 սաժէն ցածր է ովկիանոսի մակերևոյթից:

Աւստրալիայի կլիման տաք է. համարեա կէսը գտնւում է արեւադարձային գօտում, իսկ մնացած մասը—բարեխառն գօտում: Եւ որովհետև Աւստրալիան գտնւում է հարաւային կիսագնդում (իսկ մեր երկիրը՝ հիւսիսային կիսագնդում), ուստի տարուայ եղանակները այնտեղ մերինին հակառակ ժամանակ են ընկնում: Ամենատաք ամիսներն են Աւստրալիայում գեկտեմբեր, յունուար և փետրուար. ամենացուրտ ամիսները՝ յունիս, յուլիս և օգոստոս: Ամառ ժամանակ Աւստրալիայում շատ շոգ է լինում. մանաւանդ շատ տաք է լինում մայր ցամաքի միջին մասում, որտեղ համարեա այնպիսի շոգեր են լինում, ինչպէս Սահարայում: Չմեռը Աւստրալիայում զով է լինում: Սառնամանիքը այնտեղ շատ հազուադէպ բան է, այն էլ արեւադարձից հարաւ. ձիւն գալիս է միայն Կապոյ լեռների և Աւստրալիական Ալպերի գագաթներում:

Տաւմանիա կղզին մի փոքր աւելի ցուրտ է մայր ցամաքից, բայց այնտեղ էլ ամենացուրտ ամսուայ (յուլիս) եղանակի տաքութեան միջին աստիճանն 8 է:

Մթնոլորտային տեղումներ Աւստրալիայում ընդհանրապէս քիչ են թափւում: Լաւ ոռոգւում են նրա ափերը միայն, այն էլ ոչ բոլորը, այլ միայն այն ափերը, որոնք ոլորում են տաք հոսանքներով: Անձրեւներ՝ բերում են այն քա-

¹⁾ Աւստրալիական Ալպերի գագաթները ծածկուած են խոտով: Բոլոր գագաթներն էլ կարելի է բարձրանալ ձիւով. դրանից հէնց երևում է, որ նրանք շատ էլ նման չեն իսկական, այսինքն եւրոպական Ալպերին, որոնք ծածկուած են մշտական ձիւնով և սառցարաններով:

միները, որոնք փչում են ծովից ամառ ժամանակ, երբ մայր ցամաքը աւելի է տաքացած լինում, քան նրան շրջապատող ծովը:

Ամենից շատ անձրև բերում են արևելեան քամիները: Այդ պատճառով էլ Աւստրալիայի արևելեան ծովափում ամառը այնպիսի առատ անձրևներ են գալիս, որ յաճախ հեղեղներ են գոյանում: Բայց սարերն անցնելով այդ քամիները աւելի չորանում են և արևմուտք գնալով՝ անձրևներ քիչ են գալիս:

Նկ. 87. Մթնոլորտային տեղումների բաշխումը Աւստրալիայում: Սլաքները ցոյց են տալիս այն քամիները, որոնք ամենից շատ մթնոլորտ. տեղումներ են բերում:

տեղ քիչ կան, եղածներն էլ սակաւաշուր են: Պատճառը իհարկէ այն է, որ Աւստրալիայի կլիման չոր է: Ամենանշանաւոր գետն է՝ Մուրբէյ: Չոր ժամանակ նա ովկիանոս հաղիւ է հասնում, այն էլ իբրև փոքրիկ և նեղ գետակ: Մուրբէյը շատ վտակներ ունի, որոնցից մէկը՝ Դարլինգ՝ համարեա երկու անգամ աւելի երկայն է, քան ինքը Մուրբէյը, բայց չոր ժամանակ փոխում է հոսող բազմաթիւ լճերի:

Աւելի սակաւ ջուր ունեն ներքին Աւստրալիայի գետերը, որոնք «կրիկ» են կոչւում. նրանց հունը տարուայ մեծ մասում մնում է չոր. միայն կարճ ժամանակով, անձրևների միջոցին, նրանցով ջուր է հոսում, այդ ջուրն էլ կորչում է կամ

կենդրոնական և արևմտեան Աւստրալիայում ամբողջ տարին սարսափելի երաշտներ են լինում. թէպէտ երկրնքի վրայ յաճախ ամպեր են բարձրանում, փոթորիկ նոյն իսկ որոտ է լինում, բայց և այնպէս այնտեղ անձրև շատ սակաւ է գալիս— ինչպէս Սահարայում կամ Արաբիայի անապատներում:

Աւստրալիայում գե-

աւազուաներում և կամ աղի լճերում: Ամենաերկայն կրիկն է՝ Կուպեր, որ թափւում է Էյր լիճը:

Լճեր ևս քիչ կան Աւստրալիայում. նրանք համարեա բոլորն էլ աղի են. նրանցում ջուր լինում է միայն այն ժամանակ, երբ կրիկները բերում են. իսկ սովորաբար այդ լճերի յատակը ծածկուած է լինում կամ տիղմով և կամ չոր աղի շերտով:

3. ԲՈՒՍՍԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԿԵՆԴՐԱՆԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԸ

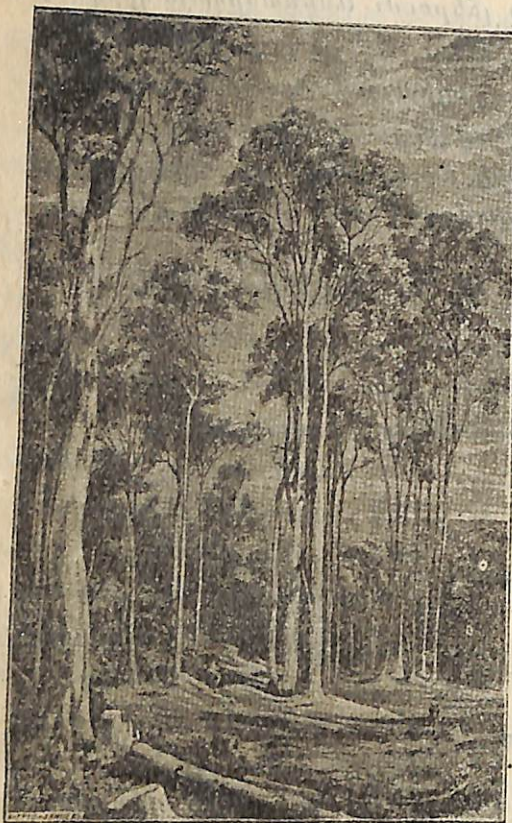
Աւստրալիայի այն մասերում, ուր շատ անձրև է գալիս, աճում են անտառներ. իսկ ուր սակաւ անձրև է գալիս՝ այնտեղ տարածւում են տափաստաններ և անապատներ:

Նկ. 88. Բուսականութեան տարածումը Աւստրալիայում:

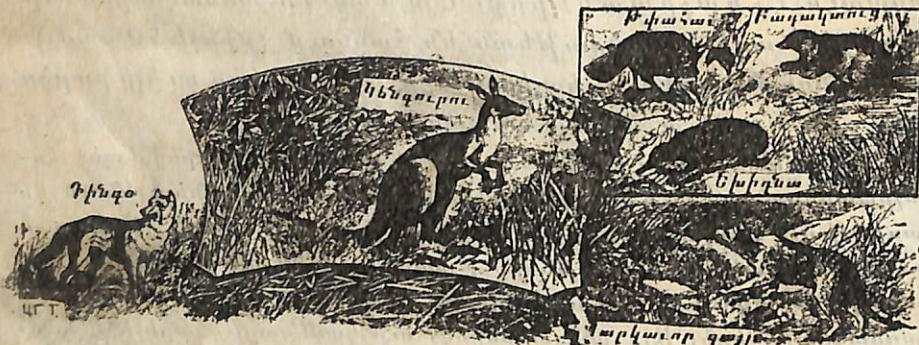
խիտ չեն, ոչ էլ խճճուած լիանոսներով և բաղկացած են գլխաւորապէս էւկալիպտոսներից: Այս ծառերի տեսակներից մի քանիսը տնագին բարձրութեան են հասնում (մինչև 70 սաժ.): Բայց ընդհանրապէս՝ էւկալիպտոսների անտառները աւելի բարձր չեն, քան մայրի և կաղնի անտառները մեզնում:

Այս անտառներում սակաւ ստուեր է լինում, որովհետեւ էւկալիպտոսներն ունեն անհամար փոքր փայտէն խիտ չեն, տերևներ լինում են ծառի միայն վերին ճղների վրայ, այն էլ յաճախ դէպի վեր ուղղուած: Արեգակի ճառագայթները թափանցում են մինչև գետին, որ խոտով է ծածկուած: Այդ անտառները նման են պարկերի կամ ծառու մարգագետինների: Այդ անտառներով, ուր կամենաք, կարելի է կառքով երթալ:

Նկ. 89. Էկոպլիպտոսներ:

են անապատներ, — քարքարոտ կամ աւազոտ: Մշակովի բոյսեր Աւստրալիայում — շատ քիչ կան, իսկ մինչև եւրոպացիների այնտեղ գաղթելը ամենևին չկային:

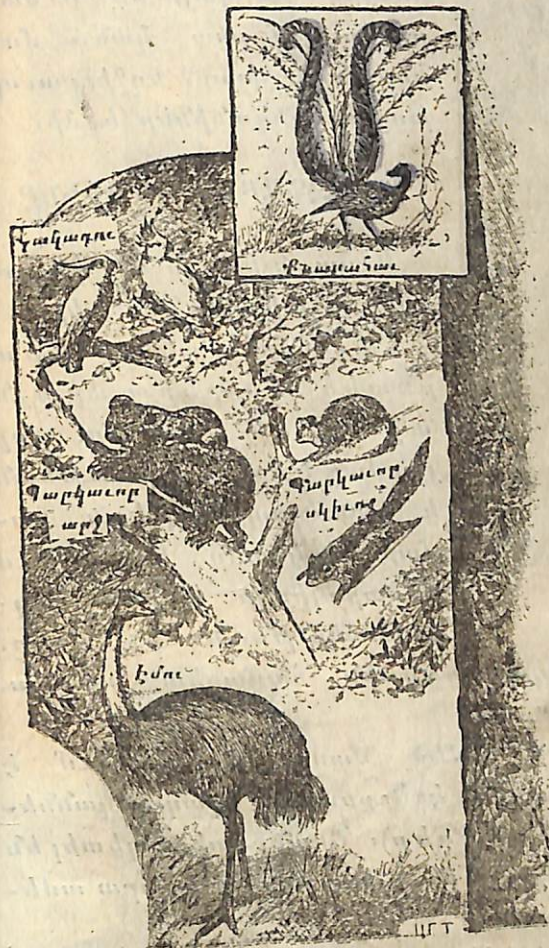
Նկ. 90. Աւստրալիական շրջանի կենդանիներ:

Գետակների ափերին, էկալիպտոսների անտառների մէջ, պատահում են ծառանման ձարխուտերի թփուտներ:

Մեծ ուկրիանոսից աւելի ու աւելի հեռանալով՝ էկալիպտոսների անտառները սակաւանում են և, վերջապէս փոխւում են խոտով ծածկուած տափաստանների: Աւելի հեռու արևմուտքում, Կուպերկրիկից այն կողմը, Աւստրալիայի ընդարձակ տարածութիւններ ծածկուած են խոտով և թփերով:

Աւստրալիայի ամենաշոր տեղերում գտնուում

կենդանական աշխարհը Աւստրալիայում բոլորովին այլ է, քան միւս աշխարհամասերում: Սմբակաւոր կենդանիներ, մինչև եւրոպացիների գաղթելը, այնտեղ ամենևին չկային: Միանգամայն բացակայում էին նաև կապիկներ: Գիշակերներին կար միայն դինգո շունը: Ընդհանրապէս Աւստրալիայում բացակայում էին այն կենդանիներից շատերը,

Նկ. 91. Աւստրալիական շրջանի կենդանիներ:

որոնք կան ամեն տեղ՝ միւս աշխարհամասերում: Բայց դրա փոխարէն Աւստրալիայում շատ են տարածուած պարկաւոր կենդանիները. այսպէս կոչւում են նրանք այն պտճառով, որովհետև փոքի տակ պարկ ունեն, որի մէջ իրենց ձագերին են պահում: Ամենատարածուած պարկաւոր կենդանին է՝ կենգուրու, որմիջանի տասնեակ տեսակների է բաժանուած:

Մնացած կենդանիներից նշանաւոր են Խիդնա և բագաւտուց, — թռչունների նման նրանք ձու են ածում, սակայն ձուից դուրս եկած ձագուկներին նրանք կաթով են կերակրում:

Աւստրալիայի անտառներում և անտառանոցներում ապրում են շատ թռչուններ, մանաւանդ թռթակներ, որոնք մի քանի հազարից բաղկացած երամներով են թռչում: Արևադար-

ձային անտառներում յաճախ պատահում է գեղեցիկ քնարահաւը, տափաստաններում՝ էմու-Ջալլամը: Ընտանի կենդանիներ մինչև եւրոպացիների գաղթելը չկային Աւստրալիայում: Իսկ եւրոպացիները բերին այնտեղ իրենց բոլոր ընտանի կենդանիները, որոնցից ներկայումս Աւստրալիայում շատ կան, — մանաւանդ ոչխար, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձի:

Նկ. 92. Կենդուրու:

4. ԱՁԳԱՅՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Աւստրալիան ունի ընդամենը 5 միլիոն բնակիչ:

Համեմատաբար խիտ բնակուած է նրա միայն արևելեան ծայրը, որ յարմար է երկրագործութեան և անասնապահութեան համար. Այստեղ է ապրում Աւստրալիայի ամբողջ ազգաբնակչութեան $\frac{4}{5}$ մասը.

չոր տափաստանները անմարդաբնակ են համարեա այնպէս, ինչպէս անապատները:

Ազգաբնակչութեան ամենամեծ մասը պատկանում է սպիտակ ցեղին և բաղկացած է եւրոպայի գաղթականներից (գլխաւորապէս անգլիացիներ): Նրանք տիրապետել են ամբողջ Աւստրալիան և ապրում են գլխաւորապէս նրա ամենաբերրի մասերում:

Իսկ Աւստրալիայի բնիկները — սև ցեղին պատկանող վայրենիներ — կամ ոչնչացրուած են և կամ քշուած են դէպի ամենաանբերրի վայրերը: Ներկայումս սև աւստրալիացիների թիւը հաշոււմ են մօտ 200 հազար:

5. ԱՒՍՏՐԱԼԻԱԿԱՆ ԳԱՂՈՒԹՆԵՐԸ

Աւստրալիայի մայր ցամաքի վրայ գտնուում են անգլիական 5 գաղութներ. — Վիկտորիա, Նոր-Հարաւային Ուէլս, Քվինսլենդ, Հարաւային Աւստրալիա (հիւսիսային երկրամասը հետը) և Արեւմտեան Աւստրալիա: Տասմանիայի հետ միասին՝ այս գաղութները կազմում են մի «Աւստրալիական դաշնակցութիւն»: Թէպէտ նրա կառավարութեան գլուխ կանգնած է անգլիական ընդհանուր-նահանգապետը, բայց

Նկ. 93. Քնարահաւ:

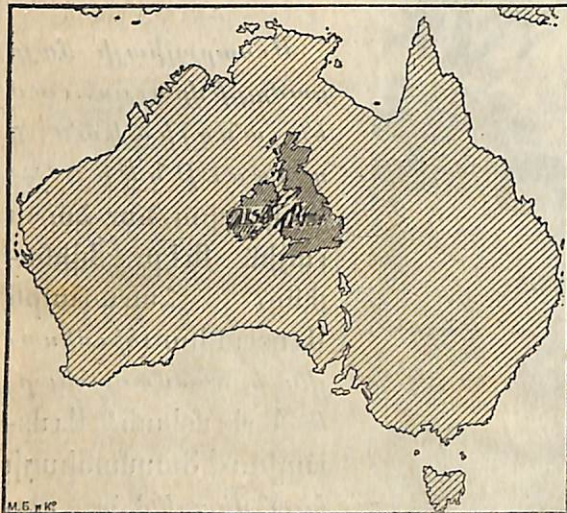

Նկ. 94. Աւստրալիացի:

իրօք գաշնակցութիւնը համարեա սնկախ է և կառավարւում է իր երկրի ժողովրդական ներկայացուցիչների (ընդհանուր պարլամենտ) միջոցով հրատարակուող օրէնքներով: Իրա հետ միաժամանակ՝ ամեն մի գաղութ ունի — ինչպէս հիւս. Ամ. Մ. — նահանգներում — իր առանձին կառավարութիւնը, իր օրէնքները և նահանգապետը, որ նշանակւում է Անգլիայի թագաւորի կողմից:

Ամենից շատ բնակիչներ ունի ամենափոքր գաղութը — Վիկտորիան,

ապա՝ նոր Հար. Ուելսը և Քվինսլենդը: Այդ գաղութներում ամենից շատ զարգացած են երկրագործութիւնը,

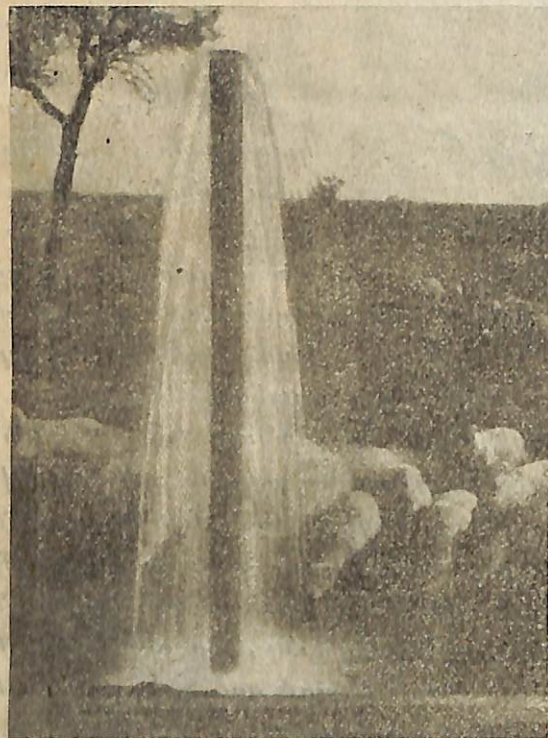
Նկ. 95. Աւստ. և Անգլ. համեմատական մեծութիւնը զարներով անասուններ:

անասնապահութիւնը և հանքագործութիւնը: Այնտեղ շատ լաւ աճում են ցորեն և եգիպտացորեն, արածում են առաքին հօտերով՝ ոչխար, եղջիւրաւոր խոշոր կենդանիներ և ձիեր:

Աւստրալիական շատ անասնապահներ (սկզբնական) ունեն տանտակ և նոյն իսկ հարիւրաւոր հա-

սնապահներ: Այդպիսի անասնապահների ագարակները կարծէք ամբողջ գիւղեր լինեն, որոնցում բացի բնակութեան համար յատկացրուած տներից կան նաև մեծ շէնքեր՝ բուրգ, կաշի և նման բաներ պահելու համար: Շատ ագարակների մօտ փորուած են արտէզեան ջրհորներ: Իբրև հովիւ ծառայում են սովորաբար կիսավայրենի աւստրալիացիները:

Աւստրալիայի սարերը հարուստ են ոսկով, որի արդիւնաբերութեամբ աւստրալիական գաղութները մրցում են նոյն իսկ

Նկ. 96. Արտէզեան ջրհոր:

Միացեալ-Նահանգների հետ: Բացի ոսկուց այնտեղ գտնւում են նաև շատ արծաթ և քարածուխ:

Գործարաններ Աւստրալիայում քիչ կան և գործարանային արտադրութիւնների մեծ մասը բերւում է այնտեղ եւրոպայից ու Ամերիկայից: Բայց դրա փոխարէն այնտեղ առեւտուրը մեծ է: Արտահանւում են՝ ոսկի, բուրգ, մորթիներ, ցորեն, միս, իւղ, նաև ձիեր և այլ անասուններ:

Աւստրալիայի գաղթականները ձեռնարկող ոգի ունեն և կրթուած ժողովուրդ են: Նրանք անց են կացրել Աւստրալիայի արևելեան մասում բազմաթիւ երկաթուղային գլծեր չոր վայրերում շինել են ջրամբարներ, արտէզեան ջրհորներ և արուեստական ճանապարհով ոռոգել են երկիրը: Իրենց կրթութեամբ նրանք մի փոքր միայն յետ են մնում ամերիկացիներից, — ունեն բազմաթիւ և բազմատեսակ դպրոցներ, հրատարակում են բազմաթիւ զրքեր, լրագրներ և հանդէսներ:

Աւստրալիայի ամենամեծ քաղաքները և նշանաւոր հաւանգիստներն են. — Մելբուրն՝ Վիկտորիայում (500,000

Նկ. 97. Փողոց Մելբուրն քաղաքում:

բնակիչ), Սիդնեյ՝ Նոր Հար. Վալստում (500,000 բնակիչ) և Պորս-Ադելայիդա՝ Հար. Աւստրալիայում (160,000 բն.): Այդ երեք քաղաքներում, նաև Տասմանիայի Հոբարթ քաղաքում

կան համալսարաններ:

Ս և աւստրալիացիներ ի մեծամասնութիւնը, մինչև որս էլ անց է կացնում թափառաշրջիկ որսորդների կեանք, արևադարձային անտառներում կենդուրու և ուրիշ որս փնտրելով: Յաճախ որս չգտնելով՝ նրանք ուտում են սողուններ, օձ և այլն, երբեմն ուտում են նոյն իսկ մարդու դիակ: Ապրում են քարայրերում կամ ծառի ճղներից շինած վրաններում: Վայրենիների թիւը հետզհետէ պակասում է, — մա-

սամբ այն պատճառով, որ նրանց աւելի ու աւելի են ճնշում սպիտակները, մասամբ էլ նրա համար, որ նրանց մէջ գոյութիւն ունի մանկասպանութեան սովորութիւնը.— թափառաշրջիկ կեանք վարելով՝ դժուար է նրանց համար երեխաներին հետները տանել տեղից-տեղ, ուստի և յաճախ սպանում են նրանց:

ԱՒՍՏՐԱԼԻԱՅԻ ԿՂԶԻՆԵՐԸ

6. ԲՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Աւստրալիային են պատկանում բազմաթիւ կղզիներ, նրանք բոլորը միասին առած կոչւում են Ովկիանիա:

Այդ կղզիներից բնակիչները միայն գտնւում են մայր ցամաքին մօտ. մեծամասնութիւնը ցրուած է նրանից շատ հեռու՝ Մեծ Ովկիանոսի մէջ, ուստի և այդ կղզիների բնութիւնը շատ է տարբերւում մայր ցամաքի բնութիւնից: Կղզիները ընկած են խումբ-խումբ: Նրանց մեծ մասը ձգուած է հիւսիս-արեւմուտքից հարաւ-արեւելք: Նրանցից շատերի վրայ գտնւում են հանգած և գործող հրաբուխներ: Աւստրալիայի բոլոր կղզիները բաժանւում են երեք խմբի. 1) Մելանեզիա, որ բաղկացած է ցամաքային կղզիներից և ընկնում է Աւստրալիայի հիւսիս-արեւելեան կողմում. այդ կղզիներն են՝ Նոր-Գվինէա, (Բիսմարկի արշիպելագ, Սողոմոնի կղզիներ, Նոր-Հեբրիտեան, Նոր-Կալէդոնիա և Յիլի). 2) Նոր-Ջելանդիա, որ բաղկացած է երկու մեծ կղզիներից, և 3) Պոլինեզիա, — այսպէս են կոչւում մնացած բազմաթիւ կղզիները:

Ամենամեծ կղզիներն են այդ բոլորի թւում՝ Նոր-Գվինէան (իր մեծութեամբ երկրորդ կղզին երկրագնդի վրայ), Նոր-Ջելանդիան և Նոր-Կալէդոնիան: Մնացած կղզիները շատ փոքր են և տասնեակներով և կամ հարիւրներով միասին կղզիների մի խումբ են կազմում:

Աւստրալիայի կղզիների մեծամասնութիւնը կորալային կան ծագում ունի. օրինակ՝ Կարօլինեան, Մարշալեան և այլ կղզիներ:

Հրաբուխային ծագում ունեն օր. Պոլինեզիայի հետե-

ւեալ կղզիները—հաւայի (կամ Սանդվիչեան), Ընկերութեան, Մաուա, Նաև Նոր-Ջելանդիայի հիւս. մեծ կղզին):

Նոր-Ջելանդիայի հարաւային կղզին, նաև Նոր-Կալէդոնիան, Նոր-Գվինէան և Մելանեզիայի շատ կղզիներ ցամաքային ծագում ունեն: Հնում նրանք հաւանօրէն Աւստրալիայի հետ միացած են եղել: Այդ կղզիների վրայ գտնւում են բարձր միացած են եղել: Այդ կղզիների վրայ գտնւում են բարձր լեռն աշղթաներ: Նոր-Ջելանդիայում այդ սարերը ծածկուած են մշտական ձիւնով և սառցաբաններով ու կոչւում են Հաւալային Ալպեր (նրանց գագաթը՝ Կուկ սարը մօտ 3¹/₂ վերստ բարձր է):

Ովկիանիայի կլիման համարեա ամեն տեղ արեւադարձային է, բայց ոչ շոգ, որովհետև հսկայական ռվկիանոսը զովացնում է օդը: Ովկիանիայի գլխաւոր քամիներն են՝ պասսատները, որոնք ամբողջ տարին անընդհատ փչում են (հիւս. կիսագնդում՝ հիւսիս-արեւելքից, հարաւային կիսագնդում՝ հարաւ-արեւելքից). նրանք շատ մեծ բանակութեամբ մթնոլորտային տեղումներ չեն բերում, բայց բերածն էլ բաւականաչափ է:

Բուսական և կենդանական աշխարհները Ովկիանիայի արեւմուտքում բաւական հարուստ են, բայց բաւականաչափ է գնում, այնքան էլ աղքատանում է: Նոր-Գվինէայի վրայ աճում են արեւադարձային անտառներ և սուրճաբույսեր: Ովկիանոսի մէջ ցրիւ ընկած կղզիների վրայ աճող բոյսեր համարեա չկան, կենդանական աշխարհն էլ չափազանց աղքատ է:

Մշակովի բոյսերով բաւական հարուստ է Ովկիանիան. այդտեղ է կոկոսեան արմաւենու հայրենիքը, որ մինչև այժմ էլ տեղ-տեղ աճում է վայրի դրութեան մէջ:

Ընտանի կենդանիներից, մինչև եւրոպացիների զաղթելը, Ովկիանիայի բնակիչներին ծառայում էին միմիայն հաւը, շունը և խոզը, այն էլ ոչ բոլոր կղզիների վրայ: Եւրոպա-

կլիմայ ունի. առևտրի համար էլ կարևոր նշանակութիւն չունի, որովհետև այնտեղ բնակւող պապուականները աղքատ են:

Չնայելով այս բանին՝ կղզին բաժանուած է եւրոպական երեք տէրութիւնների մէջ. նրա արեւմտեան մասը պատկանում է Հոլլանդիային, հարաւ-արեւելեան մասը՝ Անգլիային, Վիլհելմ կայսեր երկիրը (հարեան Բիսմարկի-արշիպելագի հետ) Գերմանիային:

Նոր-Կալէդոնիան ունի աւելի զով և միանգամայն առողջարար կլիմայ. բացի դրանից՝ նա հարուստ է մետաղներով, մանաւանդ նիկկելով: Այս կղզին պատկանում է ֆրանսիացիներին և նրանց համար ծառայում է իբր աքսորավայր:

Մնացած կղզիներից աւելի նշանաւոր են՝ Հաւայի կղզիները, որոնք պատկանում են չիւս. Ամ. Միացեալ-Նահանգներին: Այդ կղզիների վրայ արդիւնաբերում է շատ շաքար, Հոնոլուլու գլխաւոր նաւահանգիստը ծառայում է իբր հանգստատեղի՝ չիւս. Ամերիկայից Ասիա և Աւստրալիա կամ ընդհակառակը զնացող նաւերի համար:

դրողի կողմից	3—4
Ա.—Ընդհանուր նկարագրութիւն.	5—26
մոտան Ասիա.—Ընդհանուր ակնարկ.—Փոքր Ասիա և Հայաստան.—Միջագետք.—Արաբիա.—Ասորիք և Պաղեստին.—Իրան.—Պարսկաստան.—Աֆղանիստան.—Խիվա և Եւրասիա. —	26—43
ոնական Ասիա.—Ընդհանուր ակնարկ.—Երես.—Արեւելեան Թուրքեստան.—Մոնղոլիա.—	43—48
ային Ասիա.—Ընդհանուր ակնարկ.—Հնդկաստան.—Հնդկաչին.—Մալայեան Արշիպելագ.—	48—61
լեան Ասիա.—Չինաստան.—Մանջուրիա.—Կորէա.—Ճապոնիա.—	61—77
րիկա.—Ընդհանուր նկարագրութիւն.	78—90
որիկայի առանձին մասերը.—Եգիպտոս.—Աուլսի երկրներ.—Սահարա.—Հաբէշտան.—Սաւանների և արեւադարձային անտառների շրջան.—Եւրոպացիների գաղութները սաւանների և անտառների շրջանում.—Հարաւային Աֆրիկա.—Աֆրիկայի կղզիները	91—110
Ամերիկա.—Ընդհանուր նկարագրութիւն.	111—127
Հիւսիսային Ամերիկա.—Գրենլանդիա և չիւսիս-Ամերիկեան Արշիպելագ.—Կանադա և Ալեասկա.—Միացեալ Նահանգներ.	127—138
Կենտրոնական Ամերիկա.—Մեքսիկա և Վեստ-Ինդիա.	139—142
Հարաւային Ամերիկա.—Վենեսուէլա և Գվիանա.—Բրազիլիա.—Լապլատեան երկրներ (Արգենտինա, Ուրուգվայ և Պարագվայ). — Կորդիլերեան երկրներ.	142—150
Աւստրալիա.—Աւստրալիա մայր ցամաքը.—Աւստրալիական գաղութները.	151—162
Աւստրալիայի կղզիները.—Բնութիւնը.—Ազգաբնակչութիւնը և գաղութները	162—166

80011

ԱԶԲԻ ԸՆԿՆՈՂ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Երես տող	սխալ	ուղիղ
9 1 ցած.	այրենիք	հայրենիք
16 13 վեր.	այլ.	այլ
17 14 ց.	Տանգրանները	Տունգրանները
46 4 ց.	Մոնղոլներ	Մոնղոլներ
92 16 ց.	ամբարդակները	ամբարդակները

Հայաստանի Ազգային գրադարան

NL0423578

